خۆیدا دەیڕوانی، لەوکاتەدا یەکێک لە بۆڕیە لێدەرەکان بەوێدا ڕابورد، مامۆستاش بانگی کرد و بۆڕیەکەی لە ملی ئەو داکەند و کردیە ملی من وتی مادام یەکەم جارتە با هەر ئەمە سزات بێت ببە بەبۆڕیەژەن. بەلای مامۆستاوە سزاکەم زۆر ئاسان بوو، بەڵام بەلای خۆمەوە سزا بەپێی ئەو ڕۆژە لەوە خراپتر هەر نەبوو، چونکە بێجگە لەنام و نەنگی و شوورەیی ناو کەسان توانای بەدەنیشم نەبوو، بۆیە هەموو بڕیارم هاتە سەر ئەوە کە واز لە مەکتەب بێنم، بەڵام تا لە دەشتەکە بووین نەموێرا ئەمەش بدرکێنم. کە ئێوارە گەڕاینەوە بۆڕیەکەم دایەوە دەست تۆفیق عەزیز (تۆفیقە ڕەشی بۆڕیەژەنی بەناوبانگ کە تەلەبە بوو لە پۆلی خۆمان) بەڵام لە دەرسەکاندا باش نەبوو زۆری پێخۆش بوو کە من بووبوومە بەردەستی ئەو چونکە دەبوو بەمامۆستام لە فێرکردنی بۆڕیەدا، هەرکە بۆڕیەکەی لێ وەرگرتمەوە پێم وت من ئیتر ناخوێنم و واز لە مەکتەب دەهێنم، قسەکەم تەواو نەکرد و تۆفیق چوو بۆ لای مامۆستا ڕەفیق حلمی و باسەکەی پێ وت، لە وەڵامدا وتبووی ئەگەر تەلەبە بێت دەبێت بۆڕیە لێ بدات. دوای ئەمە هەر چۆن بوو لۆژە لۆژ و بێ تاقەتانە ڕۆیشتمەوە بۆ ماڵ و دوای لێکدانەوە وام بەباش زانی کارەسات بۆ جەنابی شێخ عومەری قەرەداخی خانەقا بگێڕمەوە بۆ ئەوەی بزانم ئەو چی دەفەرموێت، کە بۆم گێڕایەوە فەرمووی جارێ وازبهێنە نووسراوێکت دەدەمێ بۆ مودیر بزانین ئەو دەڵێت چی؟

که ڕۆژی دوایی نووسراوەکەی شێخم برد بۆ بەڕێوەبەر کە خوالێخۆشبوو مامۆستا ڕەشید کابان بوو[1] دوای خوێندنەوەی نووسراوەکە داوای لێکردم باسەکەم بۆ گێڕایەوە هەستم کرد کاتی قسەکردنی من باش گوێی شل کردبوو دوایی وتی ڕۆژی پێنج شەممە بیرمی بخەرەوە، ڕۆژی پێنج شەممە جلی دیدەوانی لەبەردا و بۆڕیەکە لەملدا و بەبەر ژوورەکەی بەڕێوەبەردا ڕۆیشتم، کە چاوی پێم بکەوێت، لەوکاتەدا فیکەی ڕیزبوونی لێدا، دیدەوانەکان بەدوو ڕیزی بەرامبەر بەیەکتر لە حەوشەکەدا ڕاوەستاین زۆری پێنەچوو مامۆستا ڕەشید زەکی کابان وردە وردە هاتە حەوشە و هاتە ناومانەوە کە گەیشتە ئاقاری من بەتووڕەییەوە وتی کێ تۆی کردووە بەبۆڕیەژەن، خۆ فوویەکی پیا بکەیت دەمریت. بۆڕیە لێدان هێز و توانای باشی دەوێت، ئەمەی وت و بۆڕیەکەی لە ملی من داکەند و کردیە ملی ئەو تەلەبەیەوە کە شکاتەکەی لە من کرد لە لای مامۆستا ڕەفیق حلمی و پێی وت تۆ توانای بۆڕیە لێدانت باشترە، دوای ئەوە ڕۆیشت، هێشتا ئەو نەگەیشتبووە ژوورەکەی خۆی مامۆستای وەرزش بۆڕیەکەی هێنایەوە و کردیەوە ملی من، منیش ئەوەم لە دەستهات ڕۆژی شەممە بۆ بەڕێوەبەرم گێڕایەوە، لە وەڵامدا وتی ڕۆژی دووشەممە

(١) خوالێخۆشبوو مامۆستا ڕەشید زەکی کابان پیاوێکی کەڵەگەتی چوار شانەی گەنم ڕەنگ، چاکەت و پانتۆڵ لەبەربوو سدارەی لەسەر دەکرد، جێگەی چەند دەنکێک ئاوڵە بەڕوومەت و دەموچاویەوە دیاربوو، تووکی سەر و ڕیشی لەوکاتەدا ماش و برنجێکی بەسەر سپی زۆردا دەیڕوانی، لە گفتوگۆدا پیتی (ل)ی وەک پیتی (ر) لە دەم دەهاتە دەرەوە، باوەڕی بەخۆی زۆربوو، بەڕاستی بەڕێوەبەریەتی مەکتەب هەر لە خۆی دەهات چونکە زاڵبوو بەسەر فرمانەکەیدا، هەمیشە ئاگاداری هەست و نەستی ئاشکرا و نەهێنی ناو مەکتەب بوو، تەوژمی بۆ سەر مامۆستا و تەلەبە زۆربوو. ئەو باوەڕی وابوو تەلەبە بخوێنی و مامۆستا دەرس بڵێتەوە مەگەر بەدەگمەن ئەگینا دەبێت هەموو ساڵێک هەموو دەرچن.

دیسان بیرم بخەرەوە. کە ڕۆژی دووشەممە هەمان شێوە لە حەوشەکەدا ڕیز بووینەوە بەڕێوەبەر هاتە خوارەوە بۆ حەوشە بۆ ناو دیدەوانەکان، وەک هیچ باسەکەی نەبیستبێ وا خۆی نیشان دا وردە وردە بەناوماندا گەڕا تا گەیشتە ئاقاری من وتی، کوڕە من پێم نەوتیت تۆ بەکاری بۆڕیە لێدان نایەی، ئەم بۆڕیە چییە لەملتا؟ منیش وتم ئەفەندی دایەوە بەمن، هەرکە وام وت بەتوندی و تووڕەیی بۆڕیەکەی لە ملی من داماڵی و وتی ڕەفیق ئەفەندی من نەم وت ئەمە بەکاری بۆڕیە لێدان نایەت، کەواتە لە ڕقی من وا دەکەیت، من شتی وا قەبوڵ ناکەم و ناشمەوێت دووبارە بکرێتەوە و بۆڕیەکەی کردەوە ملی تەلەبەکەی پێشوو و ڕۆیشت، دوای ئەمە مامۆستا کردەوەکەی دووبارە نەکردەوە. بەڵام من زۆر دەترسام کە تووشی بەڵایەک ببم چونکە زەبروزۆنگی مامۆستای وەرزش بەناوازە باس دەکرا، تەلەبە زۆری لێ دەترسان. کەچی زۆری نەخایاند پێش تەواووبوونی ساڵی خوێندن مامۆستای ناوبراو لە سلەیمانی گوێزرایەوە، ئیتر منیش لەو ترس و لەرزە ڕزگارم بوو، لە دووریشەوە نەمدەوێرا تەماشای تیپی مۆسیقا بکەم. لە ئەنجامی تاقیکردنەوەی تەوابوونی ساڵ چووم بۆ پۆلی شەشەم.

ماوەیەک پێش دەست پێکردنی پشووی هاوین لەناو شاردا جموجۆڵێکی نا ئاسایی لە ڕووی ڕامیارییەوە دەستی پێکرد، مامۆستای زانای مەزنی زمانەوان تۆفیق وەهبی بەگ کە موتەسەریفی سلەیمانی بوو ئەو بیرەی بڵاوکردەوە کە هەموو ئەو وشانەی عەرەبین و لە زمانی کوردیدا بەکار دەهێنرێن دەبێت بەشێوەی کوردی بنووسرێن، بۆ نموونە خۆی لەدوای هەموو نووسراوێکی ڕەسمییەوە دەینووسی (موتەسەریفی سلەیمانی تەوفیق وەهبی) ئەمە لەلایەکەوە لەلایەکی تریشەوە ڕەخنەگرتن لە کاروباری میری بەتایبەتی لە یاسای نوێنەران لەژێر سێبەری (گوایە هەڵبژاردندا) بەئاشکرا دەبیسرا، ئەم بیروڕایانە بەئاشکراتر و باڵاتر لە زانستیدا بەرگوێی ئەم و ئەو دەکەوت، بۆیە خوێندەوارانی نیشتمانپەروەر و مامۆستایانی مەکتەبەکان و تەلەبەکان پێیان لە زانستی نەدەبڕی، بەتایبەتی شەوانی سێ شەموان کە کۆبوونەوەی تێدا دەکرا و شیعر و وتاری نیشتمانی جوان و ئاگرین دەخوێنرایەوە، بێ پێچوپەنا ڕەخنەیان لە هەڵوێستی میری ئەو سەردەمە دەگرت بەرامبەر بەنەتەوەی کورد و هانی کەسانیان دەدا بۆ بەربەرەکانی هەڵبژاردنی نوێنەرانی گەل کەوا کاتی نزیک بۆتەوە بۆ ئەوەی بچن بۆ بەغداد بۆ ئەنجوومەنی نوێنەرانی گشتی عێراق.

ئەم جموجۆڵ و مشتومڕە تا دەهات ڕۆژ بەڕۆژ توندوتیژ دەبوو بەڕەنگێ لە سەرەتای مانگی ئەیلوولی ١٩٣٠دا گەیشتە ڕادەیەک گەلێ کەس چاوەڕوانی ڕوودانی کارەساتێکی گرنگ بوون، لەم ماوانەدا نازانم کام مانگ بوو مەلیک غازی کە ئەو حەلە جێنشین بوو هات بۆ سلەیمانی، بەم بۆنەیەوە لەبەردەمی سەرادا کۆبوونەوەیەکی گشتی کرا لەکاتێکدا کە غازی لەناو سەرادابوو، سەرا کۆنەکە، چەند پیاوێک لەسەربانی ئەو چایخانەیەوە بوون کە ئێستە ئوتێلی نوری عەلییە[1] و ژێرەکەشی ئەجزاخانەی خۆیەتی و پارچەیەکیش لە شێوەی دوکاندا ماوەتەوە بەتەنیشت ئوتێلەکەوە، ئەو پیاوانە وتاریان بۆ

(١) ئەو ئوتێلە تێکدرا، ئێستە گۆڕەپانی بەردەرکی سەرایە، ئەو جێگەیەیە کە وێنەکەی شێخ مەحموودی لێ هەڵواسراوە.

قەڵەباڵغییەکەی سەر فولکەکەی بەردەمی سەرا دەخوێندەوە و باسی کەموکوڕی و درێخی میرییان دەکرد، کۆمەڵانیش لە خوارەوە چەپڵەیان بۆ لێدەدان ئەوانەی لەسەربانەکە بوون خوالێخۆشبووان فایق بەگی مارف بەگ، حەمەی ئەوڕەحمان ئاغا، شێخ قادری حەفید، میرزا تۆفیق قەزاز لەگەڵ ڕەمزی فەتاح و هەندێکی تر کە نەمدەناسین.

کاتێک وتار و شیعر خوێندنەوە تەواوبوو لەناو هەموویاندا خوالێخۆشبوو میرزا تۆفیق قەزاز هاتە سەر لێواری بانەکە و بەدەنگی بەرز وتی ئەمکەن بەوەکیلی خۆتان تا بچم داواکارییەکانتان بەجێنشین ڕابگەیەنم، هەموو بەدەنگی بەرز وتیان بەڵێ، لە وەڵامدا وتی کەواتە ئیتر ئێوە خواتان لەگەڵ و هەرکەسە بچێتەوە سەر کاروباری خۆی و کۆبوونەوەکە تەواو.

ئەوەی لێرەدا سەرنج ڕادەکێشێت ئەوەیە دەستە پیاوێک بەناوی ئەوەوە کە ڕابەری میللەتن و دەیانەوێت بۆ شۆڕش ئاڕاستەی بکەن، تاکو داواکارییەکانی گەل بەجێنشین داواکەن، کە نەک خۆی باوکیشی هیچی بەدەست نەبوو، چونکە هەموو کاروباری عێراق ئەوکاتە بەدەست ئینگلیزەوە بوو، هەڵوێستی ئەم دەستە پیاوانە لەم ڕووەوە نەشارەزایی تەواو نیشان دەدات لە ڕامیاریدا، خۆ ئەگەر مەبەستیش ئەوە بووبێت کە لەم ڕێگەیەوە ناڕەزایی خۆیان بەرامبەر بەئینگلیز دەربڕن ئەوە جۆرێکی ترە و دیسان هەر لە جێگەی خۆیدا نەبوو، دەبوو داواکارییەکەیان ڕاستەوخۆ بدایە بەئینگلیز، چونکە وەک پێش ئێستە وتم ئیش هەمووی بەدەست ئینگلیز بوو کە بەهۆی نۆکەرەکانییەوە لە کورد و عەرەب دەیبرد بەڕێوە، بەو عەرەبانەی کە پیاوی خۆی بوون دەوت بەرامبەر بەکورد توند و تیژی بنوێنن و داواکارییەکانیان بخەنە پشت گوێ، بەوانەشی دەوت کە کورد بوون و پیاوی ئەوبوون عەرەبەکان غەدر لە کورد دەکەن، داوای حەقی خۆتان بکەن. ئا بەم ڕەنگە مام ئیستیعمار بەهۆی نۆکەرەکانییەوە لە هەردوو نەتەوەکە وەک لەمەودوا دەیبینین تۆوی ناکۆکی چاند لە میانی عەرەب و کورددا بۆ ئەوەی لە پێویستیدا بۆ بەرژەوەندی خۆی ئەو ناکۆکییە بەکار بێنێت ئەگینا لەبەر خاتری چاوی ڕەشی عەرەب و کورد نەبوو بەتایبەتی دەیزانی کە ١٣٠٠ ساڵ زیاترە عەرەب و کورد جگە لە خۆشەویستی و ڕێزی یەکگرتن لە میانیاندا کەم و زۆر شتی خراپ ڕووی نەداوە، جا ئەگەر ئەم خۆشەویستییە و دۆستایەتییەی کورد و عەرەب لە مێژوودا چۆن بووە هەر وا بمێنێت، هیچ کاتێک سوودی ئەو لە عێراقدا چۆنی دەوێت نایەتە کایەوە و بەرژەوەندی بەرەو پێش ناڕوات.

ڕۆژی پێنجی ئەیلول ١٩٣٠

ئێوارەی پێنجی مانگی ئەیلول لە زانستیدا ڕاگەیەنرا کە بەیانی کۆبوونەوەیەکی گشتی هەیە، ئەوەی ئاگری کۆبوونەوەکانی خۆش دەکرد و برەوی پێ ئەدا و بەپیرییەوە دەچوون پشووی هاوینی مەکتەبەکان بوو چونکە تەلەبە هەمووی بێ ئیش بوون، ئەوانەی لە بەغداد دەیانخوێند و هاتبوونەوە.

بەیانی ڕۆژی پێنج هەر زوو دەرگای مەکتەبی زانستی کرابووەوە کە لە شەقامی سابوونکەران لە خانووی قادر ئەفەندی قەراخیدا بوو، بێجگە لە تەلەبە زۆر لە ئەهالیش بەتایبەتی ئەوانەی پەیوەندییان

بەزانستییەوە هەبوو بەشداریان کرد، دوای کۆبوونەوە و ڕێکبوون و ڕێکخستن بۆ خۆنواندن کۆمەڵەکە ڕووەو بەردەرکی سەرا بەسروود و بانگەوازەوە کەوتە ڕێگا، ئەو تەلەبانەی ئەوسا لە بەغداد دەیانخوێند سەرەوکاری خۆ نواندنەکەیان دەکرد و دەیانبرد بەڕێوە. ئەمەش بانگەوازەکان بوون: ئێمە کوردین کوردمان دەوێ، هەڵبژاردنی ساختەمان ناوێت، بەکرێ گیراوان نوێنەری میللەتی کورد نین. خۆ نواندنەکە گەیشتە بەردەرکی سەرا، لەوێ ماوەیەک وەستا، دواندن و شیعری نیشتمانی بەسۆز و بەکوڵ خوێندرایەوە، هەڕەشەیان لەوانە دەکرد کە بەتەما بوون ببن بەنوێنەری سلەیمانی لە ئەنجوومەنی گشتی نوێنەراندا لە بەغداد.

پاش تاوێک لەگەڵ سروودی ئەی کوردینە ئەی مەردینە ڕوویان کردە بەر شارەوانی، بەناوەڕاستی بازاڕدا بەچەپڵە لێدان ڕۆیشتن تا گەیشتنە بەردەمی گومرگە سووتاو، ڕۆژەکە سامناک بوو، ئەوانەی پێیان ناخۆش بوو نەیان دەوێرا قسە بکەن، پۆلیس و سەرباز بەدەرەوە نەمابوون، هەندێک لە ئەهالی زۆریان بەلاوە خۆشبوو، جانازانم لەبەر ئەوەبوو یەکەم جار بوو شتی وایان دیبوو، یان بەهۆیەکی ترەوە بوو لە گومرگە سووتاوەوە بەپشتی خانە سووتاودا کە کۆڵانێکی زۆر باریک بوو گەڕاینەوە ڕووەو ئەسحابە سپی، کە گەیشتینە جێگەی فولکەکەی ئێستەی بەردەم گەراجی ئەسحابە سپی پیاوێکی کەوا سپی[١] و سەڵتەی ڕەش لەبەر، مشکی و جامانەی بەتێکەڵاوی بەستبوو بەسەریەوە تەماشایەکی کرد و بەدەنگێک کە ڕیزەکەی بەردەمی گوێیان لێ بووبێ وتی: خوا ئەوە بگرێ بۆ قانزاجی خۆی بەکوشتتان دەدات. خۆ نواندن بەشێوەی خۆی ڕووەو بەردەرکی سەرا لە ڕۆیندا بوو، لەوێوە بۆ زانستی و دوایی تەواو بوو، کۆتایی هات.

ڕۆژی شەشی ڕەشی ئەیلول

بەیانی ڕۆژی شەشی ئەیلول نەمتوانی بچمەوە بۆ زانستی چونکە لەو کاتەدا باوکم بەسەردان هاتبووەوە بۆ سلەیمانی و دەبوو ئەو ڕۆژە بڕواتەوە بۆ چەمچەماڵ، سەرلەبەیانی لەگەڵ خۆیدا بردمی بۆ بازاڕ و لەوێ بۆ گەراجی عەبدە، ئەوساکە ئۆتوموبیل هەر لە میانی کەرکوک و سلەیمانیدا هاتوچۆی دەکرد، واتە مەگەر بەزۆر ناڕەحەت و دەگمەن ئەگینا لە سلەیمانییەوە بۆ هیچ کوێیەکی تر نەدەچوو، دوای ئەوەی ئۆتوموبیلی گرت، منی بەدیار شتومەکەکانیەوە دانا و وتی من تا سەرا دەچم ئێستە دێمەوە، پاش ماوەیەک کە نەهاتەوە، سواربووان هەموو ئامادە بوون، شوفێرەکە وتی کوڕم بڕۆ باوکت بانگ کەرەوە، ئێمە هەموو چاوەڕوانی ئەوین، کە ڕووم کردە سەرا – سەرا کۆنەکە – لەبەر دەرگای ژوورەوەدا باوکم تووش هات کە دەهاتە دەرەوە، دەستی گرتم و وتی وەرە وا من دەڕۆم، تۆش ڕاستەوخۆ بڕۆرەوە بۆ ماڵ، وە لە هیچ لایەک لانەدەیت، وا دەردەکەوێت ئەمڕۆ دەقەومێت. کە لە دەرگای باخەکەی سەرا هاتینە دەرێ وتی دەبڕۆ ئەوا چاوم لێتە. منیش بەو کۆڵانە پێچاوپێچەدا کە دوایی بوو بەشەقامی کاوە سەرەوخوار ڕۆیشتم، پاش

---

(١) دوای کوشتارەکەی ڕۆژی شەشی ئەیلول بەپرسیار و ناونیشان هەڵدان بۆمان دەرکەوت ئەو پیاوە شاعیری شێوە شیرین شێخ نوری شێخ ساڵح بوو.

تاوێک خۆم دایە پاڵ دیوارێک، کە زانیم ئەو ڕۆیی پاشەوپاش گەڕامەوە بۆ بەر دەرگای سەرا، تا من هاتمەوە لە هەموو لایەکەوە خەڵقێکی زۆر کۆبوونەوە، ڕووەو سەرا لەسەر شۆستەکان ڕاوەستابوون، جاروبار تەماشای شەقامی سابوونکەرانیان دەکرد، وەک چاوەڕوانی شتێک بن. زۆری پێنەچوو لە شێوەی خۆ نواندنا لەسەردا قەڵەباڵغێکی زۆر هاتەخوارەوە، کە گەیشتە پانایییەکەی بەردەمی باخەکەی سەرا خۆیان تێکەڵ بەڕاوەستاوەکان کرد و بەقۆچەقانی دەستیان کرد بەبەردگرتنە سەرا، لە وەڵامی ئەمەدا پۆلیس بەتێلاوە هێرشیان هێنا، ئەو حەلە ئەهالیش پەلاماری تێلای سێبەری دوکانەکانیان دا و بەرەنگاری پۆلیسەکان بوون، لەم کاتەدا (مراد بەگ) کە بەڕێوەبەری پۆلیس بوو هات لەگەڵ (شەبەت) ناو کە موفەتیشی پۆلیس بوو و ئینگلیز بوو. هەریەکە لەلایەکەوە قسەیان بۆ خەڵقەکە دەکرد. من خۆم گوێم لێ بوو مرادبەگ دەیوت براکانم، کوڕەکانم تکاتان لێ دەکەم هەر کەسەتان بچنەوە سەر کاروباری خۆتان، من ڕاستتان لەگەڵ دەکەم، تووشی ئازار و زیان و ناڕەحەتی دەبن. ئەوانەی نزیک میستەر شەبەت بوون گوێیان لێ بووبوو ئەو بەپێچەوانەی مراد بەگەوە وتبووی مراد بەگ پیاوی میرییە درۆتان لەگەڵ دەکات مەترسن داوای حەقی خۆتان بکەن، پەلاماری بدەن. لە کاتی مشتومڕی مراد بەگ و میستەر شەبەتدا لەگەڵ خەڵقەکە چەند کەسێک پەلاماری مراد بەگیان دابوو بۆیە ئەویش بەپەلەپڕوزێ خۆی دەرباز کرد و میستەر شەبەتیش وەک ڕێوی فێڵباز کە زانی فێڵەکەی سەری گرت بەڕاکردن دوای مرادبەگ کەوت و خۆیان کرد بەباخەکەی بەردەم سەرادا، دوای ئەوان پۆلیسێکی ئێجگار زۆر هێرشیان هێنا و شەڕە تێلاو شەڕەبەرد و زللە و شەق دەستی پێکرد و هەندێک دەست و سەری تێدا شکا، بەڵام چونکە قەڵەباڵغی ئەهالی تا دەهات زۆرتر دەبوو بۆیە پۆلیس توانای بەربەرەکانی نەما و کشانەوە بۆ ناو باخەکە و حەوشی سەرا، چەند کەسێک گەیشتنە یانەی سەربازی، کە لە جێگەی سەرای ئێستەدا بوو، لەوێشەوە گەیشتنە سەربانی بەندیخانەکە، کە لە جێگەی دادگای ئێستە دابوو، بەو نیازەی بەندکراوەکان بەربدەن، لەم حەلەدا کات گەیشتبووە نیوەڕۆ، سریەیەک سەربازی تفەنگ بەشان لە کانی ئاسکانەوە هات لەبەردەم گەراجی سەید نوری نەقیبدا دەنگێکی بەرز قیژاندی وتی ڕێگە بۆ سەرباز چۆڵ کەن و دەستیان بۆ مەبەن ئەوان فرمانی خۆیان هەیە، دەخلیان بەسەر ئەم باسەوە نییە. بەم سەبارەتە ڕێگە بۆ سەربازەکان چۆڵ کرا، کە گەیشتنە بەر دەرگای باخچەکەی سەرا چوونە ناو باخەکەوە دەستبەجێ هەریەکەیان چووە پشتی پایەیەکەوە و دەستیان کرد بەتەقە، ئەم جارەش دەنگێکی بەرز قیژاندی و وتی مەترسن ڕامەکەن تەقەکان بەئاسماندا دەکرێن، دوای ئەم بانگەوازە دووەم دەستڕێژ و قرمەی مەترەلیۆز دەستی پێکرد و زەلام لاڵ و پاڵ کەوت و هاوار و نالەی برینداران بەرزبووەوە، خەڵقەکە شڵەژا و لە هەموو لایەکەوە دەستکرا بەڕاکردن(١)، دەشتە بچووکەکەی بەردەم باخچەکەی سەرا کە ئێستە فولکەیەکی گەورەیە

(١) ئەمەیان خۆم ئاگام لێ نەبوو بەڵام بۆیان گێڕامەوە (عەولەسیس) کوڕێکی ئازا و بەغیرەت بوو لەوکاتەدا چایچی بوو لەو چایخانەیەدا کە بەشی زۆری چۆتە سەر فولکەکە و هێشتا چەند دوکانێکی ماوەتەوە. کە تەقە دەست پێدەکات و خەڵقەکەی ناو چایخانەکەی ڕادەکەن دەڵێت چاوت لەم دەوێت بابانە بێت جەمالی حاجی ئیبراهیم ئاغا بەرامبەر بەمەترەلیۆز شەڕ دەکات و ئەمان ڕادەکەن (بۆیە ناوی جەمالی بردبوو چونکە زۆر =

چۆڵکرا و کێ ئازایە خۆی دەرکات، لەم کاتەدا منیش ڕامکرد و خۆم کوتا بۆ ناو دائرەی بەرید (ئێستە باخچەیەکی بچووکە لەبەردەمی سەرادا بەرامبەر بازاڕی عەسری)، من و دوو زەلام بەیەکەوە گەیشتینە بەر دەرگای بەرید و هەرکەسە دەیویست زووتر بچێتە ژوورەوە، لەپڕ دەستڕێژێکمان لێ کرا و هەرسێکمان لەپەوڕوو کەوتین لە پشتێن بەرەو ژوورمان کەوتە ناو ژوورەکە و ئەویتری لەشمان لە دیوی دەرەوە. هەر زوو چاڵی جێگە خشتێک کە لە بەردەمما بوو پڕبووبوو لە خوێن، کابرای دەستە ڕاستم بێدەنگ دەمی چەقیبووە زەوییەکەوە، ئەوی دەستە چەپم دەینالاند و هاواری دەکرد، من هەستم بەئازار نەدەکرد، لەگەڵ ئەوەشدا زۆر دەترسام چونکە لەوەبەر بیستبووم جێگەی گوللە کتوپڕ نایەشێت. وردە وردە دەستم کرد بەتەکاندان بۆ ئەوەی بەسکەخشێ بچمە ژوورەوە، کەچی نەمتوانی بڕۆم تومەز لە هەردوولاوە چاکەتەکەم بووە بەژێر دوو زەلامەکەوە هەردووکیان پێکرابوون، بۆیە کابرایەکی تر کە لە سووچی چەپی دەرگاکەوە هەڵتووتابوو، بەبێ ئەوەی بجووڵێت دەستی درێژکرد و دەستی چەپی گرتم و بەدەم ڕاکێشانەوە وتی ڕۆڵە بریندار بوویت؟ وتم نازانم بەڵام لای ڕاستم شڵپەی دێت لە خوێندا و هیچ ئازاریشم نییە، کابرا وتی ڕەنگە خوێنی ئەو کوژراوەی لای ڕاستت بێت چووبێتە ژێرت و چاکەتەکەت بووبێت بەژێریانەوە، وا من ڕاتدەکێشم و خۆشت تەکان بدە بەڵکو ڕزگارت ببێت، کابرا ڕاستی کرد دوای تەکاندان و ڕاکێشان چاکەتەکەم لە ژێریان هاتە دەرەوە کە سەرنجی خۆمم دا بۆم دەرکەوت بریندار نیم، تا لە دەرگاکە دوورکەوتمەوە هەر بەسکەخشکێ ڕۆیشتم دوایی هەستامە سەر پێ و چوومە پێشەوە بۆ ناو خەڵقەکە. کە چاوم کردەوە دەرزیت هەڵدایە نەدەکەوتە سەر زەوی لەبەر زەلام، هەمووش دەترسان. تەقە هەر هەبوو، دیاربوو تەقەکانیش وەڵامیان دەدرایەوە.

لەوانەی کە لەو کاتەدا ناسیمن شێخ ڕەئوف شێخ مەحموود، ڕەئوف شێخ ساڵح، عەبدوڵڵا بەگی ئەحمەد بەگی تاپۆ و فائق بێکەسی شاعیر. گوێم لێ بوو لەوکاتەدا عەبدوڵڵا ئەحمەد بەگ زۆر قسەی ناشایستەی بەفائق بێکەس وت و دەستی ڕاکێشا بۆ دوو کوژراوەکەی بەر دەرگای ژوورەکە و وتی بۆچی بۆ قانزاجی چەند کەسێک ئەم داماوانەتان دا بەکوشت و خواش دەزانی ئێمە چیمان بەسەر دێت. لەم کاتەدا چەند کەسێک وەک ناو بازاڕی بوون بۆ فائق هەڵسان، هەندێکی تر وتیان بابە هەرای چی دەکەن تازە ئێمە تووش بووین ئەم هەرایە هەڵگرن بۆ کاتێکی تر ئەگەر ماین. ئەوەی سەرنجی ڕادەکێشا فائق چاک و خراپ قسەی نەکرد، هیچ وەڵامی کەسی نەدایەوە.

ئەم حاڵە ماوەیەک مایەوە دوای ماوەکە تەقە وەستا، زۆری پێ نەچوو گریان و ڕۆڕۆی ئافرەت دەستی پێکرد، دوو زەلامی بەر دەرگای بەریدەکە یەکێکیان زوو مرد، چاومان لێ بوو بەقاچ ڕایان کێشان، بەڵام ئەوانەی ڕایان کێشان نەماندین و نەمانزانی کێ بوون، لەوانەیە کاربەدەستانی نەخۆشخانە بووبن.

دوای ماوەیەک بێ تەقەیی و کزبوونی هاوار و ڕۆڕۆ، بەڕێوەبەری دائیرەکە کەرکووکی بوو لە جێگەی

= منداڵ بوو) دوای ئەوە بەخەنجەرەوە بەڕاکردن لەلاوە دەچێت بۆ سەر مەترەلیۆزەکە و چەند جار دەپێکرێ، بەڵام هەر واز ناهێنێ تا مەترەلیۆز بەدەست دادەپاچێ.

خۆی هەستا و ڕووی کردە دەرگای ژوورەکە کە ڕاستەوخۆ لەسەر جادەکەی دەرەوە بوو، لەوێ بەعەرەبی بانگی سەربازەکانی کرد و وتی ئێرە دائیرەی میرییە دار و بەردی بەسەریەکەوە نەما، ڕێگە بدەن بام ئەمانە بێنە دەرەوە. ئێمە گوێمان لە وەڵامی سەربازەکان نەبوو، فەرمانبەرەکە ئاوڕی دایەوە و وتی فەرموو بچنە دەرەوە مەترسن.

خەڵقەکە هەموو تەماشای یەکتریان دەکرد وەک بیانەوێت لە یەکتری بپرسن کە چی بکەن، لەم کاتەدا سەربازێک بەچەکەوە هاتە ژوورەوە بەتووڕەییەوە وتی بۆ دەرەوە زوو، ئێمەش بەناچاری هەموو هاتینە دەرەوە، کە وردبووینەوە دنیا دنیایەکی ترە، کوژراو و بریندارەکان لەو ناوە گوێزراونەتەوە، گشت سەربان و جێگەی بەرز و سەر کۆڵانەکان بەسەرباز گیراون، بۆ هەر لایەک دەڕۆیشتین دەیان گێڕاینەوە، هەموومانیان بەکۆمەڵ کرد بەحەوشی مزگەوتی گەورەدا. ئەوسا مزگەوتی گەورە دوو دەرگای هەبوو لەبەر هەر دەرگەیەکیاندا یاساوڵی لێ وەستابوو بەتفەنگەوە، نێزە بەسەر تفەنگەکەوە نەیدەهێشت کەس بچێتە دەرەوە، لەوێ کە چاوم گێڕا هاوتەمەنی منی لێ نەبوو.

ڕۆژ درەنگ بووبوو، ترسم لێ نیشت و خولیای چوونە دەرەوەم کەوتە سەر، بەم سەبارەتە ڕووم کردە ئەو دەرگایەی ڕووەو کانی ئاسکانە، کە چوومە نزیک یاساوڵەوە سەیرم کرد چەند پیاوێک تکای لێ دەکەن کە ڕێگەیان بدات بچنە دەرەوە، ئەویش ڕێگەی نەدەدان و لێیان تووڕە دەبوو، لەبەرئەوە من هیچم نەوت و بەکزییەکەوە ڕاوەستام و جاروبار ئیشارەتم بۆ دەکرد کە بچمە دەرەوە (چونکە هیچ زمانی عەرەبیم نەدەزانی) – ئەویش بەسەر دەیوت نا، لەگەڵ ئەوەشدا نەپیاوەکان وازیان دەهێنا نە من بۆیە چەند جارێک لە کابراکان زۆر خراپ تووڕە بوو ڕاوی نان بۆ ناو حەوشی مزگەوتی گەورە. بەدەستی چەپی ئیشارەتی منی کرد کە بڕۆمە دەرەوە. لەوە دەچوو چونکە منداڵ بووم بەزەیی پێمدا هاتەوە بۆیە ڕێگەی دام. منیش نەک خوانەکەردە پەشیمان بێتەوە ڕامکرد و خۆم گەیاندە پاڵ دیواری ئەو خانووەی کە لە تەنیشت مزگەوتی گەورەوە بوو لەوێدا پشوویەکم دا و سەرنجێکی هەر چوارلام دا و تەماشام کرد کەسم نەدی بۆیە سامم لێ نیشت و هەرچۆن بوو لە شەقامەکە پەڕیمەوە. بن دیوارە و بن دیوار بەکۆڵانەکاندا لە ترسی سەربازەکانی سەر منارەکەی مزگەوتی گەورە ڕۆیشتم بۆ گەڕەکی چوارباخ و لەوێوە بۆ سەرشەقام و لەوێشەوە پێچم کردەوە بۆ دەرگەزین بۆ ماڵەوە.

کە نزیک ماڵی خۆمان بوومەوە لەو سەری کۆڵانەکەوە ئافرەتێک کە ئامشوی ماڵی ئێمەی دەکرد ڕووبەڕووم هات و لە دوورەوە تاوێک لێم وردبووەوە، کە بۆی ئاشکرا بوو منم یەک زریکەی کرد و پاشەوپاش گەڕایەوە، ئەو حەلە تێی گەیشتم دەبێت شتێک قەومابێت لە ماڵی ئێمە. کە نزیک ماڵەوەبووم، بیست تا سی ئافرەت دایکم لەپێش هەموویانەوە لە خۆی دەدا و دەگری و ئەوانیش دڵخۆشیان دەدایەوە و دەیان وت بەسە خوا هەڵناگرێ تۆ لە نیوەڕۆوە خۆتت کوشت، ئەوا شوکر بەسەلامەتی هاتەوە.

ئەمەش لەبەر ئەوەبوو کاتێک خەبەری کوشتارەکە، دەبیستن، دایکم لەگەڵ ژنانی کۆڵانەکە دەچن بۆلای بەردەرکی سەرا، دەگەنە لای مزگەوتی شێخ ئەولای هەولێری پیاوێک ناوی ئەوانە دەگێڕێتەوە بۆ خەڵق

کە کوژراون، لە ڕیزی ناوەکاندا ناوی منیش دەبات، نازانێ یەکێک لەو ئافرەتانەی کە ڕاوەستاون و گوێیان گرتووە دایکمە، بۆیە ئەویش هەر لەوێوە دەست دەکات بەشیوەن و لەخۆدان و ڕۆڕۆ، هەرچەند لە نەخۆشخانەش لەناو کوژراوەکاندا نام بینێت، لەگەڵ ئەوەشدا تا چاوی پێم نەکەوتەوە گومانی نەبوو کە کوژراوم.

ڕۆژی حەوتی ئەیلول

خۆرئاوای ڕۆژی شەشی ئەیلول کەوا و چاکەتەکەم گۆڕی، هەر شەو بۆیان شتم بۆ ئەوەی خوێنەکەی پێوە نەمێنێت. بۆ بەیانی بەسەرەتاتکێ و پێدزکێ چووم بۆ بەردەم خانەقای مەولانە خالید، لەوێ بیستم کوژراوانی ڕۆژی پێشوو لە چل کەسەوە تا شەست کەس دەبن. هەر ڕۆژی شەش زۆر کەس گیراون بەتایبەتی ئەوانەی سەرپەرشتی خۆنواندنەکانیان کردبوو، لە زانستی بەشداری کۆبوونەوەکان بووبوون، ئەو ڕۆژەش میری دەگەڕا بەدوای خەڵقدا بۆ ئەوەی بیانگرێت، ئەوەی سەرنجی ڕادەکێشا ئەوەبوو هەر کەسێک چاکەت و پانتۆڵی لەبەردا بوایە و تووشی سەرباز و پۆلیس ببوایە، بێ چەند و چوونی دەیانگرت، ئەمەش لەبەرئەوە بوو ئەوساکە هەر فەرمانبەران و مامۆستای مەکتەبەکان و هەندێک تەلەبە چاکەت و پانتۆڵیان لەبەرابوو، میریش ئەوانی بەسەبەبکاری شۆڕشەکە دەزانی، بۆیە ئەوانەی کتوپڕ نەگیرابوون و ناویان ئاشکرا نەبوو بەجلی کوردییەوە دەگەڕان بەناو شاردا.

سەرباز جێگە بەرزەکان و سەربانی مزگەوتەکانی گرتبوو. عەلی ڕەزا بەگ کە فەرمانداری هەرێم (آمر منطقة)یان پێ دەوت بەسواری ئەسپی بەناو شاردا دەگەڕا، چەند سەربازێکیش هەر بەسواری لەدوایەوە بوون، ئەوەی لێرەدا پێویستە بوترێت ئەوەیە کە سەرباز و پۆلیس لەناو شاردا گفتوگۆیان لەگەڵ ئەهالی زۆر شیرین و لەسەرخۆ بوو نەلەکەس تووڕە دەبوون و نەکەسیان زویر دەکرد، لەگەڵ ئەوەدا شارەکە بەگشتی لە کویلیلێکی ماتەم دەچوو، هەموو کەس مات و لێو بەبار بوو، خۆی بەخاوەند پرسە و کۆست کەوتوو دەزانی، ئەوانەی کەسیان نەگیرابوو یان نەکوژرابوو لە کۆست کەوتووەکان بەپەرۆشتر بوون ئەمەش بەزۆری لەبەرئەوە بوو دانیشتوان یەک بیر و هەست بوون و دەیانزانی لە خێروخۆشیدا هاوبەشن تەنیا ئەوەندە هەبوو پلەی ئەندازەی هەستەکە جیاوازبوو لەناویاندا. ئەو حەلە مۆدەی سندوقی گۆرانی بوو، هەموو چایخانەیەک تا چەند مانگێک قەوانی لێ نەئەدا. زۆر کەس نیشانەی ماتەمی کردبوو بەسنگیدا.

هۆ و ئەنجامی شۆڕشەکە

تا ئێستەش زۆر کەس کە باسی شەشی ڕەشی ئەیلول دەکات، دەستبەجێ دەڵێت بەپەنجەی ئینگلیز کرا، ئێمە دان بەوە دادەنێین کە پەنجەی ئینگلیزی تێدا هەبوو بۆ جێبەجێکردنی چەند مەبەستێکی خۆی وەک:

١- تا ئەو حەلە لەمیانی گەلی عەرەب و گەلی کورددا بەدرێژی مێژوو هیچ جۆرە کارەساتێک ڕووی نەدابوو کە ببێتە هۆی زویری دوو نەتەوەکە لە یەکتر، بەپێچەوانەوە ڕێزی یەکتریان دەگرت و یەکتریان خۆش دەویست، کە ئەمە بۆ داگیرکەر دەستی نەئەدا بەڵگەی ئەمەشمان ئەوەیە لەو کاتەدا و

لەدواتریش هەر خراپەکارییەک بکرایە بەرامبەر بەکورد نۆکەر و سیخورەکانی ئینگلیز لە ناو کورددا دەیان وت ئەم خراپەکارییانە کە بەرامبەری کورد دەکرێت خەتای عەرەبە. لەمە سەیرتر ئەوەبوو ئەگەر ڕاست بوایە و ئەو خراپانە سووچی عەرەب بوایە و باش لێت بکۆڵیایەتەوە ئەو عەرەبەش پیاو و نۆکەری ئینگلیز بوو.

٢- بۆ ئەوەی فەرمانڕەوایی ئەو حەلەی عێراق بترسێنن کە گوایا کوردەکان داوای جیابوونەوە دەکەن تاوەکو بێ چەند و چۆنی پەیمانی ١٩٣٠ بۆ مۆر دەکات.

٣- ئینگلیز دەیویست وەک هەڕەشەیەک دەنگوباسی ئەم جوولانەوەیە بگەیەنێت بەکۆماری تورک بۆ ئەوەی بەیەکجاری واز لە داواکردنی ویلایەتی موسڵ بێنێت.

بەکورتی ئا ئەمانەبوون مەبەستی ئینگلیز لە هەڵگیرساندنی شۆڕشەکە، تەنیا ئەوەندە هەیە ئەگەر هەر ئەمە هۆی شۆڕشەکە بوایە ئەوەندەی ڕوویدا وا بەتین و تەوژم نەدەبوو. ئەی کەواتە ئەو هۆیەی تر چی بوو شۆڕشەکەی وا گەرموگوڕ کرد و درێژەی پێدا؟

بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە پێویستە هەندێک بچینەوە بۆ دواوە، واتە بۆ کاتی کۆتایی جەنگی یەکەم. ئەوەی زۆر لە خوێندەواران دەیزانن ئەوەیە کاتێک جەنگەکە برایەوە لەسەر ئەو پەیمانەی کە سوێندخواران لە سەرەتایی جەنگەکەوە دابوویان کە دەبێت هەموو نەتەوەیەک مافی نەتەوایەتی خۆی بدرێتێ، کە کوردیش یەکێک بوو لەو نەتەوانە، لە پەیمانی سێڤەردا کە لە ساڵی ١٩٢٠ مۆرکرا، ڕاستەوخۆ دان نرابوو بەمافی نەتەوەی کورددا، کەچی زۆری پێ نەچوو سوێندخواران لە پەیمانی سێڤەر پەشیمان بوونەوە. لە پەیمانی لۆزاندا ئاشکرا مافی کوردیان پێشێل کرد و لەجیاتی ئەو چەند بەندێک لە یاسای بنەڕەتی فەرمانڕەوایی عێراقی ئەوکاتەدا لە بابەت مافی نەتەوەی کوردەوە تۆمار کرا، کە ئەویش ساڵ بەساڵ ڕوو لەکزی بوو تا وای لێهات هەر مەرەکەب بوو لەسەر کاغەز و هیچ نەدەخرایە کارەوە و گوێشی نەدەدرایە.

ئەمانە هەموو کاری زۆرخراپی کردە سەر هەستی ڕۆشنبیران و نیشتمانپەروەرانی کورد و هەمووشیان لە چاوی ئینگلیز دەناسی و لە ڕاستیشدا وابوو، بۆیە مەنجەڵی ڕق و کینەیان بەرامبەر ئەو وا هاتبووە جۆش و خرۆش چاوەڕێی هەلی هاتنە کەفوکوڵ و هەڵچوونیان دەکرد. وا ڕێکەوت ئەو هەلە شەشی ئەیلول بوو، بەتایبەتی فەرمانڕەوایی ئەوساکەی عێراق ئاشکرا داردەستی ئینگلیز بوو بۆیە هەموو سەرپێچییەک بەرامبەر ئەویش هەر لە ڕقی ئینگلیز بوو. بەڵگەی سەلماندنی ئەمەش ئەوەیە ئەگەر شۆڕشەکە هەر بەپەنجەی ئەو بکرایە دەبوو دوای بەجێ هاتنی مەبەستەکانی کۆتایی پێ بهاتایە. کەچی بەپێچەوانەوە دوای کوشتارەکە و داخستنی مەکتەبی زانستی و گرتنی زۆر کەس شۆڕش لە شێوەی مانگرتندا لەناو شاردا ڕۆژ بەڕۆژ لە پەرەسەندندا بوو بەڕەنگێ کەس نەدەچوو بەلای سەرادا، فەرمانبەران ماوەی دەوامەکەیان بەبێ فرمان دەستەئەژنۆ دادەنیشتن، تا وای لێهات هیچ پەیوەندییەک نەما لەمیانی دانیشتوان و میریدا، بۆیە ئەوساکە میری بایدایەوە و کەوتە گرتنی ڕێگەی نەرمونیانی و گێڕی ڕامیارییەکەی گۆڕی، پادشای عێراق فەیسەڵی یەکەم هاتە سلەیمانی، لە یانەی سەربازان کۆبوونەوەی گشتی کرد و دوانێکی دا و لێبوردن و بەخشینی گشتی بڵاوکردەوە، گیراوەکان بەرەڵاکران، مەکتەبی

زانستی کرایەوە، بەڵام مامۆستایان بۆ دانەنابوو، لەگەڵ ئەوەشدا ئەهالی تا ماوەیەکی زۆر هەر سارد و سڕبوون بەرامبەر بەمیری، ئەو کەسانەی ئاشکرا سەر بەئینگلیز بوون یان لایەنگری بوون بەقێزوبێزەوە تەماشایان دەکرا لە دیواخانەکان و یانە و مەکتەبی زانستی و ناو بازاڕدا ڕوویان نەدەدرایە، بەڕووی مۆنەوە تەماشایان دەکرا.

لەگەڵ ئەمەشدا بەپێنە و پەڕۆ بەکرێگیراوانی دیاردی کراو گوایە نوێنەرانی گەلن چوون بۆ بەغداد، لە ڕواڵەتدا شۆڕش نەماوە و تەواوبووە، لە ڕاستیشدا لەو پشکۆ و سکڵە دەچوو کە بەخۆڵەمێش داپۆشرابێت و چاوەڕێی هەناسەیەک بێت بۆ گەشانەوە، بەڵگەی سەلماندنی ئەمەمان هۆنراوە بەناوبانگەکەی پیرەمێرد - (وەفدی کوردستان) - و ڕاپەڕینە چەکدارەکەی شێخ مەحموودی نەمرە لە دەرەوەی شار.

لە دار بەڕوولەوە(١)

ماوەیەک پێش شەشی ئەیلول خاڵم کرا بەفەرمانبەر لە وەزارەتی ناوخۆیی لە بەغداد، بۆیە لەکاتی شۆڕشەکە ئەو لە سلەیمانی نەبوو، چووبوو بۆ بەغداد بڕیار وابوو دوای ماوەیەک بێتەوە، ماڵەکەی بەرێت بۆ ئەوێ. کاتێکی باشی خایاند هیچ دەنگوباسێکی نەبوو. پاش تێپەڕبوونی چەند ڕۆژێک بەسەر هەراکەدا چووم بۆ ماڵیان نووسراوێکیان دایە دەستم کە ڕوانیم لە پشتی زەرفەکەدا نووسراوە لە دار بەڕوولەوە، نووسینەکەش دەستخەتی خاڵمە، بۆیە بەپەلە کردمەوە، دوای خوێندنەوە بۆم ساغبووەوە ڕاستە لە دار بەڕوولەوە هاتووە و ڕاستیشە خاڵم ناردوویەتی. دوای سڵاو و هەواڵ پرسین نووسیبووی کە لەگەڵ مەحموود جەودەت و حامد(٢) جەودەتی برایی و کامل حەسەن ئەفەندی، هەر چواریان لە بەغدادەوە ڕایان کردووە ئێستە لە گوندی دار بەڕوولەن بەو نیازەی کە بچن بۆ پیران کە گوندێکە لە ئێران بۆ لای شێخ مەحموودی نەمر بۆئەوەی دەست بکەن بەشۆڕشی چەکدار، تاوەکو تۆڵەی ئەو کوژراوە بێ تاوانانە بسێنن کە بەگوللەی نۆکەرانی ئینگلیز کوژران.

لە دیمەشق، شامەوە

دوای ئەم نووسراوە بەماوەیەک چوومەوە ماڵی خاڵم، کە تەماشام کرد نووسراوێک(٣) بۆ خۆی هاتووە، کە سەرنجم دا لە شاری شامەوە هاتووە، بۆیە بەپەلە کردمەوە، دەشترسام بەعەرەبی نووسرابێت، چونکە ئەوساکە هیچ عەرەبییم نەدەزانی، کەچی بەکوردییەکی پەتی سافی ڕەوانی شێوە سۆرانی نووسرابوو، دوای سڵاو و گلەیی، سەرزەنشتی زۆریان لێ کردبوو. ئەوان لەوێوە دووروودرێژ خۆنواندنەکانی

(١) داربەڕوولە گوندێکە بەدرێژایی چەند کیلۆمەتر دوورە لە خۆرهەڵاتی شاری سلەیمانییەوە.

(٢) مەحموود جەودەت ئەفسەر تاجێکی هەبوو، بەڵام حامد جەودەت و کامل حەسەن ئەفەندیش هەر ئەفسەر بوون یەکی دوو ئەستێرەیان هەبوو.

(٣) لەوە دەچێت ئەو زەمانە چاودێری لەسەر پۆستەی دەرەوە نەبووبێت، بۆیە نووسراو بەرێکوپێکی دەهات.

ڕۆژی پێنجی ئەیلول و کارەساتەکەی شەشی ڕەشی ئەیلولیان بۆ ئەم نووسیبوو، دوا ڕستە نووسرابوو زۆر جێگەی سەرسوڕمانە تۆ لە شارێکدا بیت، ئەم هەموو کارەساتانەی تێدا ڕوودات، ئێمە ئاگادار نەکەیت.

دوای خوێندنەوەی نامەکە کەوتمە خەیاڵەوە، چونکە زۆر لەلام سەیربوو، دەت وت ئەو کەسەی نامەکەی نووسیوە خۆی هاوبەشی خۆنواندن و کارەساتەکان بوو، کە بۆ دووەم جار تەماشای نووسراوەکەم کردەوە، تەواو تێی وردبوومەوە، سەرنجم دا بەپیتی عەرەبی و لاتینی لەلای ڕاستی سەرەوەی نامەکە نووسرابوو (کۆمەڵەی خۆیبوون)(١).

پاش لێکدانەوە، ئەوەندی تێی گەیشتم و بیرم بڕ بکات بەناوی خاڵمەوە وەڵامی نامەکەم دایەوە، نووسیم کە لەو کاتانەدا من لە بەغداد بووم و ئاگاداری سلەیمانی نەبووم بۆیە لەم بابەتەوە هیچم بۆ نەنووسین، دوای ئەوە بەلاسایی ئیمزاکەیم کرد و بۆم ناردنەوە بەو ناونیشانەی کە بەنووسراوەکەی خۆیانەوە بوو، وا دەزانم مانگی پێنەچوو کە وەڵامی ئەم نامەیە هاتەوە و تێیدا نووسرابوو:

دوای سەلام تۆ شێخ سەلام نیت و پەیوەندیت بە شێخ سەلامەوە چییە؟ ڕجایە بۆمان بنووسە شێخ سەلام لە کوێیە و چی بەسەر هاتووە، دوای ئەمەش نووسراومان بۆ مەنێرە.

پاش وەڵامدانەوی پرسیارەکانیان هیچ پەیوەندییەکم لەگەڵ خۆیبووندا نەما وەک لەپێشدا نەبوو، تەنیا ئەوەندە هەیە هەردوو نووسراوەکەیان گەیشتە دەستی شێخ سەلام و ئەویش منی ئاگادار کرد کە نووسراویان بۆ نەنووسم.

بۆ تۆڵەی کوژراوانی بێ تاوان:

لەدوا دوای ساڵی ١٩٣٠ شۆڕشی چەکدار لەژێر دروشمی (بۆ تۆڵەی بێ تاوان کوژراوانی) شاری سلەیمانی بەسەرکردەی شێخ مەحموودی قارەمان لە دەرەوەی سلەیمانی دەستی پێکرد، شەڕەکانی سورداش و کەناروێ و ئاوباریک ڕوویان دا، لە شەڕی ئاوباریکدا بەرزترین و پیرۆزترین نموونەی ئازایی و دلێری و لەخۆبوردنی قارەمانانی کورد وەک ئەستێرەی پرشنگدار لە ئاسمانی مێژووی خوێناوی کەم وێنە دەدرەوشێتەوە، چونکە بەدرێژی ڕۆژێک چل پەنجا کەسی کورد کە لەگەڵ شێخ بوون لە ئاوباریک و ناخافڵ لەلایەن دوو فەوج سەرباز و چەند سەد پۆلیسەوە چوارلایان دەگیرێت، تا خۆرئاوا مەردانە شەڕیان لەگەڵ دەکەن، نایەڵن یەک بست بچنە پێشەوە، کاتی خۆرئاوا و لەبەر تاریکی شەڕ دەوەستێت. شێخ عەلی قەڵبەزە کە یەکێک دەبێت لە شەڕکەران دەچێتە خزمەت شێخ و دەڵێت: قوربان بەیانی فیشەکمان پێ نامێنێت، دەستگر هەمووماں دەگرن و ئەتکمان دەکەن، قیروسیا لە ئێمە، تۆ بگیرێیت بۆ کورد

(١) کۆمەڵەی خۆیبوون، کۆمەڵێکی ڕامیاری ناوکۆیی کورد و ئەرمەنی بوو، سەرچاوەکەی لە شاری دیمەشق، شام، بوو ئەم کۆمەڵە وەک دەیان وت گەورەترین کۆمەڵەیەکی ڕامیاری بوو تا ئەو حەلە، چونکە لە هەموو شار و ناوچە کوردنشینەکاندا پەلی هەبوو.

شوورەیی و ئابڕووچوونە، بۆیە من بڕیارم داوە کە تەواو شەو زرنگایەوە لە پێش هەمووتانەوە لەلایەکەوە کە بەباشی بزانم هێرش دەبەم و بەڕاست و چەپدا دەستڕێژ دەکەم، بێگومان ئەوان چونکە چاوەڕێی ئەو هێرشە نین شپرزە دەبن و سەریان لێ تێکدەچێت لەو حەلەدا تۆ لە دواوە خۆت دەربازبکە، چونکە ئەمشەو دەرباز نەبیت ڕزگاریت نابێت، خۆ زۆر باشیش دەزانم دەکوژرێم، بەڵام قەیناکە بائێمە فیدای میللەتی کورد و تۆ بین تاوەکو بەدیلی نەکەویتە دەستی دوشمن.

دوای ئەم قسانەی شێخ عەلی چەند کەسێکی تریش ئەبن بەهاوپەیمان و لە نیوەشەودا و لەو جێگەیەوە کە شێخ عەلی پەسەندی دەکات لەگەڵ دەستڕێژی بێ پسانەوەدا هێرش دەبەن، سەرباز و پۆلیس واق وڕماو بەڕەنگێ سەریان لێ تێکدەچێت زۆرکەس لە یەکتری دەکوژن، شێخ عەلی و هاورێکانی دەکوژرێن هەریەکەیان گوللەیەکی زۆری بەرکەوتبوو، ئەوەی کە ویستبوویان دەرچوونی شێخ مەحموودی نەمر بوو پێکهات، خۆی و ئەو چەند کەسەی کە دەرچوون بۆ شەوی دوایی گەیشتنەوە شاربازێڕ.

مەحموود جەودەت بۆچی و چۆن گەڕایەوە(١)

لەوە دەچێت هەر زوو نۆکەر و سیخوڕەکانی ئیستیعمار خۆیان گەیاندە ناو شۆڕشە چەکدارەکەشەوە و دەستیان کرد بەهەڵگیرساندنی ئاگری فیتنە و فەساد و خراپەکردن بەرامبەر هاونیشتمانان، دەستیان کرد بەزویرکردنی پیاوباشان و دڵسۆزان و نیشتمانپەروەرانی وەک مەحموود جەودەت. بۆیە لە ساڵی ١٩٣١دا، بەتەواوی نازانم کام مانگ بوو، خوالێخۆشبوو مەحموود جەودەت بەتاقەسوارە خۆی دەکات بەشاری سلەیمانیدا و دەچێتە حەوشی سەراوە و خۆی دەدات بەدەستەوە. هۆی ئەمەش بەم ڕەنگە بوو:

لەکاتێکدا لەگەڵ شێخ مەحموود لە گوندی چنگیان دەبن، مەحموود جەودەت لە ماڵێک دەبێت گوێی لە گریان و هاوار هاوار و پاڕانەوە دەبێت، کە دەچێت بەدەم هاوارەکەوە تەماشا دەکات وا زەلامێکیان بەستووە بەکۆڵەکەی کەپری ماڵەکەوە و دارکاری دەکەن، چەند منداڵ و ئافرەت بەدیاریەوە دەگرین و دەپاڕێنەوە، بەڵام سوودی نابێت، کە مەحموود جەودەت دەچێتە پێشەوە لەوەی فەرمان دەدات کە لێی بدەن دەپرسێت:

ئەم جاسووسەتان لەکوێ گرتووە بۆچی نایکوژن، فەرماندەر لە وەڵامدا دەڵێت جاسووس نییە و خاوەندی ئەم ماڵەیە. مەحموود جەودەت بەم وەڵامە چاوی دەچێتە پشتی سەری و دەڵێت: جاسووس نییە و خاوەندی ئەم ماڵەیە و نان و ئاوی دەخۆن، خۆی و ژن و منداڵی خزمەتیشییان دەکەن سەرەڕای ئەوەش

(١) مەحموود جەودەت یەکێک بوو لە ئەفسەرە ناودارە بەرزەکانی ئەو ڕۆژەی عێراق، تاجێکی هەبوو، زمانی تورکی و عەرەبی و فارسی و ئەڵمانی و فەرەنسی دەزانی، کوردپەروەرێکی ڕاست و حەقناسێکی کەم وێنە بوو، پەڕاوی بەهائولا و چەرخی نوێ ئەو کردوویەتی بەکوردی، پەڕاوی پوڵوتیاشی هەیە. زانا و ئەدیب بوو، گەلێک سروودی نیشتمانی دانابوو بۆ قوتابیان، ڕقی زۆری لە کردەوەی ناشیرین و ناپیاوی دووڕوو بوو، مەرایی و ڕیایی و ناپاکی بەنام و نەنگی لەکەی سەرشانی دەزانی، بەکورتی پیاوێکی کەم وێنە بوو.

داركاری دەكەن، بۆچی، تاوانی چییە؟ فەرماندەر ئەڵێ پارەی لەسەرە و نایدات، فەرمان وایە داركاری بكرێت تا ناچار دەبێت بیدات. ئەمیش ئەڵێت جا بەڵكو نەی بێت و لە كوێی بێنێت. فەرماندەر بەتووڕەییەوە: ئەوە ئیشی تۆ نییە، دوای ئەمە ڕوو لە مەحموود جەودەت وەردەگێڕێت و دەڵێت، ئادەی لێی دەن. مەحموود جەودەت بەم هەڵوێستەی كابرای فەرماندەر بەتەواوی وەک شێتی لێ دێت و دەمانچە چواردەخۆرەكەی دەخاتە سەرپێ و ڕووەو فەرماندەر دەچێتە پێشەوە و دەڵێت : كوڕە سەگباب من شەقم لە تاجێک هەڵدا بۆ ئەوەی كەس بەسووكی تەماشای كوردێک نەكات، كەچی ئێوە لە ماڵی خۆیدا لەبەر چاوی ژن و منداڵی بۆ پارە داركاری دەكەن، كەی ئینگلیز لەپێش ئێوەدا ئەم كردەوە ناشیرینانەی كردووە؟ زوو بەرەڵای كەن ئەگینا هەر چواردە فیشەكەكە دەنێم بەسەر سنگتەوە. كابرا مەحموود جەودەت دەناسێ و دەشزانێ زۆرباش دەیكوژێت بۆیە بەپەلە لێدراوەكە بەردەدەن و لە كۆڵەكەكەی ماڵی خۆیانی دەكەنەوە، لەگەڵ ئەوەشدا مەحموود جەودەت وەک شێت لە ماڵەكە دەچێتە دەرەوە، ڕووەو ئەو ماڵەی شێخ مەحموودی نەمری لێیە، بەدەمانچەی ڕووتەوە، ڕادەكات، كە دەگاتە ئەوێ شێخ لەوێ بوو (ئەوەی لەوێ بوو گێڕابوویەوە و منیش بیستم) ئەگەر شێخ هێمن و لەسەرخۆ وەڵامی نەدایەتەوە ئەو ڕۆژە كارەساتی گرنگ ڕووی دەدا.

شێخ دەفەرموویت كاكە مەحموود ئەوە فێكەت لێ هاتووە؟ مەحموود جەودەتیش ئەڵێ نەوەڵا ئەوەتەی بووم بەڕەفیقی ئێوە شێت بووم، ئاوا حەقی كوردم بۆ دەسێنیت، بۆ پارە داركاریان دەكەن، ئەوەی من لە پیاوەكانی تۆی دەبینم كە لەم كوردە ڕەشوڕووتانەی دەكەن، بێگومان دوشمن وایان لێ ناكەن. وەئەگەر دوشمن وایان لێ بكەن هینەكەی ئەوان بەناوی دوشمنایەتییەوەیە بۆیە پیاو زۆری پێ گران نابێ.

دوای ئەم مشتومڕە مەحموود جەودەت پاشەوپاش دەگەڕێتەوە، ئەوان وا دەزانن دەچێتەوە بۆ ماڵەكەی كە خانەخوێیەتی، كەچی زۆری پێناچێت خەبەر دەدەن بەشێخ و دەڵێن مەحموود جەودەت بەتاقەسوارە لە چنكنیان دەرچوو ڕووەو سلەیمانی ڕێگەی گرتەبەر. هەرچەند شێخ بەپەلە چەند سوارێک دەنێرێت بەڵكو بیگرنەوە و پەشیمانی بكەنەوە، بەڵام بێ سوود دەبێت، لە ئەنجامدا سوارەكان دەگەڕێنەوە بۆ چنكنیان و ئەویش تا سلەیمانی ڕاناوەستێت.

بەماوەیەک دوای ئەوە هەر بەو جۆرە سەبارەتانە شێخ سەلامی شاعیر و حامد جەودەت گەڕانەوە بەڵام كامیل حەسەن ئەفەندی بەنەهێنی لە ماڵی مەجید بەگی حاجی ڕەسول بەگ (كە ئەو حەلە بەڕێوەبەری ناحیەی پێنجوین بوو لە هەمان كاتدا زاواشی بوو) مایەوە تا مەلیک فەیسەڵی پاشای عێراق دەچێتە ئەوێ و لەكاتێكدا لە چوارباخ دادەنیشن پێی دەڵێن كەوا كامیل حەسەن ئەفەندی لەژێر ئاڵای عیراقیدا كە لەو دەشتە هەڵكراوە دانیشتووە ئەویش فەرمانی لێبوردنی بۆ دەردەكات.

پاش ئەمەش بەماوەیەک هەر لە پێنجوین شێخ مەحموودیش خۆی تەسلیمی ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ موتەسەریفی سلەیمانی كردەوە و دەستبەسەر ناردیان بۆ ناسریە. بەم ڕەنگە ئەو شۆڕشە دوایی هات.

هەندێک كران بەفەرمانبەری گەورە.

هەندێک بوون بەنوێنەری گەل.

هەندێک دەوڵەمەند بوون.

هەندێكیش تێداچوون و كوژران و ماڵوێران بوون، بەزۆری دانیشتوانی لادێكان.

گفتوگۆی مەحموود جەودەت و ڕاوێژكاری موتەسەریف كە ئینگلیز بوو

كاتێک مەحموود جەودەت دەگاتە سلەیمانی ڕاستەوخۆ ڕوودەكاتە حەوشی سەرا و لە دەرگای پشتەوە هەر بەسواری دەچێتە ناو پۆلیسخانەكە، كە دائەبەزێت پۆلیسێک بانگ دەكات و دەڵێت: بڕۆ بەگەورەكەت بڵێ مەحموود جەودەت لە حەوشی سەرا دایە، لەبەرئەوەی كە یەكەم ئەفسەرێكی بەرزبوو دابوویە پاڵ شۆڕش هەموو كەس ناوی دەزانی، بۆیە بەپەلە خەبەر دەدەن بەموتەسەریف، ئەویش پیاوانە خێرا خۆی دەچێت بەپیریەوە و بەوپەڕی ڕێزەوە دەیبات بۆ ژوورەكەی خۆی و دەنگەكەش دەگەیەنێت بەڕاوێژكەر (موستەشار). لەبەرئەوەی موستەشار تا ئەو حەلە مەحموود جەودەتی نەدیبوو تەنها ناوی بیستبوو بۆیە دەستبەجێ داوای بینینی دەكات. كە مەحموود جەودەت دەچێتە لای دوای ڕێزگرتنی ڕووی تێ دەكات و دەڵێت: تۆ ئەفسەرێكی پلە بەرز بوویت بۆچی ئەمەت كرد. مەحموود جەودەت لە وەڵامدا دەڵێت تۆ لە بەریتانیا خەڵقی كام هەرێمی، هەرچەند ئینگلیزەكە نازانی مەبەستی چییە لەگەڵ ئەوەشدا دەڵێت: هەرێمی وێڵز. مەحموود جەودەت پێی دەڵێت، تۆ ئێستە لەم وڵاتەدا فەرمانداری ڕامیاریت بكوژ و ببڕ تەنیا تۆیت، موتەسەریف هەر بەناو موتەسەریفە، هەرچی تۆ نەتەوێت ناكرێت لەگەڵ ئەم دەسەڵاتە بێ سنوورەدا ئەگەر بیستت كە لە هەرێمی وێڵزدا شۆڕشە، ئینگلیز بەهەموو هێزێكیەوە لێیان دەدات بەشەرەف و تاجی بەریتانی سوێندت دەدەم چی دەكەیت؟ ئەمیش ئەڵێت دەگەڕێمەوە و ئەدەمە پاڵ هاووڵاتییەكانم. مەحموود جەودەت وەک ڕەوشتی خۆی بەدەنگی بەرز دەڵێت ئێی منیش ئەوەم كردووە. ئینگلیزەكە: جا تۆ دەبیت بەمن. مەحموود جەودەت: من دەبم بەتۆ بەڵام كورد نابی بەئینگلیز، ئەوە گوناهی من نییە.

پاش ئەم مشتومڕە و هاتنی مەلیک بۆ سلەیمانی بەئارەزووی شاهانە لێبوردنی گشتی دەردەچێت. فەرمانبەرانی میری بێجگە لە مەحموود جەودەت هەموو دەخرێنەوە سەر كاروباری میری. بۆیە ئەو بەناچاری دەچێت بۆ بەغداد بۆ جێبەجێكردنی تەقاعودیەكەی.

بۆ نەگبەتی لەكاتی هەڵسووڕاندنی كاروباری تەقاعودیەكەیدا ڕۆژێک بەڕێوەبەری گشتی وەزارەتی دارایی كە لە خێزانە سنەیییەكان دەبێت (بەعەرەبی پێیان دەڵێن سَنَوي) بە مەحموود جەودەت دەڵێت تۆ خیانەتت كردووە نەدەبوو داوای تەقاعودی بكەیت. ئەم وشەیە بەمەحموود جەودەت وتن ئیمانی لەسەردا نامێنێت. لەگەڵ ئەوەشدا زۆر لەسەرخۆ دەڵێت بەیانی وەڵامت دەدەمەوە.

بۆ بەیانی كاتێک بەڕێوەبەری گشتی دەچێت بۆ وەزارەت مەرگ چاوەڕێی دەكات، مەحموود جەودەت لەسەر پێپیلكەكانی وەزارەتی دارایی دەیداتە بەر دەمانچە و دەڵێت من كوردم و گوایە تۆش كوردیت ئێستە بڵێ كاممان خائنین؟

دەستبەجێ لەوێ كابرا دەمرێ و مەحموود جەودەت دەگرن و دەیخەنە بەندیخانەوە. دوای دادئاوری

دادگا بڕیاری خنکاندنی دەدات. بەڵام بەهۆی هەوڵی ئەفسەرە گەورەکانی هاوڕێییەوە لە عەرەب و کورد خنکاندنەکەی هەر ئەمڕۆ بەسبەی پێکرا تا بەکر سدقی هاتە کایەوە و لە بەندیخانە دەری هێنا.

بەڵام کە بەکر سدقی لە ساڵی ١٩٣٦دا لە مووسڵ کوژرا ئەویش گیرایەوە و ئەمجارە زۆر زوو خنکاندیان.

بۆ یەکەم جار چووم بۆ بەغداد

لە هاوینی ساڵی ١٩٣١دا لە دەرەوەی شاری سلەیمانی بووم، درەنگێ بیستم کە مەکتەبی قۆمیسەری کراوەتەوە لە بەغداد. هەندێک لەو قوتابییانەی کە لەگەڵ خۆم لە پۆلی شەشەم بەیەکەوە ئەو ساڵە دەرچووین، چوون بۆ ئەو مەکتەبە، بۆیە منیش بەپەلە گەڕامەوە بۆ سلەیمانی و چی پێویست بوو کردم و ڕووەو کەرکووک کەوتمە ڕێگە. لە چەمچەماڵ چووم بۆلای باوکم لە دادگا کە ئەو حەلە سەرنووسەری دادگا و جێگری قازی بوو لە کاروباری شەرعیدا، کە باسەکەم تێگەیاند نووسراوێکی دامێ بۆ لای شێخ عەلی قەرەداخی لە تەکیەی باباگوڕگوڕ لە مەیدان، فەرمووی ئەم نووسراوەی بدەرێ بەڵکو یاریدەت بدات.

ئەو زەمانە هاتوچۆ لە کەرکووکەوە بۆ بەغداد بەڕێگەی ئاسندا دەکرا، هەر لە ئێوارەوە سواربووین بۆ بەیانی هەتاو کەوتبوو گەیشتینە بەغداد. چوومە ئوتێل فەرەج لە مەیدان، خاوەنەکەی کورد و خەڵقی سلەیمانی بوو، دوای حەوانەوە هەواڵی تەکیەی باباگوڕگوڕم پرسی، نیشانی دام، چووم شێخ عەلیم دۆزییەوە، ئەوساکە پیاوێکی سەروڕیش سپی بوو، مێزەر بەسەر و جبە لەبەربوو، ئێجگار قسەخۆش بوو. کە نووسراوەکەی خوێندەوە لە وەڵامدا وتی ڕۆڵە بەخوا دوێنێ هەموو شت بڕایەوە، چونکە خۆم لەوێ دەرسی کوردی دەڵێمەوە ئاگاداری هەموو شتێکم، ئەوەندەی پێویستە قوتابی وەرگیرا و تازە هیچ ناکرێت.

دوای ئەوە بەنائومێدی دەستێکم کەوتە ئەملاو یەکەکەی تر ئەولا، ماڵئاواییم لە شێخ عەلی کرد و هاتمە دەرەوە. پاش هاتنە دەرەوەم وام بەبیردا هات بچم بۆ لای ساڵح زەکی بەگ ساحێبقڕان (چونکە لەو کاتەوە قایمەقامی چەمچەماڵ بوو دەیناسم) کە ئەوساکە یاریدەدەری یەکەمی بەڕێوەبەری گشتی وەزارەتی ناوخۆیی بوو، کە چوومە خزمەتی زۆری پێ خۆش بوو، کە سەرگوزەشتەکەم بۆ گێڕایەوە تاوێک بێدەنگ بوو. تاوە و دوا تەلەفۆنەکەی هەڵگرت و لەگەڵ یەکێک دەستی کرد بەقسەکردن. کە تەلەفۆنەکەی دانا فەرمووی کوڕم نووسراوێکت دەدەمێ بیبە بۆ حاجی نەعمانی (أعظمیة) کە بەڕێوەبەری قوتابخانەی ئیمامی أعظمة، ئەو لەو قوتابخانەیە وەرت دەگرێت، قوتابخانەکەش خراپ نییە و هەموو مەسرەفی قوتابی دەکێشێت.

ساڵح زەکی بەگ دەیزانی کە من لە خوێندەواریدا تەنگوچەڵەمەی ژینەمەنیم هەبوو، چونکە لەبەر خێزان زۆری یان بەسەبارەتێکی تر باوکم لەم ڕووەوە ئەوەندەی پێویست بێت تەماشای نەدەکردم بۆیە ئەمەم زۆر پێ خۆشبوو، بەپەلە نووسراوەکەم لێ وەرگرت و چووم بۆ (أعظمیة) و هەر لە قوتابخانەکەدا حاجی نەعمانم دۆزییەوە، پیاوێکی فێست لەسەر و جبە لەبەربوو سەر و ڕیش سپی و کەمێکیش

کۆمابووەوە، لە گفتوگۆ و هەڵسان و دانیشتنا گورجوگۆڵ و وریابوو، کە نووسراوەکەم دایە دەستی دوای خوێندنەوەی وتی باشە بەیانی شتومەکی خۆت بهێنە و وەرەوە وەرت دەگرین. بەم قسەیە کەوتمە گومانەوە چونکە داوای هیچ پێویستی مەرجی وەرگرتنی لێ نەکردم. مەکتەب هەروا بەئاسانی تەلەبە وەرناگرێت، ئەمان کە وەری دەگرن دەبێت مەکتەب نەبێت. کە لە ژوورەکەی هاتمە دەرەوە کاتی پشووبوو قوتابییەکان لە حەوشەکەدا بڵاوبووبوونەوە کە تێیان وردبوومەوە تاسێک بەسەرمدا هات و لەپێمەوە دەرچوو، قوتابیم دی گۆج، هەبوو شەل، هەبوو چاوێکی نەبوو. من لەو واق وڕمانەدا بووم یەکێک لە دواوە بەناوی خۆم بانگی کردم، کە ئاوڕم دایەوە تەماشام کرد کاک عەبدولڕەحمان عەبدولکەریم (کە ماوەیەکی زۆر ژماریاری دائیرەی مەعاریفی سلەیمانی بوو) لێی پرسیم ئەوە چی دەکەیت لێرە. کاتێک باسەکەم تێگەیاند وتی: باشە وەرە مەکتەبێکی خراپ نییە. ئەو حەلە ئەو لە پۆلی دووەم بوو، لەم کاتەدا زەنگی دەرس لێیدا، وتی جارێ مەڕۆ وەرە لەلای ئەو پیاوە کوردە دانیشە تا دێمەوە، ئەمەی وت و ئەو ڕۆیی و منیش دانیشتم. پیاوەکە بەزمانێکی شیرین بەخێرهاتنی کردم زۆرم بەلاوە سەیربوو شەرواڵ و مرادخانی لەبەر دابوو، مشکیەکی مۆری بەسەرەوە بوو، چاویلکەی لەچاو دابوو. لە ئەنجامدا بۆم دەرکەوت پیاوێکی تاڕادەیەک زانا و زیرەک و قسەخۆش و بیر ئازاد بوو، ناوی میرزا عەبدولڕەحمان خەڵقی بانە بوو، بۆیە ناوی بەمیرزا عەبدولڕەحمانی بانەیی دەرکردبوو، ئەوکاتە لەوێ سفرەچی مەکتەبەکە بوو، دوایی گەڕایەوە بۆ سلەیمانی و لەوێ بەکەسابەتەوە خەریکبوو تا کۆچی دوایی کرد.

لەکاتی قسەکردنا وتم کاکە میرزا وەک بزانی ئەم مەکتەبە چۆن مەکتەبێکە و دوارۆژ ئەم قوتابییانە دەبن بە چی؟ لە وەڵامدا وتی ئەوەندەی من دەیزانم مەکتەبێکی ئایینی و بەمەوقوفەی (ئیمامی أعظم ئەبوحەنیفە) دەچێت بەڕێوە، بۆ هەژار و داماو و ناتەواوان دانراوە. تازە ئەمر هاتووە دەبێت قوتابییەکانی هەموو فێست و مێزەر ببەستن، ڕەنگە دوارۆژ باشەکانیان بکرێن بەمەلای مزگەوت. کە ئەمەی وت بەتەواوی پەست بووم چونکە نەحەزم لێ دەکرد و نەپارەشم هەبوو فێست و مێزەر بکڕم. میرزا لەسەر قسەکەی ڕۆیشت وتی خۆیان فێست و مێزەرتان بۆ دەکڕن، بەڵام خۆت حەزی لێ ناکەیت ئەوە باسێکی ترە، ئێمە لەم قسانەدا بووین کاک عەبدولڕەحمان عەبدولکەریم هاتەوە بۆ لامان، کەوتینەوە مشتومڕ و لە ئەنجامدا بەهانە هانەی کاک عەبدولڕەحمان بڕیارم دا بۆ ڕۆژی دوایی شتومەکی خۆمم برد و چوومە قوتابخانەکە، چونکە هیچ نەبێت خواردن و نوستن بەلاشە و بەڵکو خوا دەروویەکیش بکاتەوە. بەم ڕەنگە چوومە پۆلی یەکەم، بەڵام لەدوای چەند دەرسێک زیاتر خەفەتبار بووم، چونکە هەرچەند تەماشام دەکرد تەنها قوتابی بووم کە چاو و قاچ و دەستم ساغ بوو، ئەو دەرسانەش کە دەمان خوێند زۆر ئاسان و هیچ نەبوون، من کە بەناو لە پۆلی یەکەمی ناوەندیم کەچی دەرسەکان لە سێیەی دەرسی پۆلی چوارەم و پێنجەمی قوتابخانەی سەرەتاییدا بوون، هەرچەند زمانی عەرەبیم نەدەزانی بەڵام هەموو دەرسەکان کتوپڕ تێدەگەیشتم بەتایبەتی دەرسەکانی ژمێرە و پێوان و ئەندازە، بۆیە مامۆستاکان ماوەیەکی کەم لێم حاڵی بوون، زۆریان خۆش دەویستم، لەگەڵ ئەوەشدا من ڕۆژ بەڕۆژ زیاتر دڵتەنگ و عاجز دەبووم. بەتایبەتی کاتێک کە بەڕێوەبەر پێی ڕاگەیاندین کە هەریەکێک لە ئێمە دەبێت بچێت لە شۆریجە لە فیسارە دوکان

فێست و مێزەر وەربگرێت و لەسەری کات ئەگینا دەردەکرێت لە قوتابخانە.

ڕۆژێک من لەم حاڵەدا بووم کە چی بکەم، من بەتەمای چی بووم و چیم هاتەڕێ. لە یەکێک لە دەرسەکانی سەرلەبەیانیدا لەسەر کورسییەکی دواوە دانیشتبووم، لە لێکدانەوەدا بووم، ئەوەی وریای کردمەوە گوێم لەناوی خۆم بوو یەکێک بەمامۆستای پۆلەکەی وت و ئەو قوتابییە بچێت بۆ لای بەڕێوەبەر.

کە چوومە ژوورەوە سەری هەڵبڕی وتی: ساڵح زەکی بەگ تۆی دەوێت هەر ئێستە بچۆ بۆلای وتم بەڵێ و هاتمە دەرەوە، سواری پاس بووم بۆ بەغداد لە مەیدان دابەزیم ڕووم کردە وەزارەتی ناوخۆیی، کە گەیشتمە ژوورەکەی خوالێخۆشبوو ساڵح زەکی بەگ، مێزەر بەسەرێکی لەلا دانیشتبوو بەکوردی قسەیان دەکرد، دوای بەخێرهاتن ڕووی تێکردم وتی کوڕم من لەبەر خاتری باوکت و خاڵت ویستم خزمەتێکت بکەم بۆیە ناردمیتە مەکتەبی ئیمام أعظم، ئێستەش وەک بۆم دەرکەوتووە ئەو مەکتەبە هیچ دوارۆژێکی ئەوتۆی نییە. لێرەدا مەلا قسەکەی پێبڕی و وتی دوارۆژی چی ئەوا گریمان بوو بە من. ساڵح زەکی بەگ قسەکەی پێبڕی و فەرمووی بەخوا قەت نابێ بەتۆ. (تومەس ئەو مەلایە خوالێخۆشبوو محەمەدی قزڵجی بوو کە لە ئەزهەر دەرچووبوو، ئەوحەلە ئیمام و مودەریسی مزگەوتی حەیدەرخانە بوو لە مەلا ناودارەکانی ئەو ڕۆژەی بەغداد بوو). دوای ئەمە ساڵح زەکی بەگ ڕووی کردەوە من و فەرمووی تا چەند ڕۆژێکی تریش هەر لەوێ بمێنەرەوە بابزانم شتێکی ترت بۆ ناکەم، وەک بیستوومە وەزارەتی زانیاری بڕیاری داوە ئەمساڵ لەهەر لیوایەک بەپارە یارمەتی چەند قوتابییەک بدات کە دەستیان کورتە، لە ماڵی خۆیان و لە شاری خۆیاندا بخوێنن. ئەگەر ئەمە وابێت لێرەوە شتێکی ترت بۆ دەکەم ئەوسا بچۆرەوە لە سلەیمانی بخوێنە، ئەمەش نەبێت وا دەزانم هەر بچیتەوە بۆ سلەیمانی باشترە، فەرموو ئێستە بچۆرەوە بۆ مەکتەب فیسارە ڕۆژ سەرێکم لێ بدەرەوە.

بەم قسانەی خوالێخۆشبوو ئاهێکم پێداهاتەوە، بەڵام کە لەلای جەنابی ساڵح زەکی بەگ هاتمە دەرەوە ئەوەم بیرکەوتەوە کە لە مەکتەب پێمان ڕاگەیەندرابوو ئەگەر تا ئەوەندە ڕۆژی تر فێست لەسەر نەکەین و مێزەر نەبەستین دەرمان دەکەن. بۆیە چووم بۆ شۆریجە، دوکانی موتەعەهیدی مێزەر و فێستەکەم دۆزییەوە، داوای مێزەر و فێستم لێ کرد، لە وەڵامدا وتی بەخوا مێزەر ئاسانە بەڵام فێست هەر ئەم دانەیە ماوە، خواش دەزانی کەی هینی ترم بۆ دێت، کە هێنای تەماشام کرد پیرە فێست بەقەد نیوە دیبەگێک دەبێت، بەڵام چونکە بەهیوا نەبووم بۆ ئێجگاری لەسەری کەم بەتەنگەوە نەبووم بۆیە بەکابرام وت باشە من وەری دەگرم بەمەرجێک نیو یاردە بلوریم زیاتر بدەیتێ، کابرا وتی بۆچی؟ وتم چونکە ئەم فێستە گەورەیە بلووری زۆی بەدەوردا نەبەسترێت ناشیرین دەبێت، کابرا وای زانی بەڕاستمە بۆیە وتی بەخوا لەسەر حسابی خۆم ئەو زیادەیەت دەدەمێ، کە بلوورییەکەی بۆ دادڕیم خەریکبوو بۆم لە وتوو بدات و بۆم ڕێکوپێک بکات وتم بیدەرە دەستم تۆ حەقت نەبێت وتی بەشۆکەوە بیبەستیت بەقەد کەلارەیەکی لێ دێت، زۆر قەبە و ناشیرین دەوەستێت. وتم قەیناکات، لێم وەرگرت و قائمەکەم بۆ مۆرکرد و گەڕامەوە بۆ مەکتەب. کە گەیشتمەوە بەر دەرگای مەکتەبەکە، کە هەر لە حەوشی مزگەوتی ئیمام ئەعظەمدا بوو

چەند تەلەبەیەک لەبەر دەرگا ڕاوەستابوون مشتومڕیان بوو، یەکێکیان دەیوت بەخوا من دوێنێ چووم بۆ لای موتەعەهید فێستی نەمابوو، تەنیا یەکێک نەبێت، زۆر گەورە و ناشیرین بوو بۆیە وەرم نەگرت، جا ئێستە چی بکەین. کە لێم پرسین مەسەلە چییە وتیان دەریان کردووین دەڵێن فێست و مێزەر پەیدا نەکەن نابێت بێنەوە بۆ مەکتەب، تا ئەو حەلە من فێستەکەم لەپشتمەوە گرتبوو. دوایی دەستم هێنایە پێشەوە و کە چاویان پێکەوت وتیان ئەوە لەکوێت بوو، ئەوەیان کە قسەکەی دەکرد وتی ئەوە دوێنێ هێنای بۆ من لەبەر گەورەیی نەمویست. منیش وتم من ویستم ئەی چی بکەم، ئەگەر ئێستە دەرمکەن ڕووبکەمە کوێ، ئەمەم وت و چوومە ژوورەوە، کە گەیشتمە ژوورەکەی خۆم فێستەکەم کردە سەرم و هەر بەژاکاوی لەسەر شێوەی مەلای لای خۆمان مێزەرەکەم بەست، کە هاتمە حەوشە تەلەبە دەورەیان لێدام و بوو بەهەرا و بەزم بەڕەنگێ حاجی نەعمان بیستی و خۆشی هاتە سەیرم، کە چاوی پێم کەوت وتی ئەمە چۆن مێزەرێکە یا ئەبابەکر، لە وەڵامدا وتم لە وڵاتی ئێمە ئاوای دەبەستن، منیش هەر لە ئێستەوە ئەمەوێت خۆم وا ڕابێنم. وتی تۆ هیچ نەبێ بلوورییەکە تۆزێ بشۆ و لە وتووی بدە، وتم ئەی فێستەکە چۆن بچووک بکەمەوە، وەک تووڕەبوونێک وتی ئەوە ئارەزووی خۆتە و ڕۆیی. مەبەستی ئەو ئەوەبوو مێزەر بەسەرەوە بێت، هەرچۆن بێت قەیناکات.

پاش چەند ڕۆژێک (هێشتا ئەو ڕۆژە نەهاتبوو کە ساڵح زەکی بەگ فەرمووی سەری لێ بدەمەوە) پاش نیوەڕۆ بوو فەڕاشێک هات و پێی وتم بەڕێوەبەر بانگم دەکات منیش هەر بەمێزەرەکەوە چووم بۆلای کە لە باخچەی قوتابخانەکەدا دانیشتبوو کە نزیک بوومەوە تەماشام کرد جەنابی ساڵح زەکی بەگ لەوێ دانیشتبوو کە سەری هەڵبڕی و منی بەو سەر و مێزەرەوە دی دەستی کرد بەپێکەنینێکی زۆر بەکوڵ و قایم. بەڕێوەبەر زانی بەچی پێدەکەنێت بۆیە وتی منیش پێم وتووە مێزەر وا نابەسترێت کەچی دەڵێت لە وڵاتی ئێمە وای دەبەستن. ساڵح بەگ فەرمووی ڕاست دەکات ڕەوشتی مەلای ئێمە وایە. لەپاش ئەمە ڕووی کردە من و فەرمووی ئەوا ئیشەکەم بۆ جێبەجێ کردیت، ئەمرم بۆ وەرگرتوویت، بۆیە خۆشم هاتم نەوەکو حاجی نەعمان بیانووت پێ بگرێت و عەزیەتت بدات ئەوە بیست شەو زیاترە لێرە دەخۆیت و دەنویت. بەیانی وەرە بۆ لام بۆ وەزارەت ئەمرەکەت دەدەمێ بچۆرەوە بۆ سلەیمانی و لە ماڵی خۆتدا بخوێنە، مانگی بیست ڕوپیەش (دەکاتە دینار و نیوێک) وەردەگریت. ئەمە باشتر نییە لەم مەکتەبە؟ لە وەڵامدا وتم زۆر باشترە، دۆعای خێرم بۆ کرد.

هەرکە لەوێ دەرچووم چووم بۆ ژوورێک قوتابییەکی خەڵقی کەرکووکی لێ بوو ناوی یونس بوو، خوشکەزای مامۆستای بەڕێز ڕەفیق حلمی بوو، ئەویش مێزەر و فێستی دەست نەکەوتبوو. کە گەیشتمە ژوورەکە تەماشام کرد کاک یونس زۆر ماتە، دوای چاک و چۆنی وتم باشت نابینم کاک یونس، وتی چۆن باش دەبم، بەدەست مێزەر و فێستەوە خراپ داماوم و لە ترسی حاجی نەعمانیش ئەوا بەدزییەوە هاتوومەتە ژوورەوە ناوێرم بچمە حەوشە. وتم زۆر حەز لە مێزەر دەکەیت وتی چی بکەم و دەسەڵاتم چییە وا حەزیشم لێکرد یانەکرد، ئەمڕۆ هەموو بەغدادم پشکنی، چوومە مەزاتخانە و کۆنەفرۆشەکانیش، هەر ناوی فێست بوایە، هەرچۆنێک بوایە دەمکڕی، هیچم دەست نەکەوت کە وای وت فێست و مێزەرە بۆری

خۆمم داکەند و وتم فەرموو پێشکەش بەتۆ بێت و کردمە سەری، وتی یەعنی چی، گاڵتەم پێدەکەیت، ئەی خۆت. وتم گاڵتە مەعنای چی بەخوا بەڕاستمە و هەر بۆ تۆش جوانە. چونکە کاک یونس خۆی کەڵەگەت بوو فێستەکەش هەندێک درێژ بوو لەسەری کاک یونسدا زۆر سەرنجی ڕادەکێشا، دوای ئەوەی باسەکەم بەتەواوی تێگەیاند و زانی بەڕاستمە، سوپاسی کردم و وتی ناشیرینە چاوی دەربێت بەخوا لە موشکیلەیەکی زل ڕزگارت کردم و تا ماویشم لەبیرم ناچێتەوە.

دوای ئەوە ماڵئاواییم لە هاوڕێکانم کرد و بەپەلە باوڵەکەم پێچایەوە و چووم بۆ بەغداد بۆ ئوتێل فەرەج لە مەیدان. بۆ بەیانی زوو چووم بۆ خزمەت ساڵح زەکی بەگ ئەویش ئەمرە ڕەسمییەکەی دامێ کە بۆ بەڕێوەبەری قوتابخانەی ناوەندی سلێمانی نووسرابوو.

کە نووسراوەکەم وەرگرت لە خۆشیدا پێم نەدەکەوتە زەوی، نازانم ئەو ڕۆژەم چۆن ڕابوارد، خۆرئاوا چووم بۆ ئێستگەی شەمەندەفەر و گەڕامەوە بۆ سلێمانی. لە چەمچەماڵ چوومە دادگا و بەسەرهاتم بۆ باوکم گێڕایەوە، ئەویش پێی خۆشبوو.

ڕۆژی ١٩٣١/١٠/٢٩ بۆ بەیانی چووم بۆ مەکتەب و نووسراوەکەم پێشکەش بەمامۆستای خوالێخۆشبوو ڕەشید زەکی کابان کرد و ئەویش بەڕوویەکی خۆشەوە بەخێرهاتنەوەی کردم و پێی وتم ئێرەت باشترە، ئەو مەکتەبەی کە لێی بووی هەر بەناو مەکتەبە. کاتێک چووم بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی هاوڕێکانم بەخێرهاتنەوەیان کردم و هەندێکیش سەرزەنشتیان کردم کە بۆچی گەڕامەوە. کە تەواو حاڵیم کردن ئەو مەکتەبە چۆن مەکتەبێکە ئەوانیش حەقیان دا بەمن کە گەڕامەوە.

ئەو حەلە خوێندن بەکوردی بوو، پەڕاوی چاپکراوی زۆر کەم هەبوو، بۆیە دەفتەرم لە هاوڕێکانم وەرگرت و چیان خوێندبوو بەماوەیەکی کەم نووسیمەوە. بەهەوڵ و کۆششێکی زۆر توانیم لە دەرسەکاندا تۆڵەی ئەو ماوەیە بکەمەوە کە لە بەغداد بووم. لێرەدا ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێت ئەوەیە: زۆری نەخایاند ئیخبارییە و ئیخبارییەکاری لە دژی من دەستی پێکرد. ئیخبارییەکان ڕاستەوخۆ دران بەوەزارەتی زانیاری، دەیاننووسی ئەم قوتابییە باوکی فەرمانبەری میرییە و مانگانەی زۆری هەیە، لەڕاستیدا باوکم مانگانەی زۆر نەبوو، خێزانیشی زۆربوو، نەیدەتوانی وەک پێویست لە ڕووی مەسرەف و خەرجییەوە تەماشای من بکات لە ئەنجامدا دوای دوو مانگ هەر لە بەغدادەوە ئەمر هات مانگانەکەی منیان بڕی و دایان بەقوتابییەک هەرچەند باوکی نەمابوو، مامی کە بەخێوی دەکرد دەوڵەمەند بوو، خزمی خێزانێکی دەوڵەمەندی دەست ڕۆیشتووی دانیشتووی بەغداد بوو.

کاتێک بەڕێوەبەر ئەمری بڕینی مانگانەکەی من و دانی بەقوتابییەک کە هەر لە پۆلەکەی خۆماندا بوو پێ ڕاگەیاندم و من سکاڵای حاڵی خۆم کرد، لە قسەکانی بەڕێوەبەردا حاڵی بووم کە ئەم خێزانە هەر لە یەکەم ڕۆژەوە کە من گەڕاومەتەوە لە بەغداد ئەوان ئاگاداری باسەکە بوون. ئیتر لە سلێمانییەوە بەئیخبارییە و لە بەغداد بەتەشەبوس و ئەرخە بەکارهێنان وازیان نەهێنا تا لە ئەنجامدا سەرکەوتن.

من لە کاتی خۆیدا وامزانی بەوەڵامی یەکەم ئیخبارییە یان دووەم کە لە بەغدادەوە نێرراوە بۆ بەڕێوەبەری قوتابخانەی ناوەندی وازیان هێناوە. ئەگەر بمزانیایە وازناهێنن ڕەنگبوو بەهۆی ساڵح زەکی

بەگەوە نەم هێشتایە سەرکەون. من چوزانم خێزانێک بۆ مانگی بیست ڕوپیە هەموو ڕێگەیەک دەگرێت بەتایبەتی ئەو زەمانە کە هیچ تەجروبەیەکم نەبوو لەو بابەتەوە، ئێستە زۆر لەوە ناشیرینتر و بێ جێتر و بێ ماناتر کردەوە دەکەن، بەلامەوە کردەوەیەکی زۆر ئاساییە بۆ ئەو خێزانە کە بەکردەوەی پێچەوانەی پیاوەتی لە کۆنەوە ویستوویانە لە پیاو بچن، هەر چۆن بوو ئەوان دەستی خۆیان وەک زۆر جارانی تر لەوەو پێش و دوای ئەوەش بەکردەوەی ناشیرین وەشان.

ئەوی ڕاستی بێت بڕینی مانگانەکەم گەورەترین کارەسات بوو لەو ڕۆژەدا بۆ من، هەرچی سەرم دەهێنا و دەبرد نەمدەزانی چی بکەم، جاروبار بیرم لەوە دەکردەوە کە واز لە مەکتەب بێنم، کە ئەو بڕیارەم دەدا لە دڵی خۆمدا دەموت باشە ئەی ئەوسا چی بەکەم؟ بەکورتی لەو ماوەیەدا کەوتبوومە گێژاوێکەوە سەرم لێ دەرنەدەکرد، بەتایبەتی کەسێکیش نەبوو هاوارێکی بۆ بەرم و سکاڵایەکی لە لا بکەم. لێرەدا ئەوە بیر دەخەمەوە کە لە بەغداد گەڕامەوە قوتابخانەی زانستی شەو کرابووەوە، بەڵام وەک لە پێشەوە وتم مامۆستای بۆ دانەنرابوو، خوالێخۆشبوو شاعیری بەناوبانگ پیرەمێرد سەرۆک، کەریم سەعید بەگ کە دوایی بەکەریم زانستی ناوی دەرکرد بەڕێوەبەر بوو. سەرۆک مانگانەی نەبوو، بەڵام بەڕێوەبەر مانگی بیست ڕوپیەی هەبوو. جا بۆ ئەوەی قوتابخانەکە لەبەر بێ مامۆستایی دانەخرێت چەند قوتابییەکی قوتابخانەی ناوەندی کە ئەوسا بەرزترین قوتابخانە بوو بەناوی نیشتمانپەروەرییەوە بەشەو دەچوون بەبەلاش دەرسیان دەوتەوە، منیش کە گەڕامەوە و بەئەمەم زانی چووم دەستم کرد بەدەرس وتنەوە، بەم ڕەنگە لەگەڵ زۆر لەو قوتابییانەی کە پیاو بوون و بەشەو دەهاتن بۆ خوێندن وەک خوالێخۆشبووان عەبە زیرەکی بەرگدروو، حاجی عەلی ماستاو، حاجی مستەفا خومخانە و حاجی عەلی کەبابچی و هەندێکی تر پەیوەندی و دۆستایەتییەکی زۆرباش و بەتینمان پەیدا کردبوو. لەوە دەچوو هەندێکیان هەستیان بەحاڵەکەی من کردبوو، بۆیە شەوێک چەند کەسێکیان هاتنە لام و داوایان لێ کردم کە بەڕۆژ هەر کاتێک و لە هەر کوێیەک خۆم ئارەزوو دەکەم دەرسیان پێ بڵێم بەپارە. هەرچەندە بیرەکەم بەلاوە خراپ نەبوو بەڵام کە لێکم دەدایەوە زۆر زۆر زەحمەت بوو، لەگەڵ ئەوەشدا وەک دەڵێن ناتەواوی و نەبوونی حەرام حەڵاڵ دەکات، ناچار بووم بەڵێنم دا و لە ڕۆژدا لە ماوەی پشووی نیوەڕواندا (ئەو حەلە مەکتەب دوو دەوام بوو) و میانی عەسر و خۆرئاوادا دووان دووان و سیان سیان یەکم دەخستن و دەرسم پێ دەوتن. بەم ڕەنگە وەک ئامرازێکی ئۆتۆماتیک شەو و ڕۆژ دەجووڵام. بەشەوان دوای دەرس وتنەوەی قوتابخانەی زانستی ئەرکی ڕۆژانەی قوتابخانەی خۆمم ئامادە دەکرد، بەیانیان دەچووم بۆ قوتابخانە نیوەڕوان بەپەلە نانخواردن و دەرسی تایبەتی وتنەوە، لە سەعات دوو و نیودا دیسان گەڕانەوە بۆ قوتابخانە تا سەعات چوار، لە چواریش بەدواوە تا دەوامی زانستی لە شەودا دەستی پێدەکرد دەرسی تایبەتی خۆمم دەوتەوە، گەلێک جار ئەرکی قوتابخانەی خۆمم بەسەریەکدا دەکەوت، بەڕۆژانی هەینی جێبەجێم دەکرد. لەگەڵ ئەم زەحمەتە زۆرەشدا کە هەر بەدەم خۆشە وتنی (چونکە لە تەنگوچەڵەمەی ژینەمەنی و گوزەران ڕزگارم بوو) پێم ناخۆش نەبوو، شانی ناچاریم دابووە بەری، بەم شێوەیە توانیم بمێنمەوە لە قوتابخانەی ناوەندیدا، بەهاوینان چونکە خۆم دەوامم نەبوو قوتابی زۆرم هەبوو پارەیەکی

باشم دەست دەکەوت، هەندێک جار یاریدەی ئەوانەشم دەدا کە لە خۆم دەست کورتتر بوون، کە گەیشتمە پۆلی سێیەمی ناوەندی کەریم زانستی لە فرمانی میریدا دامەزرا، من کە تا ئەو حەلە بەبەلاش دەرسم دەوتەوە و چالاکیم دەنواند بەرەسمی بووم بەبەڕێوەبەر و مانگی دینار و نیوێکیشم وەردەگرت و لێپرسراوی ڕاستەوخۆش لە قوتابخانەی زانستیدا هەر خۆم بووم. لەم ڕووداوە زۆرە سوودم وەرگرت، قوتابخانەی زانستی بوو بەجێگەی هەمیشەییم، دەرسە تایبەتییەکانم بەزۆری لەوێ دەوتەوە.

لە پۆلی یەکەمی ناوەندیدا، پاش نیوەی ساڵی خوێندن، لە خوێندنەوەی زمانی ئینگلیزیدا چیرۆکێکی کورتمان خوێند، ئەم چیرۆکە ئەوپەڕی لەخۆبوردنی نیشان دەدا بەرامبەر بەدڵداری و پەیمانپەروەری و نیشتمانپەرستی. بەڕووناکی ئەو چەمک و گوزارەی لەو چیرۆکە بچووکەدا هەبوو کردم بەچیرۆکێکی شانۆیی حەوت پەردەیی لەژێر ناوی (دڵداری و پەیمانپەروەریدا) لە ساڵی دواییدا لە چایخانەکەی ئێستەی حەمەڕەق کە ئەو حەلە زۆر گەورە بوو لەلایەن دەستەیەک لە قوتابییانی[1] قوتابخانەی زانستییەوە بەکەرەسەی خواستەمەنییەوە نیشان درا، دەنگێکی نەبیستراوی دایەوە بەتایبەتی لەناو نیشتمانپەروەراندا قوتابی و مامۆستایان و فەرمانبەران. لەو ساڵانەدا بەزۆری ئەو کچانەی لە دایک بوون ناونران نازەنین چونکە کچی ناو چیرۆکەکە ناوی نازەنین بوو.

ئەم هەڵوێستەی دانیشتوان بەرامبەر بەچیرۆکەکە بووە هۆی ئەوەی کە من زیاتر و باشتر خوو بدەمە هەموو بەشەکانی نووسین وەک پەخشان، چیرۆک و هۆنراوە.

***

هۆی گوزەران و بەڕێوەچوونی قوتابخانەی زانستی لەو کاتانەدا بەم ڕەنگەبوو: شارەوانی هەموو مانگێک سەد ڕوپیەی دەدا بەسەرۆک (پیرەمێردی شاعیر) بۆ کرێی خانوو و مانگانەی بەڕێوەبەر (کەریم زانستی) و فەڕاش. ئەوەی ئاشکرا و دیارە لە سەد ڕوپیە دوای ئەو مەسرەفانە ناتوانرێت مامۆستای زۆریشی بۆ بگیرێت. ئەوەی ئەمەوێ بەخوێندەوارانی بەڕێزی ڕابگەیەنم ئەوەیە لە سەرەتاوە و تا ئەو حەلەش دەرس وتنەوە لە قوتابخانەی زانستیدا بەپیرۆزترین خزمەت دادەنرا و بەرێزەوە تەماشایان دەکردن. تەنیا ئەوەندە هەیە کە دوای هەراکەی شەشی ڕەشی ئەیلول کە مەکتەبەکە کرایەوە فەرمانبەران وەک جاران پرکێشیان نەدەکرد بەئاشکرا بچن بۆ دەرس وتنەوە بۆیە ئەمە بەزۆری بوو بەئەرکی سەرشانی قوتابییانی قوتابخانەی ناوەندی و پێنج و شەشی سەرەتایی، لە ڕاستیدا ئەوانیش پیاوانە وایان بەجێهێنا کە هەرگیز قوتابخانەی زانستی لەسەر مامۆستا پەکی نەدەکەوت. سەرەڕای ئەمەش لە شەوانی سێ شەمموواندا شانۆگەری کورت و چالاکی جوان جوانیان دەنواند، میوانەکانیش پارەیان دەبەخشی بۆ بەرژەوەندی قوتابخانەکە.

---

(١) ئەمە ناوی هەندێک لەو قوتابییانەیە کە چیرۆکەکەیان تەمسیل کرد و دەستکەوتێکی باشیان گەیاند بەقوتابخانەی زانستی: حاجی عەلی ماستاو (میر)، مەحموود ئەحمەد (نازەنین)، ئەبوبەکر جەلال (شێرۆ)، حاجی عەلی کەبابچی (باوک کوژراو) لەگەڵ هەندێکی تر.

لەکاتی خۆیدا قوتابخانەی زانستی سەیرانی خۆش خۆشی دەکرد، جاری وا هەبوو چەند شەو، چەند ڕۆژ دەمماینەوە، دەوار و چادرمان هەڵدەدا، لەم سەیرانانەدا گەورە پیاوانی میری و ئەهالیمان بانگ دەکرد. بەناوبانگترین ئەم سەیرانانە، سەیرانی عەزە جۆڵا و سەیرانی تووی مەلیک بوو. لەم کاتانەدا واتە لە ساڵی ١٩٣٢وە تا ساڵی ١٩٣٥ بەتایبەتی لە زانستیدا، ئەو ساڵەش کە بووم بەبەڕێوەبەری وریایی و چالاکی وام دەنواند سەرنجی زۆرکەسی ڕادەکێشا کە بەهۆیەوە دەردەکەوتم، بووبووە بەڵگەی ناسینم، پێیان دەوتم تەلەبە لادێییەکە چونکە یەکەم قوتابییەک بووم کە لەو نزیکانەدا ماڵمان هاتبووە سلەیمانی و لە قوتابخانەی ناوەندی وەک تەلەبە و لە زانستیدا وەک مامۆستا و بەڕێوەبەر جێگەم دیاربوو.

لە ساڵانی ١٩٣٢ - ١٩٣٣ تا ساڵی ١٩٣٤ - ١٩٣٥ ئەو شتانە کە ڕوویان دا و شایانی باسکردنن ئەمانەن:

لە سەرەتای خوێندنی پۆلی دووەمی ناوەندیدا فەرمان هات دەبێت قوتابخانەی ناوەندی بەزمانی عەرەبی[1] بخوێنن چونکە تا ئەو حەلە بەزمانی کوردی دەمانخوێند بەڕەنگێ ڕێزمانی عەرەبیشمان بەکوردی بۆ باس دەکرا بۆ باش تێگەیشتن، بۆیە زۆر هەوڵ درا، کۆبوونەوە کرا، خۆنیشاندان پیشان درا بۆ ئەوەی خوێندن هەر بەکوردی بێت بەڵام بێ سوودبوو، بەزمانی عەرەبی خوێندنیان بەزۆر سەپان بەسەرماندا. بەم بۆنەیەشەوە تەلەبە زۆر تووشی نارەحەتی و دەردی سەری هاتین بەتایبەتی لە پۆلی سێیەمدا، چونکە تاقیکردنەوەی وەزاری (بەکەلووری) لە بەغداد تصحیح دەکرا.

هەوارکەی دیدەوانی لە بەغداد (مخيم كشافه)

لە پۆلی سێیەمدا بووین کە وەزارەتی زانیاری بڕیاری دا دەبێت هەوارگەیەکی گشتی دیدەوانی لە بەغداد ببەسترێت، هەموو لیواکان بەشداری تێدا بکەن، ئەو جۆرە بڕیارە تا ئەو ساڵە (١٩٣٥) ڕووی نەدابوو، کۆبوونەوەی وا نەبینرابوو لە بەغداد.

پێنج هەزار دیدەوان لە دەشتی دیدەوانی لە بەغداد کۆبوونەوە، کۆبوونەوەکەشیان (٢٥) شەوی خایاند، نان و خواردنی ئەم هەمووە هەر لەوێ لەلایەن سەربازی تایبەتییەوە دەکرا، ئەم قەڵەباڵغییە سێ

---

(١) لەو کاتانەدا مامۆستای خوالێخۆشبووی کوردپەروەر ساڵح قەفتان جوگرافیا و مێژووی پێ دەوتین، مامۆستای ناوبراو عەرەبی نەدەزانی لە گفتوگۆدا فەرقی ژن و پیاوی نەدەکرد کە بۆ یەکەم جار دوای بڕیارەکە هاتە ژوورێ وتی کوڕینە هەرچەند هەوڵیشتان زۆر دا بەڵام بێ سوود بوو، دەبێ بەعەرەبی بخوێنن، وتمان بەڵێ وایە. پاش تاوێک سەری هەڵبڕی وتی -موضوعنا شنو - وتمان هارونە ڕەشید، ئەمجارە گەلێک بێدەنگ بوو لەپڕ وتی - هارون الرشيد هي كان خۆش رجل - ئێمە هەموو پێکەنین، وتی ئەوە بەچی پێدەکەنن وتمان ئەفەندی هارونە ڕەشید پیاوە ئەبێت بۆ پیاو بلێیت هو، وتی دەک بەزیاد نەبێت بەخوا ئەمە بەمن ناکرێت، ئا دەرگاکە پێوەدەن. تەنیا ئەو تا ساڵ تەواوبوو بەکوردی دەرسی وتەوە.

ژەمە خواردەمەنی لە یەک جێگە وەردەگرت، لەو سەربازگەیەی کە بۆ ئەم مەبەستە لە تەنیشت هەوارگەکەوە دامەزرابوو.

ئێمە لە سلەیمانییەوە (٦٠) دیدەوان بووین (٥٩)ی قوتابی ناوەندی و یەک قوتابی سەرەتایی کاک عەزیز شاڵی، یەک قوتابی عەرەبمان لەگەڵ بوو ناوی مەحجوب ئەمین بوو، ئەوکاتە باوکی ئەفسەر بوو لە سلەیمانی. ئەم شەست قوتابییە بەڕێوەبەرێتی زانیاری بەیاریدەی ئیدارەی مەحەلی بەشێوەیەکی جوانی ئەوتۆ سەرنج ڕاکێشێت ڕازاندبوویانەوە، بۆ هەر یەکەیان دەستێک جلی نایابی دیدەوانی و دەستێک جلی کوردی تەڕپۆشانەی هەرزەکارانە، شەرواڵ و مرادخانی بەبێ کەموکوڕی بەهەمموو پێویستییەکەوە، ئەوەی سەیربوو ئەوەبوو لەکاتی لەبەرکردنی جلی کوردیدا یەکێک هەر خەریکی مەحجوب بوایە، پشتێن و سەروپێچەکەی بۆ ببەستایە، شەرواڵەکەی بۆ هەڵکێشایە.

ڕۆژی ڕۆیشتن بۆ بەغداد هەر شەست قوتابییەکە بەجلی دیدەوانی جوان و نایابەوە لەگەڵ مامۆستای وەرزش و دیدەوانی کاک داود کە دوایی چووش بۆ حەج و پێیان دەوت حاجی داود و خەڵقی مووسڵ بوو چووینە حەوشی سەرا، بەدوو ڕیز لەبەردەمی ئەو دەرگایەی کە دەچێتە ژوورەوە ڕاوەستاین، زۆری پێ نەچوو موتەسەریف خوالێخۆشبوو ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ هاتە بەردەم پەنجەرەیەک کە ڕووەو حەوشە بەسەر ئێمەدا دەیڕوانی. چاکەتێکی ڕەش و پانتۆڵێکی سپی و بۆیباخێکی گوڵڕەشی جوانی بەستبوو، پیاوێکی شۆخ و کەڵەگەت باڵا شووشەیی بوو. دوای ئامۆژگاری وتی: ئەی جگەرگۆشە و نیهالانی شارەکە هیوادارم بەباشی بڕۆن و بەسەلامەتی بگەڕێنەوە و ڕووی وڵاتەکەتان سپی بکەن.

پاش ئەمە ئەو ڕۆیی و ئێمەش سواری لۆری بووین بۆ کەرکووک کەوتینە ڕێگە و هەر ئەو شەوەش بەشەمەندەفەر چووین بۆ بەغداد، بۆ بەیانی لە (باب المعظم)ەوە بەپێ چووین بۆ دەشتی دیدەوانی کە بەرامبەر کۆشکی شاهی (بلاط الملكي) لەسەر ڕێگەی میانی بەغداد- أعظمیەدا بوو کە گەیشتینە ئەوێ کاک داود چووە بەڕێوەبەرایەتی هەوارگە و زەلامێکی لەگەڵ خۆی هێنا و جێگەی تایبەتی سلەیمانی نیشان داین کە کەوتبووە باکوری دەشتەکەوە. لەوێ چوار چادر و چەند دەوارێکمان هەڵدا. لەژێر یەکێ لە دەوارەکاندا کە لە هەموویان گەورەتربوو پێشانگایەکی بەروبوومی کشتوکاڵی و پیشەسازی لیوای سلەیمانیمان بەشێوەیەکی جوان و ڕازاوە ڕێکخست.

بەڕێوەبەری هەوارگە لەمیانی هەموو لیواکاندا لە ڕووی پاک و خاوێنی و گورجوگۆڵی و ئازایی و شەو بێداریدا نەردێنێکی دامەزراند، لە ئەنجامدا سلەیمانی یەکەم دەرچوو، چونکە یەکەم لیوا بوو، کە دزەکانی بەڕێوەبەری هەوارگە نەیانتوانی دزی لێ بکەن بەتایبەتی لە شەودا. لە پاداشتی ئەم بەیەکەم دەرچوونەدا (بەیانیان هەڵکردن و ئێواران داگرتنی ئاڵای عیراق) کە لە ناوەڕاستی هەوارگەکەدا بوو درا بەسلەیمانی، کە لەوە پێش بەدەست قوتابخانەی ئامادەیی مەرکەزی لە بەغداد بوو. یەکەم ئێوارەی داگرتنی ئاڵای عیراقی لەکاتی داگرتنیدا زۆرخراپ هاتن بەگژماندا و بوو بەشەڕە تێلا، ئەگەر وریایی و گورجوگۆڵی مامۆستای وەرزشی ئێمە و بەڕێوەبەری هەوارگەی دیدەوانی فازل جەمالی نەبوایە کە ئەو حەلە ڕاوێژکاری وەزارەتی زانیاری بوو، ئەنجامی خراپی لێ پەیدا دەبوو.

ئەم هەوارگەیە لە پێشەوە وتمان چونکە شتێکی تازە بینراو بوو شەو و ڕۆژی بۆ نەبوو، یەک لەیەکی خۆشتربوو، شەوان بەهەزاران کەس بۆ تەماشاکردن و گوێگرتن دەڕژانە ناو قوتابییەکانەوە، هیچ شتێک قەدەغە نەبوو، هەر لیوایەک لە جێگەی تایبەتی خۆیدا ئاهەنگ و بەزمی دەگێڕا، گۆرانی و هەڵپەڕکێ و یاری کە هەڵبسووڕایە دەکرا، بەڕاستی هەوارگەی سلەیمانی لە هەموو ئەوانیتر قەڵەباڵغتر بوو، ئەمەش وا دەزانم لەبەرئەوە بوو ئەو کردەوە و چالاکییانەی کە سلەیمانی دەیکرد لەوانیتر جوانتر و نایابتر و خۆشتر بوو. هەوارگەکە بووبووە دیواخانی قوتابییانی باشوور و بەشی ناوەندی عیراق. زۆر قوتابی کە دەهاتن بۆلامان هەر لە دوورەوە باوەشیان دەکردەوە و باوەشیان پێدا دەکردین وەک برایەکی لە دوورهاتبێتەوە ئەملا و لایان ماچ دەکرد و بەچاوی پڕ لە فرمێسکەوە دەی وت منیش کوردم.

ڕۆژی نومایش پێنج هەزار دیدەوان بەجلی دیدەوانی زۆر نایاب و جوانەوە بەبەردەمی مەلیک غازی و دانیشتواندا بەدەنگی ئەو تیپە موسیقا سەربازییەی کە لە ناوەڕاست لێ دەدرا تێپەڕبوو، دوای ئەم نومایشە هەندێک قوتابی بەجلی عەرەبییەوە و سلەیمانی بەجلی کوردییەوە چەرخەیەکی ترمان کرد، عەرەبەکان بەهۆسەی عەرەبییەوە و ئێمەش بەسروودی نیشتمانی جوانی شیاوی ئەو ڕۆژەوە کە بووە هۆی سەرنج ڕاکێشانی هەموو ئەوانەی کە لەوێ بوون. دوای ئەمە یارییەکان دەستیان پێکرد کە بریتی بوون لە ڕاکردنی ١٠٠م، ٢٠٠م، ٤٠٠م، ١٥٠٠م، یەک باز، سێ باز، بازدان بەسەر ئەسپی داردا، بازدان بەزانە بازی بەرز، فڕێدانی تۆپ و قورس و ڕم، یاری کورسی کورسی و گەلێکی تر. لە ئەنجامی یارییەکاندا قوتابییەکمان لە سێ بازدا یەکەم دەرچوو بەڵام بەفاوڵیان دانا، هەرچەند مامۆستاکەمان زۆر هەوڵی دا کە هیچ نەبێت ئەو قوتابییە بانگ بکەنەوە بازێکی تر بدات یان بەدووەمی دانێن تەقەلاکەی بێ سوود مایەوە، ئەمە بوو بەهۆی زویری هەمووومان بەتایبەتی چونکە یەکەم لەو یارییەدا لە قوتابخانەی ئامادەیی مەرکەزی بەغداد بوو.

لە ماوەی مانەوەماندا ڕۆژێک بڕیار درا کە قوتابییانی سلەیمانی بچن بۆ بینینی سەددەی هیندییە. پێویست بوو بۆ ئاگاداری هەوارگەکە دوو قوتابی بمێننەوە، وا ڕێکەوت ئەو دوو قوتابییە من و کاک محەمەد مەجید ئەفەندی کانی ئاسکان بووین. ڕۆژی دوایی کە قوتابییەکان هەموو ڕۆیشتن کاک محەمەد تکای لێکردم ماوەی بدەم کە بچێت بۆ ناو بەغداد چونکە فرمانێکی گرنگی هەیە، کە ئەویش ڕۆیشت بەتەنیا مامەوە، بەناچاری هەر چاوێکم کردبوو بەچوار بۆ پاراستنی شتومەکی ناو هەوارگەکە. بۆ ئەم مەبەستە چوومە ناو چادرە بچکۆلەکەی بەر دەرگاکە و تەماشای هەمووولایەکی هەوارگەکەم دەکرد، لەپڕ چەند ئەفسەرێکی پایەبەرز ڕژانە ناوەوە یەکێکیان بەدەنگی بەرز و بەتووڕەییەوە وتی کوانی مامۆستا، تەلەبە لەکوێن، منیش زۆر لەسەرخۆ وتم هەر من لێرەم هەموو چوون بۆ سەیری سەددەی هیندییە، کابرا چارەی نەما وتی خاوەن شکۆ دێت بزانە چۆن پێشوازی دەکەیت و چۆنی قسە لەگەڵ دەکەیت، بۆیە بەپەلە خۆم کۆکردەوە و جلەکانم ڕێکوپێک کرد و لەبەر دەرگا ڕاوەستام، کە مەلیک هات بەتەنیا سلاوی دیدەوانیم بۆ کرد، یەکێک لە ئەفسەرەکان پێی وتم پێشکەوە بیبە بۆ بەشی پێشانگا، ئەویش زۆر ورد و لەسەرخۆ یەکەیەکە لە شتومەکەکان ورد دەبووەوە تا گەیشتە سەر باسووق و سجووق،

وتی ئەمانە چین و بۆچی باشن، وتم ئەمانە لە ترێ دەکرێن و دەخورێن، سەلکێ باسووقم هەڵگرت و کردم بەدوو لەتەوە، لەتێکیانم نایە دەممەوە ئەویترم دایە دەست ئەو (بیستبووم ئەوەی شتی خواردن بدات بەپادشایان دەبێت خۆی لە پێشا لێی بخوات) مەلیک باسووقەکەی لێ وەرگرتم و خستیە دەمیەوە، بەتیلایی چاو کە سەرنجم تێبڕی دیم ڕووی کرد بەولاوە و تفی کردەوە. کە هەموو پێشانگاکە گەڕا لەوەدەچوو زۆری پێ خۆشبوو، خێراخێرا قسەی لەگەڵ دەکردم و پێدەکەنی، لام وابوو بۆیە زۆر قسەی بۆ دەکردم و شتی لێ دەپرسیم چونکە عەرەبی گفتوگۆکەمی لە لا سەیربوو.

لەکاتی چوونە دەرەوەیدا کە گەیشتە بەردەمی ئەو مێزەی کە دەفتەرێکی لەسەر بوو دانەویەوە و دەفتەرەکەی کردەوە، وتی پێنووسێکم بدەرێ، کە خۆم گەڕام پێم نەبوو، ئاوڕم دایەوە بۆ لای ئەو زەلامانەی کە لەودیو چیغی دەوری دەوارەکەوە ڕاوەستابوون، لەگەڵ ئاوڕدانەوەمدا دیم دە دەوانزە دەست بەپاندانەوە ڕووەو من درێژبوو، هەریەکەیان تکایان لێدەکردم پاندانەکەی ئەو وەرگرم، منیش یەکێکیانم وەرگرت و دامە دەستی و سەرم شۆڕکردەوە بزانم چی دەنووسێت، کە وردبوومەوە لە شێوەی ئیمزادا نووسی غازی یەکەم (غازي الأول)، پاندانەکەشی دایەوە دەست من و منیش دامەوە بەخاوەنەکەی. هەر لەو جێگەیەدا نرخی ئەو پاندانە گەیشتە دە دینار چونکە مەلیک ئیمزای پێ کردووە، ئەوەی ڕاستی بێت منیش زوێری ئەوە بووم چۆن شرەپاندانێکم پێ نەبوو بیدەمە دەستی دواییش بەهەموو نرخێک دەم فرۆشت، بۆ من زۆرباش بوو بەتایبەتی لەوکاتەدا کە لە بەغداد بووم.

دوای ئەوەی مەلیک بەشی پێشانگاکەی تەواوکرد چووە دەرەوە منیش لەدوایەوە ڕۆیشتم تا دەرگای هەوارگەکەی خۆمان و لەوێ سواری ئەسپەکەی بوو، لەکاتی سواربووندا سەرنجم دا ئەوەندە لاوازبوو هەردوو ئێسقانی کلۆتی دەرپەڕیبوو. کە ئەو ڕۆیی گەڕامەوە ژێر چادرە بچووکەکەی لای دەرگای دەرەوە زۆری پێنەچوو کابرایەک وەک لە دەشتی شارەزووردا بێت لە دوورەوە بانگی دەکرد سلەیمانی هۆ سلەیمانی، بەلامەوە لەلایەک خۆش و لەلایەک سەیربوو بۆیە بەڕاکردن ڕامکردە دەرەوە کە تەماشام کرد بەجلی کوردییەوە یەکێک ڕووبەڕووم هات، کە وتم چیت دەوێت وتی شێخ دێت بۆ ئێرە وتم شێخ کێیە وتی چۆن نایناسیت شێخ مەحموودی گەورە، کە وای وت زۆرم پێ خۆشبوو وتم باشە بەخێر بێت، دوای ئەمە ئەوەندەی نەخایاند شێخ تەشریفی هات، پیاوێکی تری لەگەڵ بوو کە ویستم دەستی ماچکەم نەیهێشت و دەستی گوشیم و فەرمووی تۆ کوڕی کێیت لە سلەیمانی وتم من لادێییم و خەڵقی سلەیمانی نیم کە وام وت فەرمووی زۆرم پێ خۆشە لادێکانمان تەلەبەی وەک تۆیان تێدا هەڵکەوتووە، خەڵقی کام لایت و کوڕی کێیت وتم خەڵقی سیتەکم و کوڕی شێخ جەلالم. تۆزێک وەستا وەک بیر لە ڕابوردوویەک بکاتەوە، فەرمووی خاڵۆزای خۆمی، دوای ئەوە ڕووی کردە دەواری پێشانگاکە و من لە دوایەوە پیاوەکانیش بەدوامانەوە چووینە ژوورەوە، بەوردی لە شتومەکەکان ورد دەبووەوە تا گەیشتە باسووق و سجووقەکە و دەسەسڕێکی دەرهێنا و ڕایخست یەک دوو چنگی تێکرد، کە تەماشام کرد خەیاڵی وایە هی تریش تێ بکات وتم قوربان ئەوە ئەشیای پێشانگاکەیە، مەلیک غازی لێرە بوو لەتە باسووقێکم دایە خستیە دەمیەوە و تفی کردەوە. لە وەڵامدا فەرمووی جا ئەو چۆن زانی ئەمە چییە، تۆ دوعا بکە هەمووی

هەڵناگرم چونکە زۆر دەمێکە باسووق و سجووقی وا نایابم نەدیوە. دوای ئەمە دەسەسڕەکەی دایە دەست یەکێ لە پیاوەکانا و هەموو لەژێر دەوارەکە هاتینە دەرەوە ڕووی کردە چادرە بچووکەکە و چووە ژوورەوە چوار مەشقی لەسەر زەویە ڕووتەکە دانیشت من خەریک بووم بچم ژێر ڕاخەرێکی بۆ بێنم فەرمووی وەرە دانیشە زەویەکە پاکە و ئەم جۆرە دانیشتنەش دانیشتنی خۆمانەیە.

بەڕاستی ڕێکەوتەکەم زۆر پێ خۆشبوو چونکە تا ئەو حەلە بۆم ڕێنەکەوتبوو لە خزمەتی شێخی ناوبراودا ئاوا دابنیشم و گفتوگۆی لەگەڵ بکەم. پاش ماوەیەک پرسیار و وەڵام لە بابەت سلەیمانییەوە (لە ئەنجامدا بۆم دەرکەوت پیاوێکی ڕووخۆش، دەم بەپێکەنین، نیکتەباز، قسەخۆش، بێ هەوا، شیعر دۆست و ئەدەب ئاشنا و نموونەی کوردێکی پەتی لە ڕەوشت و خوو و هەڵسان و دانیشتن و گفتوگۆدا) دوا پرسیاری فەرمووی ئێستە باوکت لە کوێیە و خەریکی چییە؟ وتم نووسەرە لە دادگای چەمچەماڵ، ڕەنگێکی هێناوبرد فەرمووی شێخ جەلالی موفتی شارباژێڕ ئێستە کاتبە، حەیف! وتم قوربان ئەی چی بکات ماڵەکەمان سووتا و هیچمان بۆ دەرنەچوو، بۆیە ناچاربوو بەهەموو شتێک ڕازی بێت، تێگەیشتم بەمەیان زیاتر دڵگیر بوو وەک بیری بکەوێتەوە، کە سیتەک بەهۆی ئەوەوە بۆردوومان کرا. لەم کاتەدا هەڵسایە سەرپێ و فەرمووی خوا گەورەیە و ڕووەو دەرەوە ڕۆیشت، منیش تا دەرگای دەرەوە بەڕێم کرد و گەڕامەوە بۆ ژێر چادرەکە.

ئێوارە کە دیدەوانەکانمان هاتنەوە مامۆستای وەرزش پێش ئەوەی چاوی بەمن بکەوێت چووبووە بەڕێوەبەرێتی هەوارگەکە لەوێ پێیان وتبوو کە مەلیک غازی چۆتە هەوارگەی سلەیمانی و زۆریش ڕەزامەندی دەربڕیوە بۆیە کە هاتەوە لە دوورەوە چاوی بەمن کەوت وتی زۆر سوپاست دەکەم و ڕووی سلەیمانیت سپی کرد، کە بۆم گێڕایەوە شێخ مەحموودیش تەشریفی هێناوە و بەخۆشیشەوە ڕۆیشتووە ئەوەندەی تر مامۆستای وەرزش دڵخۆش بوو، هەموو داخی ئەوەبوو کە خۆی لەوێ نەبوو بەخزمەت شێخ بگات، چونکە خۆی وتی دەمێکە ئاواتەخوازم کە چاوم بەشێخ بکەوێت ئەوا بەخت یاریدەی نەدا.

خوێندن لە بەغداد

پاش تەواوبوونی ماوەی هەوارگە، هەر لیوایە گەڕایەوە بۆ جێگەی خۆی، لەبەرئەوەی ساڵی خوێندن لە تەواوبووندا ئیتر جموجۆڵی مەکتەبەکان لە هەموو ڕوویەکەوە وەستێنرا بۆ خۆ ئامادەکردن بۆ تاقیکردنەوەی دوایی ساڵ. لە ئەنجامی تاقیکردنەوەی دوایی ساڵدا هەندێک لە قوتابیانی پۆلی سێیەمی ناوەندی دەرچوون، بەڵام ئەوانەی دەستدار و دەوڵەمەند نەبوون دەرچوونەکانیان بوو بەگیروگرفت، چونکە لەو ساڵەدا قوتابخانەی ئامادەیی تەواو هەر لە بەغداد و مووسڵ و بەسرە و کەرکووک هەبوون کە بریتی بوون لە سێ پۆلی ناوەندی و دوو پۆلی ئامادەیی. لە بەغدادی پایتەختدا تەنیا دانشگای پزیشکی و کۆلیجی حقوق و ماڵی مامۆستایانی سەرەتایی هەبوو. هەموو ئەو قوتابییانەی کە لە لیواکان لە پۆلی سێیەمی ناوەندی دەردەچوون و دەستکورت بوون بەتەمای چوونە قوتابخانەی ماڵی مامۆستایان بوون لە بەغداد چونکە مەسرەفی لەسەر میری بوو لەوێ خوێندن تەواو

بکەن و بن بەمامۆستای قوتابخانە سەرەتاییەکان.

لە سەرەتای پشووی هاوینی ئەو ساڵەدا بەناوی مژدەوە ڕۆژنامەکانی پایتەخت نووسیان میری بڕیاری داوە کە قوتابخانەی ئەندازیاری بکاتەوە، ئەم قوتابخانەیە قوتابی دەرچووی پۆلی سێیەم وەردەگرێت، دوای خوێندنی سێ ساڵە مانگی بە (١٢) دینار دائەمەزرێن بەئەندازیار، کەچی دەرچووانی قوتابخانەی ماڵی مامۆستایان کە هەر لە دەرچووانی پۆلی سێیەمی ناوەندی وەرئەگرن و سێ ساڵیش دەخوێنن مانگی بە (١٠) دینار دەکران بەمامۆستا، بانێکە و دوو هەوا.

بەپێی نووسینی ڕۆژنامەکان بڕیار وابوو لەهەر لیوایەک دوو قوتابی وەربگیرێت لەسەر مەسرەفی میری کە پێیان دەوتن (لەیلی)، چەند قوتابییەکیش لەسەر مەسرەفی خۆیان، بەمانەشیان دەوت (نەهاری).

لەڕاستیدا کردنەوەی ئەم قوتابخانەیە هیوایەکی باشی بەقوتابی دەستکورت پەیداکرد هەرچەند دوایی سەلماندیان کە ئەمە وانیە و پێچەوانەکەی ڕاستە، چونکە دەوڵەمەندیش بوایە ئەگەر ئەرخەی هەبوایە وەردەگیرا و دەخرایە جێگەی قوتابی هەژار. با هەژاری ڕاستەقینەش هەر لە دوورەوە زەقەی چاوی بهاتایە، هەزار سکاڵا پوولێکی نەدەهێنا و گوێی لێ نەدەگیرا. جا هەر چۆن بێت و لەسەر ئەو قسەیەی کە دەڵێت دەنگی دەهۆڵ لە دوور خۆشە و لەبەرئەوەی بەپێی نووسینەکانی ڕۆژنامەی پایتەخت هەموو ئەو مەرجانەم تێدابوو کە پێویست بوو بۆ قوتابخانەی ئەندازیاری و بۆ قوتابخانەی ماڵی مامۆستایان بۆیە بۆ هەردوو قوتابخانەکە چی ئەوراق پێویست بوو کردم و بەهۆی بەڕێوەبەرێتی قوتابخانەی ناوەندییەوە دام بەبەڕێوەبەرێتی زانیاری سلەیمانی کە تازە دامەزرابوو، پێش ئەوە سلەیمانی بەر ڕکێفی بەڕێوەبەرێتی کەرکووک بوو، یەکەم بەڕێوەبەری زانیاری سلەیمانی ناوی عەبدولمەجید یوسف بوو، لە سەرا کۆنەکەدا هەموو بەڕێوەبەرێتی زانیاری لە یەک ژووردا بوو.

کە کاتی وەرگرتنی قوتابی هات و وەرزی کردنەوەی قوتابخانەکان نزیکبووەوە، ئەو قوتابییانەی کە هەندێک دڵشاد و هەندێک دڵتەنگ ڕێگەی بەغدادمان گرت، ئەوانەی باوک و کەسوکار دەوڵەمەند بوون یان خزمی دەست ڕۆیشتوویان هەبوو لە بەغداد، شادمان بوون چونکە دەچنە بەغداد و لەوێ دەخوێنن، ئەوساکە چوونە بەغداد شتێکی نایاب و خۆی پێوە بادەدرا نەخوازەڵا لەوەی بۆ خوێندن بچوایە ئەوە ئەوپەڕی بوو. ئەوانەی باری ئابووریان نالەبار بوو ئەوانە بەڕووی کراوەوە ئەکەوتنە ڕێگە، چونکە خوا دەزانێت لەو قوتابخانەیەی کە داوایان کردووە وەردەگیرێن یان نا، خۆ ئەگەر وەرنەگیران لەو دوور وڵاتە هاواربەرن بۆ کێ بەتایبەتی ئەوانەی لەپێشەوە دەیانزانی هەزار هاوار بکەن کەس ناچێت بەدەنگیانەوە.

من یەکێک بووم لەو قوتابییانەی کە بەشادمانی نەڕۆیشتم لە چەمچەماڵ چوومە خزمەت باوکم، باسەکەم تێگەیاند فەرمووی باشە کوڕم ڕەنگە ئێستە پارەت پێ بێت (دەیزانی دەرسی تایبەتی دەڵێمەوە و لە زانستیش مانگانەم هەبوو) وا سەری مانگیش نزیکە بڕیارە هەموو مانگێک دینارێکت بۆبنێرم، لەهەر قوتابخانەیەک وەرگیرایت ناونیشانی خۆتم بۆ بنێرە، ئەوسا منیش پارەت بۆ دەنێرم. دوای ئەمە و ماڵئاوایی گەڕامەوە بۆلای هاوڕێکانم. سواربووین گەیشتینە کەرکووک تا خۆرئاوا خۆمان خلافان ئەوسا

بەعەرەبانەی ئەسپ چووین بۆ ئێستگەی شەمەندەفەر، دوای بڕینی تکت سواربووین (کە بایی چوار پەنجایی بوو) بەدرێژایی شەو ڕۆیشتین لەگەڵ خۆرهەڵاتدا گەیشتینە بەغداد، ڕێگە و جێگەی قوتابخانەی ماڵی مامۆستایانمان دۆزییەوە کە لە بەری کەرخ بوو، ڕۆژی موقابەلەیان بۆ دەستنیشان کردین، بۆ ڕۆژی دواییش ڕێگە و جێگەی قوتابخانەی ئەندازیاریشم دۆزییەوە، هەرچەندە لەگەڵ خودی خۆشمدا کە دەکەوتمە لێکدانەوە هیچ بەدڵمدا نەدەهات لەوێ وەربگیرێم لەسەر مەسرەفی میری، با بەزیادەوە هەموو مەرجەکانیشم تێدا هەبێ بۆچی؟

چونکە بڕیار وایە لەهەر لیوایەک دوو قوتابی وەربگیرێت لەسەر مەسرەفی میری، ئێمەش ئەو قوتابییە موبارەکەمان لەگەڵە کە لە پۆلی یەکەمدا مانگانەکەی منیان بڕی و دایان بەو، لەهەمان کاتدا خزمێکی پایەبەرز محەمەد ئەمین زەکی بەگمان لەگەڵە کە ئەو حەلە وەزیری ئەشغال و ڕێگەوبان بوو قوتابخانەکەش تابعی وەزارتەکەی ئەوبوو، ئەم قوتابییەی خزمی وەزیر ئیکمال بوو، بەپێی مەرجەکانی قوتابخانەی ئەندازیاری نەدەبوو لەسەر مەسرەفی خۆشی وەربگیرێت بەڵام ئاڵوگۆڕی ئەم ڕاستییە بۆ وەزیرێکی ئەو زەمانە وەک ئاوخواردنەوە وایە.

بەم سەبارەتە نووسراوێکم نووسی، پیشانی عەرەبی زانێکی باشم دا هەندێک بۆی دەستکاری کردم، ئەمەش ناوەڕۆکی نووسراوەکەیە:

بەڕێز بەێوەبەری قوتابخانەی ئەندازیاری

دوای سڵاو و دۆعای خێر بۆ کردن من قوتابییەکم لە سلەیمانییەوە هاتووم هەموو مەرجە پێویستییەکانی قوتابخانەی ئەندازیاریم تێدا هەیە تەنیا مەرجێک نەبێت ئەویش ئەوەیە ئەرخەم نییە، بۆیە لەم بابەتەوە ئاگادارتان دەکەم و تکاتان لێ دەکەم کە ماوە نەدەن غەدرم لێ بکرێت چونکە لەسەر مەسرەفی میری نەبێت ناتوانم بخوێنم هەرچەند بیستووشمە کە ئێوە پیاوێکی حەقپەرست و لایەنگری بێ دەستانن بەڵام بۆ دڵنیایی ئەم نووسراوەم پێشکەش کردن، ئیتر هیوادارم سەرکەوتوو بن.

ئەبوبەکر شێخ جەلال/ قوتابی داواکار

نووسراوەکەم خستە گیرفانمەوە بێ ئەوەی بەکەس بڵێم، سواری پاس بووم چووم بۆ کەڕادە بۆ قوتابخانەکە و چوومە بەردەمی ژۆری بەڕێوەبەر کە ناوی داود قەیسەر بوو، دەرگای ژوورەکەی پێوەدرابوو، تاوێک ڕاوەستام تا کرایەوە، کە بەڕێوەبەر سەری هەڵبڕی و منی دی وتی کوڕم بۆ ڕاوەستاوی ئەگەر ئیشت هەیە فەرموو وەرە ژوورەوە، چوومە ژوورەوە دوای سڵاو نووسراوەکەم دایە دەستی، چاوێکی پیا خشاند و سەری هەڵبڕی تەماشایەکی کردم و دیسانەوە دەستی کردەوە بەخوێندنەوەی، بەزەردەخەنەیەکەوە تەماشایەکی تری کردمەوە و لە چاوی مێزەکەی دۆسێیەکی دەرهێنا و تاوێکی باش پەڕەپەڕەی کرد و تاوەودوا وتی تۆ ڕاست دەکەیت کوڕم هەموو مەرجەکانت تێدایە و یەکەم قوتابیت لە سلەیمانی کە

پێویستە لەم قوتابخانەیە وەربگیرێیت، منیش ئەرخە و ئەرخەکاری نازانم، لەسەر حەق قوتابی وەردەگرم، من پەیمانت دەدەمێ خۆت بەوەرگیراو بزانە بەمەرجێک وەزیر بەربەرەکانی نەکات، وەزیریش لە خۆتانە. لە وەڵامدا وتم منیش لەوە دەترسم وتی بۆچی هیچ ناکۆکییەک هەیە لەمیانی خێزانی ئێوە و خێزانی وەزیردا، وتم نەبەخوا ناشم ناسێت بەڵام قوتابییەک هەیە خزمێتی، ئیکمالە و بەهیچ ڕەنگێک توانای بڕینی قوتابخانەی ئەندازیاریشی تێدا نییە، لەگەڵ ئەوەشدا وەک بیستوومە پەیمانی بەو داوە. وتی ئاخر تۆ یەکەم موستەحەقی، وتم دووەم موستەحەقیش ئەرخەی گەورەی دەستداری هەیە لە بەغداد. پاش تۆزێک بێدەنگ بوون وتی باوەڕ ناکەم وەزیر ئەم غەدرە ئاشکرایە بکات، جێگەی تۆ بە بەتاڵی بهێڵێتەوە تا ئەنجامی دەوری دووەم دەردەچێت وتم یاخوا وابێت، لەمە سەیرتر ئەو قوتابییە لە دەرسەکانی ژمێرەدا ئیکمالە بۆیە گومانم نییە تا ماوە پۆلی یەکەمی ئەو قوتابخانەیە نابڕێت. تەنیا ئەوەیە لەکیس منی دەدات. دوای ئەمە دیسانەوە وتی وەک پێم وتیت مەگەر وەزیر نەیەڵێت ئەگینا تۆ وەرگیراویت و حەقی خۆتە، ڕەنگە لەگەڵیشم بیت ئەگەر بڵێم دەسەڵاتی وەزیرم نییە و دەرەقەتی نایەم.

پاش ئەمە لێکم دایەوە درێژەکردنەوە لەگەڵی بێ سوود و قسەکانیشی پیاوانە بوو، بۆیە ماڵئاواییم کرد و هاتمە دەرەوە بەبێ ئەوەی زۆر و کەم هیوای وەرگرتنم هەبێت. خۆرئاوای ڕۆژی دووەم چوومە ئوتێلی (بین النهرین) لە نزیک پردی کۆن کە ئێستە ناوی پردی (الشهداء)ە لەوێ مامۆستای خوالێخۆشبوو نوری حاجی ساڵح ئاغا کە هەر لەو کاتانەدا بووبوو بەچاودێری ناوخۆیی قوتابخانەی ئەندازیاری، هەر لە دوورەوە وتی مژدەم بەرێ وەرمان گرتیت بە (لەیلی)، ئەوە ناسیاویتان هەیە لەگەڵ داود قەیسەردا، دیاربوو زۆری مەبەست بوو کە تۆ وەربگیرێیت، لە وەڵامدا وتم سوپاستان دەکەم جا هەموو شت بڕایەوە؟ وتی هەر ئیمزای وەزیری ماوە، کە وای وت تا ئەژنۆم وشک بوو چونکە هێشتا لە پلەی خەتەر تێنەپەڕیوە.

بۆ بەیانی ڕۆژی دوایی تر لە ئوتێلەکە هاتمە دەرەوە ڕۆژنامەفرۆش بانگی دەکرد ناوی قوتابییە وەرگیراوەکانی قوتابخانەی ئەندازیاری، بەپەلە دانەیەکم کڕی، وەک شێت ئەمدیو و ئەودیوم کرد ناوەکانم دۆزییەوە کە تەماشام کرد لەناو ئەو ناوانەدا کە بەلەیلی وەرگیراون ناوی منی تیا نییە، لەناو نەهارییەکاندا یەکەم ناو منم، بۆیە دەستبەجێ سواری پاس بووم بۆ کەڕادە بۆ قوتابخانەی ئەندازیاری، یەکسەر بۆ ژووری بەڕێوەبەر، کە چاوی پێم کەوت زۆر بەعاجزییەوە دەستی برد و ئەو دۆسیەیەی کە لەبەردەمیا بوو کردیەوە فەرمووی تەماشاکە، کە تەماشام کرد ناوی من لەو ئیستیمارەیەی کە ناردوویەتی بۆ وەزیر یەکەم ناوە لەو بەشەدا کە لەسەر مەسرەفی میری وەرگیراون بەڵام خراوەتە کەوانەیەکی سوور و لە کەوانەکەوە هێڵێکی سوور کێشراوە و براوەتە ناو نەهارییەکانەوە، لەوێ ناوەکەم نووسراوە، دوای ئەوەی بەوردی نیشانی دام و وتی کوڕم ئەم هێڵە سوورە و بردنی ناوەکەت بۆ ناو نەهارییەکان نووسینی وەزیر خۆیەتی، خۆشت دەزانی وەک جاری پێشوو پێم وتیت بەربەرەکانی وەزیرم پێ ناکرێت. بەڵام چونکە دەزانم غەدرت لێ کراوە یەک مانگ لەسەر حسابی خۆت لە نەهاری دەوام بکە من پەیمانت دەدەمێ هەر چی بکەوێت لەسەرم دەتکەم بەلەیلی. لە وەڵامدا وتم بەخوا ناتوانم یەک ڕۆژ دەوام بکەم چونکە وەک

مەرجەکانی وەرگرتن دەڵێن نەهارییەکان پێش دەوام بایی چەند دینارێک شتومەک و ئامرازی ئەندازیارییان دەوێت، بێجگە لە نوێن و جێگەی نووستن و خواردن، وتی بەڵێ ئەمانە هەموویان پێویستن منیش وتم هەرگیز ئەمانەم بۆ هەڵناسووڕێت، خوا ماڵی وەزیر ئاوا بکات وەک منی کرد بەوەڵی و خاوەند کەرامەت. (لەڕاستیدا جێگەکەی منی بە بەتاڵی هێشتەوە تا ئەنجامی تاقیکردنەوەی دەورەی دووەمی قوتابخانەی ناوەندی، ئەو حەلە تەلەبەکەی خزمی داخل کرد، هەرچەند ئەوسا و ئێستەش پۆلی یەکەمی نەبڕی. دوایی هەر بەهۆی ئەرخەوە بوو بەئەفسەر).

پاش ئەوە کە زانیم بەڕێوەبەر هیچی پێ ناکرێت، پیاو حەقیش بڵێت گوناهی ئەوی تێدا نەبوو ماڵئاواییم لێ کرد و هاتمە دەرەوە. ئەو ڕۆژەش ڕۆژی موقابەلەی قوتابییانی ماڵی مامۆستایان بوو، لە دڵی خۆمدا وتم سەیر دەبێت تا دەگەمە ئەوێ نۆرەی موقابەلەم بێت لەبەر ئامادە نەبوون و زۆری داواکار لە سلەیمانییەوە لەوێش وەرنەگیرێم، ببم بەکوردەکەی لە هەردوو جەژن بوو، بۆیە زۆر بەپەلە سواری پاس بووم دەمویست پاسەکە باڵ بگرێت، کە گەیشتمە ئاکاری پردی کۆن دابەزیم و بەڕاکردن پەڕیمەوە، پردەکە داربوو لەسەر بەلەم و دوبەی گەورە گەورە دانرابوو، کە ئوتومبێلی بەسەردا بڕۆیشتایە ئەوەندە بەرزونزم و ئەمدیو و ئەودیوی دەکرد ئەو زەلامەی لەسەری بوایە تەواو ترسی لێ دەنیشت، هەر چۆن بوو بەهەنسکەبڕکێ گەیشتمە قوتابخانەی ماڵی مامۆستایان، کە گەیشتمە حەوشە و ڕووم کردە ژووری بەڕێوەبەر یەکێک لە هاوڕێکانم بانگی کردم ئەوە لەکوێیت خێراکە ئێستە نۆرەی شاری سلەیمانییە بەگەیشتنم بۆ بەردەرگای ژووری بەڕێوەبەر ناوی منیان خوێندەوە، بەبێ وەستان یەکسەر چوومە ژوورەوە. بەڕێوەبەر پیاوێکی شۆخی جوان ناوی خالد هاشمی بوو، دەم بەپێکەنین و قسەخۆش بوو، تەماشایەکی ئیستیمارەکەی منی کرد و بەزەردەخەنەیەکەوە وتی ناوت چییە، وتم ناوم ئەبوبەکرە، ئەوەش ئەزانم ئەبوبەکر ناوی عەلەم نییە، کونیەیە، ئەگەر بەجوانیشی نازانیت ئەوە تاوانی من نییە چی بکەم وا ناونراوم. بەڕێوەبەر زانی پێکەنینەکەی ئەو وای لێکردم بەو ڕەنگە وەڵام بدەمەوە بۆیە وتی ناکوڕم ئەبوبەکر ناوێکی جوان و پیرۆزە و بەرزە لە لای ئێمە، بەتایبەتی یەکەم ناوە لە هەموو قوتابخانەکەدا. دوای وردبوونەوە لە بەژن و باڵام و چەند پرسیارێکی ئاسان وتی فەرموو بچۆرە دەرەوە بەڵام ئامۆژگاریم ئەوەیە لەگەڵ برا عەرەبەکانت تێکەڵی پەیدا بکەیت بۆ ئەوەی عەرەبی قسەکردنەکەت ڕەوانتر و باشتر ببێت.

بەم قسەیەی وا تێگەیشتم کە من وەرگیراوم، سڵاوم بۆ کرد و چوومە دەرەوە. برادەرەکانم کە لەبەر دەرگا چاوەڕێم بوون هەندێک پرسیاریان لێ کردم لە بابەت پرسیار و وەڵامی ژوورەوە، منیش حاڵیم کردن کە پرسیارەکان سووک و ئاسان و ڕۆتینیە. دوایی پێیان وتین کەس نەڕوات، دوای نیوەڕۆ ناوی وەرگیراوەکانیان خوێندەوە، لە شاری سلەیمانییەوە حەوت قوتابی بووین شەشمان وەرگیراین، ئەوەی وەرنەگیرا ماڵی خوشکی لە بەغداد بوو ئەو ساڵە چووە چواری ئامادەیی، بەڵام دەرنەچوو ساڵی دوایی هاتەوە بۆلای ئێمە، بەم سەبارەتە ساڵێک درەنگتر بوو بەمامۆستای سەرەتایی.

دوای ئەوەی ناوی قوتابی وەرگیراویان ئاشکراکرد کە لە هەموو وڵاتی عێراقدا (٩٠) قوتابی بوو،

پێیان ڕاگەیاندین هەر قوتابییەک کە وەرگیراوە دەبێت بەیانی بەخۆی و ئەو شتومەکانەیەوە کە بەپێی مەرجەکانی وەرگرتن داوای لێ کراوە لە قوتابخانە ئامادە بێت.

ئەو شتومەکانە کە پێویست بوون ئەوەندە زۆربوون بەکەم قوتابی هەڵدەسووڕا، بۆیە بوونە کۆسپێک لە چوونە قوتابخانە، بەتایبەتی کە سەرۆک فەڕاشانی بەشی ناوخۆیی عومەر چاوەش هاتە پێشەوە بەتووڕەییەوە وتی لە ئێستەوە پێتان دەڵێم هەرکەسێ یەک شتی ناتەواو بێت وەری ناگرم، بۆیە کەوتینە مقۆمقۆ لەگەڵ یەکتری، دەمان وت جا بەم پەلەپەلە ئەم هەموو شتانە لە کوێ ئامادە بکەین، پارە لە کوێ بێنین. ئێمە لەم مشتومڕ و بەیەکدا چوونەبووین بەڕێوەبەر هاتە دەرەوە ڕووبەڕوومان وتی ها چیتان دەوێت، یەکێکمان وەڵامی دایەوە وتی ئێمە هاتووین بخوێنین، زۆریشمان دەستمان کورتە، ئەم هەمووشتومەکە لە ئێستەوە تا بەیانی لەکوێ جێبەجێ بکەین. بەڕێوەبەر ئاوڕی لەو ئەفەندیە دایەوە کە لە دوایەوە بوو وتی یاریدەیان بدە و چاو لە ناتەواویان بپۆشە. ئەفەندیەکە وتی ئەمر دەکەی.

بۆ بەیانی چووینەوە قوتابخانە ڕیزیان کردین، باوڵەکانیان پێ کردینەوە، چاودێری ناوخۆیی و عومەر چاوەش ورد ورد وەک بۆ ماڵی قاچاخ بگەڕێن دەستیان کرد بەگەڕانی ناو باوڵەکان، دوایی بردینیانە قوتابخانەی ناوەندی ئەو حەلەی کەرخ، کە نهۆمی دووەمی بەشی ناوخۆیی قوتابخانەی ماڵی مامۆستایان بوو. لە نزیک ئەوەوە لە خانوویەکی تردا لە گوێ ڕووباری دیجلە (کە دوایی کرا بەبیمارستان) دەمانخوێند.

وەک وتمان ئەو ساڵە (٩٠) قوتابی وەرگیرا بۆ پۆلی یەکەمی قوتابخانەی مامۆستایان، ڕۆژنامەکانی پایتەخت بەناوی مزگێنییەوە کردبوویان بەگاڵە، چونکە تا ئەو ساڵە[١] شتی وا ڕووی نەدابوو، هەموو نووسیبوویان کە یەکەم جارە لە عێراقدا قوتابی دەرچووی پۆلی سێیەمی قوتابخانەی ناوەندی وەربگرێت و سێ ساڵیش بخوێنێت تا ببێت بە مامۆستای قوتابخانەی سەرەتایی. ئا بەم ڕەنگە ڕادەی زانینی مامۆستایانی سەرەتایی لە عێراقدا ئەوەندە بەرزبووەوە تا گەیشتە ڕادەی زانینی مامۆستایانی سەرەتایی ئەوروپا و ئەمەریکا وەک ڕۆژنامەکان نووسییان.

قوتابخانەی ماڵی مامۆستایان - دار المعلمین -

ئەم قوتابخانەیە لەم کاتەدا قوتابخانەیەکی ناودار و گرنگ بوو، میری زۆر گوێی دەدایە، لە ئاهەنگ و کۆبوونەوە ڕەسمییەکاندا بەڕێوەبەری قوتابخانەکە لەگەڵ وەزیران و بەڕێوەبەری گشتی وەزارەتەکاندا کۆ دەبوونەوە و لە ڕیزی پێشەوە دادەنیشت، بەرنامەی خوێندنی زۆرگران بوو، سەرەڕای خوێندنی پەروەردە و فەلسەفە و پیشەی مامۆستایی لە پۆلی یەکەمدا بەرنامەی پۆلی چوارەمی ئامادەیی، لە پۆلی دووەمدا بەرنامەی پۆلی پێنجی ئامادەیی دەخوێنرا و لە پۆلی سێیەمدا بێجگە لە بینین و دەرس وتنەوە لە

(١) چونکە پێش ئێمە لە پۆلی دووەمی ناوەندییەوە دەچوون و دوو ساڵیان دەخوێند، یان سێ ساڵ، ئێمە یەکەم دەورەبووین لە پۆلی سێیەمی ناوەندییەوە چووین و لەوێ سێ ساڵ خوێندمان.

قوتابخانە سەرەتاییەکانی بەغداد زۆر زانیاری گشتی و سەرەتای زانیاری فەلسەفە و زانینی دەروونی دەخوێندرا، لەگەڵ ئەمانەشدا کۆبوونەوە و ئاهەنگ و شانۆگەری و وەرزش و هونەر و سروودی نیشتمانی و مەشقی سەربازی بەچەکەوە. بەکورتی قوتابخانەیەکی زۆرگران و ناڕەحەت بوو، دەرچوون لە پۆلێکەوە بۆ پۆلێکی تر گاڵتەی پێ نەئەکرا، پلەی دەرچوونی وانەکان تێکرا ٦٠ پلە و لە زمانی عەرەبی و پەروەردە ٦٧ پلە بووە.

پۆلی یەکەم

ئەو نەوەد قوتابییەی کە ئەو ساڵە وەرگیراین کردیانین بەدوو کەرتی وەک یەکەوە، هەر کەرتە ٤٥ قوتابی و ناویان نا پۆلی یەکەم لقی أ، لقی ب، هەموو ئەو قوتابییانەی لە کەرکووک و هەولێر و سلەیمانییەوە وەرگیرابوون خراینە لقی أ.

لە ڕاستیدا خوێندن بۆ قوتابییانی ئەو سێ لیوایە زەحمەت بوو هەرچەند هەندێکمان لە دەرسی زمانی عەرەبیدا لە ڕیزی قوتابییە باشەکان بووین، بەڵام چونکە عەرەبی جلفەمان نەدەزانی زۆرجار تووشی ناڕەحەتی و دەردەسەری دەبووین، نەماندەتوانی چی لە دڵماندا هەبوو بەتەواوی دەری بڕین و لە مامۆستایانی بگەیەنین، هەندێک جاریش بەهەڵە قسەمان دەکرد و قوتابییە عەرەبەکان گاڵتەیان پێ دەکردین، ئەو گاڵتە پێکردنەش دەبووە هۆی ناکۆکی و ئاژاوە لە میانی قوتابییانی ئەو سێ لیوایە لەلایەک و قوتابییانی لیواکانی تر لەلایەکی ترەوە. بەڵام حەق پێویستە بوترێت مامۆستاکانی بەشی ئێمە بەتایبەتی مامۆستای زمانی عەرەبی هیچ جۆرە گوێیەکیان نەدەدا بەگۆشەی نەتەوایەتی و ڕەگەزایەتی، بەپێچەوانەی مامۆستای لقی ب، لەسەر ڕامیاری موسڵمانییەتی دەڕۆیشتن سزای ئەو قوتابییە عەرەبانەیان دەدا کە گاڵتەیان بەئێمە دەکرد.

مامۆستایەک لە پۆلی یەکەما ئاگری فیتنەی هەڵگیرسان لەناو پۆلەکەماندا. ئەویش مامۆستای ئینگلیزی میستەر ماکدوناڵ بوو، دەیان وت خەڵقی لەندەنە. کابرایەکی زۆر سەیر بوو، لە پشووی دەرسەکاندا نەدەچووە ژووری مامۆستاکان و بەڕێوەبەر، هەر لەناو باخ و تارمەکەدا پیاسەی دەکرد. لە قوتابخانەی تریش دەرسی دەوتەوە. کە یەکەم جار هاتە ناو پۆلەکەمانەوە یەکەیەکە بەهەموومان چەند دێرێکی خوێندەوە، دوای خوێندنەوە بەهەندێکی دەوت دانیشە، بەهەندێکی دەوت بەپێوە ڕاوەستە و بەوانی کەشی وت بەپێوە ڕاوەستە و دەست بخەرە سەر گۆشەی کورسیەکەی بەردەمت. پاش ئەوەی بەهەمووماني خوێندەوە و بەو ڕەنگە دابەشی کردین بێ ئەوەی کەس هیچی لێ بپرسێت وتی:

ئەوانەی هەر بەپێوەن کوردن، ئەوانەی دانیشتوون عەرەبن، ئەوانەی بەپێوەن و دەستیان لەسەر قەراخی کورسییەکانە ئەوانە تێکەڵن.

هەرکە وای وت بەجارێک بوو بە هەرا و لەلایەکەوە دەنگی ڕاست دەکات و لەلایەکەوە دەنگی درۆ دەکات ژوورەکەی پڕکرد. ئەوەی سەیربوو بەلای هەمووماناەوە ئەوە بوو تێکەڵەکان دەیان وت درۆ دەکات چونکە هەموو خۆیان بەعەرەب دەدایە قەڵەم، ئیتر هەر چۆن بوو کاکی ئینگلیز وەک ڕەوشتی

هەمیشەییبیان فتیلێکی ئاژاوە خەرەوەی داگیرسان و فڕێی دایە ناو پۆلەکەی ئێمەوە.

بەهەر دەردی سەرییەک بوو ساڵی یەک تەواوبوو، لە ئەنجامی تاقیکردنەوەی ساڵەکەدا ئێمە شەش قوتابییەکەی سلەیمانی پێنجمان ئیکمال بووین و یەکێکمان دەرنەچوو. بەشێوەی گشتی دەرنەچوو زۆر زۆربوو. بەو سەبارەتە لە بەغداد و شارەکانی خواروو موراجەعەتێکی زۆریان کردبوو بەرەنگێ کارێکی ئەوتۆیان کردبووە سەر وەزارەت بڕیاریان پێ دەرکردبوون کە پلەی دەرچوون بووبوو بەپەنجا، بۆیە ئێمەش لە هاویندا ئەمرمان بۆ هات ئەوانەمان کە ئیکمال بوو، بووین بەدەرچوو، دەرنەچووەکەش بوو بەئیکمال. لەگەڵ ئەو گۆڕانەشدا دەرنەچوو هەر هەبوو.

پۆلی دووەم:

لە سەرەتای دەست پێکردنی ساڵی دووەمی خوێندندا قوتابخانەکەمان گوێزرایەوە بۆ (أعظمیة) لە بینای پەرلەمانی کۆندا دەمانخوێند، بەتەنیشت ئەویشەوە بینایەکی گەورەیان بۆ کردبووین بۆ بەشی ناوخۆیی. لەم ساڵەدا هەندێک قوتابی دوو قوتابخانەی تریش لە یەک بینادا بووین بۆ خوێندن و یەک بینا بۆ بەشی ناوخۆیی. ئەمانە چەند لقێکی پۆلی یەکەمی ماڵی مامۆستایانی ڕیفی کە لەلای خۆیان لە ڕۆستەمیە جێگایان نەبوو، لەگەڵ دوو لقی پۆلی قوتابخانەی (دار التدریب) کە بڕیار بوو هەر ببن بەمامۆستای وەرزش و دیدەوانی لە قوتابخانە سەرەتاییەکاندا. بەم ڕەنگە قوتابی سێ قوتابخانە لە یەک جێگەدا کۆبووبوونەوە، هەرچەند لە ڕووی یەکتری ناسین و دۆستایەتی پەیداکردنەوە سوودی هەبوو بەڵام لە گیروگرفتی تریش بەدەر نەبوو.

لەگەڵ قوتابخانە کردنەوەدا هەندێک لە دەرنەچووانی پۆلی یەکەم هاتنەوە زۆر تەقەلایان دا کە بەڵکو لە پۆلی یەکەم وەریان گرنەوە، تەقەلاکانیان بێ سوودبوو، لەم کاتانەدا وەزارەتی بەرگری ئاگادارییەکی بڵاوکردەوە کە دەرچووانی پۆلی سێیەمی قوتابخانەی ناوەندی وەردەگرێت بەمەرجێک سێ ساڵ بخوێنن دوایی ببن بەجێگری ئەفسەر (نائب ضابط) پاش ئەوەش باشەکانیان دوای چەند ساڵێک مانەوە لە ئەرکی میریدا ببن بەئەفسەر. هەندێک لەو قوتابییانەی کە لە پۆلی یەکەمدا لەگەڵ ئێمە بوون و دەرنەچوون لەبەر ناعیلاجی چوونە ئەو دەورەیە، بەڵام وەک دەڵێن کە شانس هات ناڵێ کوڕی کێیت، پاش دەست پێکردنی دەورەکە هەر لەو ساڵەدا وەرگەڕانەکەی (بەکر سدقی) ڕووی دا و فەرمانێکی دەرکرد ئەو قوتابییانەی بەمەرجی پێشەوە وەرگیرابوون لەجیاتی سێ ساڵ تەنیا نۆ مانگ بخوێنن و ڕاستەوخۆش بەمولازمی دووەم دەربچن، بەم ڕەنگە شانس وا یاریدەی دا هێشتا ئێمە لە پۆلی سێیەمدا چەند مانگمان مابوو بۆ تاقیکردنەوەی دوایی ساڵ ئەوان بوون بەمولازمی دووەم مانگی بە (١٨) دینار، یەکێک لەوان (عبدالحمید السوادي) خەڵقی عەمارە بوو لە زەمانی (عبدالکریم قاسم)دا تا پلەی زەعیمی ڕۆیشت لە سوپادا. ئەو حەلەی ئەوان بوون بەئەفسەر مانگی بە ١٨ دینار بەئەستێرەوە هاتن بۆ لامان بۆ دیدەنی، مانگی نیسان بوو، دەستەی ئێمە پێنج مانگمان مابوو بۆ ئەوەی بکرێین بەمامۆستا مانگی بە (١٠) دینار، ئەمە هەموو لەو پاداشەدا کە ئێمە دەرچووین و ئەوان دەرنەچوون.

پۆلی سێیەم

لەدوا پۆلی قوتابخانەی ماڵی مامۆستایاندا، یاسا وایە زۆرتر گوێ دەدرێنە زانیاری گشتی و کۆمەڵایەتی و ئەو شتانەی ڕاستەوخۆ پەیوەندی تەواویان هەیە بەپیشەی مامۆستاییەوە، وەک سەردان لە قوتابخانە سەرەتاییەکان بۆ بینینی شێوەی دەرس وتنەوە و دەرس ئامادەکردن و فێری هۆی ڕوونکردنەوە بوون و چاو بەپرۆژەکانی وڵات کەوتن و ئاگاداربوون لەباری ژیان لە ڕووی کۆمەڵایەتی و ئابووری و ڕامیاری و نەریتی خووڕەوشتەوە، هەروەها تەواو قاڵبوون لە بۆتەی مامۆستایی و خۆگونجان لەگەڵ باری سروشتیدا بەپێی باوی ڕۆژ بۆ بەرژەوەندی وڵات و گەل و ئامادەکردنی چینی نوێ و ڕامکردنیان بەگشت ڕەوشت و خووی شیرین و گیانی کۆڵنەدان و نەبەزین لەکاتی بەرەنگاربوونی ڕۆژانی پڕ تەلزگە و تووشیدا، جا بۆ جێبەجێکردنی ئەمانە هەر لەگەڵ قوتابخانە کردنەوەدا کەوتینە گەڕان و سەردان لە باخچەی ساوایانی (أعظمیة) و بەغداد پرۆژەی ئاو و کارەبا و گەلێک لە قوتابخانە سەرەتاییەکان، لە پێش نیوەی ساڵدا (٢١) ڕۆژ بەشیان کردین بەسەر قوتابخانە سەرەتاییەکاندا بۆ دەرس وتنەوە.

من و چەند هاوڕێیەکم دانراین بۆ قوتابخانەی سەرەتایی (مأمونیة) لە بەغداد، ئەم قوتابخانەیە لەوکاتەدا بەناوبانگترین قوتابخانەی سەرەتایی پایتەخت بوو، بۆیە بەزۆری منداڵی وەزیرەکان و دەوڵەمەندان و کاربەدەستان لەوێ دەیانخوێند هەر بەم سەبارەتەش وەزارەتی زانیاری زۆر بایەخی پێدابوو، بەڕێوەبەر و مامۆستای زۆری باش باشی بۆ دانرابوو، هۆی ڕوونکردنەوە و نەخشەی نایاب و بەکەڵکی وای تێدا هەبوو لە قوتابخانە ناوەندییەکانیشدا نەبوو. کە لەمە تێگەیشتین ئەوانەی بۆ ئەوێ دانرابووین کە تەتبیقی تێدا بکەین واتە سێ هەفتە دەرسی تێدا بڵێینەوە تەواو ترسمان لێ نیشت و پێمان گرانبوو، هەر چەند من لەوەپێش لەگەڵ دەرس وتنەوەدا ئاشناییم هەبوو بەڵام قسەکردنم بەعەرەبی جڵفە قورس و تەواو نەبوو، بۆیە منیش پێم ناخۆش بوو لەگەڵ ئەوەشدا بەناچاری ڕۆژی دیاردی کراو چووینە قوتابخانەی (مأمونیة) لە مەیدان و دەرسیان بەسەردا دابەش کردین، من پۆلی پێنجەم و شەشەمم بەرکەوت.

ئەوساکە ڕەوشت وابوو هەردوو قوتابی ماڵی مامۆستایان بەیەکەوە دەچوونە ناو پۆلەکەوە یەکێکیان دەرسی دەوتەوە ئەویتریان گوێی دەگرت. من و هاوڕێکەم (حوسێن سەبری یوسف) کە خەڵقی کەربەلا بوو ئەوساکە ماڵیان لە (کاظمیة) بوو، یەکەم هەفتە پۆلی پێنجەممان وەرگرت، حوسێن تا بڵێی کوڕێکی ڕەوشت جوان و خوو شیرین، زۆر بەئەدەب و شەرمن بوو بۆیە لە دەرس وتنەوەدا دەترسا، هەندێک جار بەسەریدا دەهاتم، دەم وت بەخوا ئەگەر وەک تۆ زمانەکەم بزانیایە هیچم بەخەیاڵدا نەدەهات، ئەویش لە وەڵامدا دەیوت بەدەست خۆم نییە بەرامبەر یەک کەس زیاتر قسە بکەم زمانم تێکەڵ و پێکەڵ دەبێت.

هەر چۆن بوو یەکەم دەرسی یەکەم ڕۆژ ڕوومان کردە پۆلی پێنجەم، کە چووینە ژوورەوە تەماشامان کرد ژوورێکی لاکێشی درێژ (٧٥) قوتابی تێدابوو، حوسێن لە ڕێزی پشتەوە دانیشت و من دەستم کرد

بەدەرس وتنەوە، ڕاستی بێت (٤٥) دەقیقەکەمان لێ بوو بەساڵێک، کە زەنگی پشووی لێدا وامانزانی بووین بەپاشا. ئا بەم شێوەیە یەکەم ڕۆژمان بەسەر برد، ڕۆژی دوایی نەختێک سەربەستانە چووینە ناو پۆلەکەوە لەسەر شێوەی ڕۆژەکەی پێشوو من دەستم کرد بەدەرس وتنەوە و هاوڕێکەشم چوو لە دواوە دانیشت، لە ڕاستیدا بوونی ئەو لە دواوە بۆ پاراستنی ئاسایش لە پۆلەکەدا سوودی زۆربوو، بەدەم دەرس وتنەوەوە لەباری درێژی بەناو ژوورەکەدا هاتوچۆم دەکرد، پاش تاوێک بۆم دەرکەوت لەکاتێکدا دەگەمە ناوەڕاستی پۆلەکە لە پشتەوە جووڵەیەکی نائاسایی ڕوودەدات، بۆیە بەتیلایی چاو کەوتمە چاودێری، لە ئەنجامدا بۆم دەرکەوت قوتابییەکی دوانزە ساڵە کاتێک دەکەوێتە پشتمەوە هەڵدەسێت سەرپێ و سووڕ دەدات، قوتابییەکانی تر پێی پێدەکەنن، لەگەڵ هەست دەکات بەمن ڕووی تێدەکەم دادەنیشێتەوە، من خۆم وا نیشان دا کە ئاگاداری هیچ نیم، بەدەم دەرس وتنەوەوە پشتاوپشت ڕۆیشتم تا گەیشتمە بەردەمی و لە پڕ ئاوڕم دایەوە، فریا نەکەوت دانیشێتەوە بۆیە زللەیەکم بۆ پشتی ملی داهێنایەوە ئەویش بۆ ئەوەی بەری نەکەوێت زۆر خێرا دانیشتەوە و سەری ئەوەندە بەتوندی و گورجی دانەواند چەناگەی بەڕەنگێ دای بەرەحلەکەی بەردەمیدا بریندداربوو خوێنی پێدا هاتە خوارێ، هەرچەند خۆی جووڵەی نەکرد و نەشگریا بەڵام بۆم دەرکەوت قوتابییەکان هەموو سەرسام و واق وڕماو تەماشای دەکەن و دەیانەوێت قسەی لەگەڵ بکەن ناوێرن لەبەر من، یەکێکیان کە لەوان گەورەتر بوو هەستایە سەرپێ ویستی بچێت بۆ لای، ئەو حەلە زانیم قەوماندوومە، ئەمە دەبێت کوڕی پیاوێکی گەورە بێت، لەگەڵ ئەوەشدا شەڕ و نیوەشەڕ بران بۆیە لەو قوتابییەش تووڕەبووم کە ویستی بچێت بەلایەوە. کە قوتابییەکە گەڕایەوە خۆم وا نیشان دا هیچم بەخەیاڵدا نایەت بۆیە هەر لەسەر دەرس وتنەوەی خۆم ڕۆیشتم و ئەوەندەی پێنەچوو زەنگی پشووی لێدا، من و حوسێن بەیەکەوە چووینە دەرەوە بەڵام هەرچی قوتابی هەیە دەوری قوتابییە برینندارەکەیان دا، دووانیان بەڕاکردن بەبەردەمی ئێمەدا خۆیان کرد بەژووری مامۆستاکاندا، زۆری پێنەچوو دوو مامۆستا لەگەڵیان هاتنە دەرەوە، لەو کاتەدا هەموو قوتابی پۆلی پێنجەم لە دوای قوتابییە (گوایە) لێدراوەکەوە هاتنە دەرەوە، یەکێک لەو دوو مامۆستایە بەرەو پیری چوو دەستی گرت و پەلکێشی کرد بۆ ژووری بەڕێوەبەر و دوو سێ قوتابیش لەگەڵیان چوونە ژوورەوە، مامۆستاکەی تریش ڕووبەڕووی من هات بەمۆنییەکەوە وتی ئاوا دەتەوێت ببی بەمامۆستا، ئەزانیت ئەوە کوڕی کێیە؟ وتم کوڕی هەرکەسێکە، ئەمە قوتابخانەیە، جێگەی فێربوونە نەک جێگەی سووڕدان و سەماکردن. دوای من حوسێن لەگەڵ مامۆستاکە دەستی کرد بەقسەکردن، دەیویست حاڵی بکات کە سووچی خۆی بووە، بەڵام مامۆستاکە بەهیچ ڕەنگ قایل نەدەبوو، دەیوت بابە ئەوە کوڕی وەزیری ناوخۆیی جەنابی مستەفا عومەرییە دەبێت هەرچی بکات مامۆستا گوێی نەداتێ و لێی قەبووڵ بکات، ئەوان لەم مشتومڕەدا بوون زەنگی دەرسی دووەمی لێدا، من و حوسێن کە ماوەی پشووەکە هەر لە تارمەکەدا بووین بەدوای قوتابییەکاندا چووینەوە بۆ پۆلی پێنجەم، قوتابییەکم نارد بۆ دەباشیر.

کە سەرنجی پۆلەکەم دا دیم کوڕی وەزیر لەوێ نییە، وام بەبیرداهات تازە کار لەکار ترازاوە دوورنییە ئەمە دوا دەرس بێت من پۆلی ناو قوتابخانە ببینم. بەم سەبارەتەوە لەسەر ئەو ڕایەی کە دەڵێت تەڕبوو لە

باران ناترسێت بەتوندوتیژی دەستم کرد بەدەرس وتنەوە. پاش نەختێک لە دەرگای پۆلەکە درا، هەمان قوتابی هەندێک لۆکە و سارخی بەچەناگەیەوە، وتم وەرە ژوورەوە، هات و سڵاوی کرد و چووە جێگەکەی خۆی و دانیشت، دەستی کرد بەبەشداربوون لە دەرسەکەدا، بەپێکەنینەوە تەماشای دەکردم، منیش چەند پرسیارێکم لێ کرد و جارێکیش بانگم کردە سەرتەختە ڕەشەکە، کە دەرس تەواوبوو فەڕاشێک لەبەر دەرگای پۆلەکەدا پێی وتم بەڕێوەبەر بانگت دەکات، کە چووم بۆلای سەلامم کرد فەرمووی دانیشە، بەپێکەنینەوە وتی شانسێکی باشت هەیە ئەو کوڕە کە لێت داوە کوڕی مستەفا عومەری وەزیری ناوخۆیە، بەڕاستی نارەحەتین بەدەستییەوە، لەوە دەچێت لە ماڵەوە زۆر نازیان دابێتێ، چونکە ئەگەر مامۆستایەکی خۆمان لێی تووڕە بێت ڕاستەوخۆ دێتە ژوورەکەی من و بەبێ پرس تەلەفۆنەکە هەڵدەگرێت دەڵێت وەزیری ناوخۆییم بدەنێ لەبەر چاوی من لەلای باوکی شکات لە مامۆستاکە دەکات و زیادەشی بۆ پێوە دەنێت، جا بەو حاڵەوە کە چاوم پێکەوت بۆیە وتم بەخوا ئێمەش تووشی گیروگرفت بووین، کەچی کە سەرنجم دا بۆم دەرکەوت هیچ فکری ئەوەی نییە بەرامبەر بەتۆ شتێک بکات کە لێم پرسی وتی (چان حقە) واتە حەقی ئەوە.

کە ئەمەم بیست ئەوسا منیش وتم لە ڕاستیدا من لێم نەدا، بەڵێ من دەستم بۆ داهێنایەوە کە زللەی لێ بدەم ئەویش وا خێرا سەری دانەواند چەناگەی دای بەڕەحلەکەی بەردەمیدا، دەستی منی بەرنەکەوت. ئەمەم وت و هاتمە دەرەوە دەمزانی هاوڕێکەم بەپەرۆشەوە چاوەڕێم دەکات، کە چوومە دەرەوە باسەکەم بۆ کاک حوسێن گێڕایەوە، ئەویش زۆری پێ خۆشبوو چونکە لەم بەڵای لابەلایە ڕزگارمان بوو.

ئەوەی لێرەدا دەمەوێت بیخەمە پێش چاو ئەوەیە کە قوتابی هەرچۆن بێت ئەگەر بزانێت مامۆستا بەغەرەزەوە لێی نەداوە، ئەو لێدانە ناگرێتە دڵ.

کاتێک دەوامی پێش نیوەڕۆ تەواوبوو خۆم و هاوڕێکەم هاتین بڕۆینەوە بۆ قوتابخانەکەی خۆمان کە گەیشتینە بەردەرگا تەماشامان کرد قوتابییەکە بەئوتومبیلەکەی باوکییەوە چاوەڕێمان دەکات، بەزۆر سواری کردین و بردینیەوە بۆ قوتابخانەکەی خۆمان، لە کاتی دابەزینیشدا تکای لێبوردنی لێ کردم.

بێجگە لەمە هیچ گیروگرفتێکی ترمان لە ماوەی دەرس وتنەوەی بەشی یەکەمماندا لە (مأمونیة) تووش نەبوو. دووەم بەشی دەرس وتنەوەمان پاش نیوەی ساڵ لە قوتابخانەی (حیدریة)ی سەرەتایی بوو. ئەمجارە تاڕادەیەک سامی دەرس وتنەوەمان لە مێشکدا نەبوو. کە دووەم بەشی دەرس وتنەوەی تەتبیق تەواوبوو، ئەوەندەی نەمابوو بۆ کاتی تاقیکردنەوەی دوایی ساڵ. لەو کاتانەدا ڕۆژێک تەنیا پۆلی ئێمەیان کۆکردەوە، بەڕێوەبەر هات و نووسراوێکی وەزارەتی زانیاری بۆ خوێندینەوە کە ئەمە بوو (بەقوتابییانی دوا پۆلی قوتابخانەکەتانی ڕابگەیەنن کە وەزارەتی زانیاری دەستەبەر نییە لە ساڵی داهاتوودا ئەم ژمارە زۆرە هەموویان بکات بەمامۆستا). ئەو حەلە ٦٦ قوتابی مابووینەوە. جا خوێندەواری بەڕێز خۆت لێکی بدەرەوە لەو ساڵەدا و لە هەموو عێراقدا میری نەتوانێت ٦٦ کەس بکات بەمامۆستا چونکە بودجەی ساڵانەی دەوڵەت بەشی ناکات.

کە تاقیکردنەوەی تەواوبوونی ساڵ تەواوبوو پۆلی یەکەم و دووەم ڕۆیشتنەوە بۆ ماڵی خۆیان،

ئاهەنگێکی زۆر بەناوازەیان بۆ گێڕاین، هەندێک لە وەزیرەکان و بەڕێوەبەرە گشتییەکان ئامادە بوون. شاعیری پایەبەرز خوالێخۆشبوو (ڕەزا شەبیبی) وەزیری زانیاری دوایی ئامۆژگارییەکی دڵسۆزانەی کردین و باوەڕنامەی دەرچوونی لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٣٨دا بەدەستی خۆی دایە دەستی هەموو قوتابییەکی دەرچووی ئەو ساڵە. هەر ئەو شەوەش هەر قوتابییە گەڕایەوە بۆ شاری خۆی، چاوەڕێی تێپەڕبوونی پشووی هاوین بوون بۆ ئەوەی لەگەڵ کردنەوەی قوتابخانەکاندا بکرێن بەمامۆستا مانگی بە (١٠) دینار کە لە چاو ڕۆژدا دەستکەوتێکی گرنگ بوو، دەرچووانی قوتابخانەی ئەندازیاری کە هەر بەقەدەر ئێمەیان دەخوێند کەچی ئەوان مانگی بە ١٢ دینار دەبوون بەئەندازیار.

ساڵانی ١٩٣٨-١٩٣٩(١)

لەم وەرز و ساڵەدا عەبدولمەجید یەعقووبی موتەسەریفی سلەیمانی بوو، ئەم پیاوە خەڵقی کەرکووک بوو، پیاوێکی زیرەک و کارگوزار و لێهاتووبوو، حەزی لە خزمەت دەکرد. شەقامی مەولەوی بڕی، باخچەی گشتی دروستکرد، نەخشەی گەورەبوونی شاری سلەیمانی ڕووەو خۆرئاوا کێشا، لە هەندێک ڕووی ترەوە خزمەتی کرد. بەڵام هەستی نەتەوایەتی پێچەوانەی هەستی نەتەوایەتی دانیشتوانی شارەکە بوو، گەڕی ئاڵاندە گەڕی پیرەمێردی شاعیر، ڕۆژنامەی ژیانی داخست، بەهاری ڕابوردوو ئاگری نەورۆزی قەدەغە کرد.

کاتێک بەپێچەوانەی ئارەزوو و فەرمانی ئەو ئاگرەکە کرایەوە لە گردی مامەیارە، میری دەستی کرد بەخەڵق گرتن، بەم سەبارەتە ئاژاوە پەیدابوو، مشتومڕی بەربەرەکانی عەبدولمەجید یەعقووبی دەستی پێکرد، تا لە مانگی دووی ساڵی ١٩٣٩دا گوێزرایەوە لە سلەیمانی، ئەو شەش قوتابییەی ئەو ساڵە ماڵی مامۆستایانمان تەواوکرد چاوەڕوانی تەواو بوونی پشووی هاوین بووین، چونکە بوونمان بەمامۆستا شتێکی بێگومان بوو، کە ئەمەش یەکەم پلەی تێپەڕبوونە لە قۆناغی ژیانی تافی لاوی و هەرزەکاری و بێ ئاگایی و بێ بەرپرسیاری لە گیروگرفتی ژیان بۆ سەردەمی گەڕاوەیی و بەرپرسیاری و ژێر ڕکێفی کۆت و زنجیری کۆمەڵایەتی و ئابووری و ڕامیاری و فەرمانبەرییەتی میری و پەیوەندی پەیداکردن لەگەڵ کەسانی تر و ناوچە و کۆمەڵدا و خۆڕاهێنان لەتەک شێوەی ژیانی نوێدا.

ئێمە هەر شەش قوتابییەکە لەبەر کەمی مامۆستا هیواداری ئەوەبووین لەناو شاردا دابنرێین. کە میلاکی قوتابخانەکان دەرچوو تەنیا من بۆ هەڵەبجە دانرابووم، ئەوانی تر بۆ ناو شار. کاتێک هۆی ئەمەم لە بەڕێوەبەری زانیاری پرسی وتی قایمەقامی هەڵەبجە داوای مامۆستای تازەی باش دەکات، بەلای خۆمەوە تۆم پەسەند کردووە، بۆیە دامناوی بۆ ئەوێ، هیوادارم ڕووی دایەرەکەمان سپی بکەیت.

هەر چۆن بوو لایەک ڕازی و لایەک ناڕازی، چونکە حەزم لەناو شار دەکرد بێدەسەڵاتانە لەگەڵ مەلای ئوتومبیلچی بەڕێگەی پشتی گوندی قرگەدا (ئەوساکە ئوتومبیل لەوێوە دەڕۆیشت) چووم بۆ هەڵەبجە،

(١) بۆیە سەر باسەکان دوو ساڵ دەنووسم چونکە ساڵێکی خوێندن دوو ساڵ دەگرێتەوە.

ڕۆژی ١/ ١٠/١٩٣٨ دەستم کرد بەفرمانی مامۆستایی.

لەو وەرزەدا خوالێخۆشبوو محەمەد سەعید قەزاز قایمەقام بوو، پیاوێکی زۆر زیرەک و زانا و ئازابوو، بەعەرەبی و تورکی و فارسی و ئینگلیزی وەک کوردی دەینووسی و دەیخوێندەوە، نەختێک ئیتاڵی و فەرەنسی و ئەڵمانی دەزانی، ئارەزووی بڵاوبوونەوەی خوێندەواری زۆربوو، بەهیمەتی ئەو لەو ساڵەدا قوتابخانەی زانستی ئێواران لە هەڵەبجە کرایەوە.

پاش ماوەیەک مامۆستایی و سەرنجدان لە شێوەی ژیان بۆم دەرکەوت هەرچیم خوێندووە بۆ پیشەی مامۆستایی بێ سوودە، قوتابخانە جێگەی ڕابواردنە بۆ منداڵانی بەگزادە و دەوڵەمەندان و فەرمانبەرانی میری و هەندێک لە شێخەکانی عەبابەیلێ، چونکە منداڵەکان کە دێن بۆ قوتابخانە پیاوی تایبەتییان بەدواوەیە، لەناو قوتابخانەشدا هەرچی دەکەن پرسینەوەیان نییە، بەڕەنگێک لەبەرچاوی بەڕێوەبەر و مامۆستاکان زۆریان لە منداڵانی هەژاران و چینی نزم و ناوەندیش دەکرد، لەبەرئەوەی چەند کەڕەتێک بەم سەبارەتە بەدەنگ هاتم، پیاوی بەگزادە و شێخەکانم لە حەوش و دەوروبەری قوتابخانە دەرکرد بۆیە بەڕێوەبەر و هەندێک لە مامۆستاکان و باوکی قوتابییەکان لێم زویر بوون، لەمانە فەرمانبەری گومرگ گوایە نەمهێشتووە کوڕەکەی بەئارەزووی خۆی چی دەوێت بیکات لەناو قوتابخانەدا، بۆیە پۆلیسەکانی گومرگی لێ ڕاسپاردبووم، بەرەکەت دا پێش ئەوەی هیچ ڕووبدات قایمقام پێی زانی و هەڕەشەی لە فەرمانبەرەکە کرد و فەرمانی دەرکرد هەر قوتابییەک خزمەتکار لەگەڵ خۆی بەرێت بۆ دەوروپشتی قوتابخانە بەتوندی باوکی سزا دەدرێت. وەک زانیمان قوتابخانەی خستە ژێر چاودێرییەوە، لە شێوەی ناشایستەی پێشووی ڕزگاری کرد.

ئەوی ڕاستی بێت لە پێشەوە ڕووکاس بووبووم، ئێمە چیمان خوێند لە قوتابخانەی ماڵی مامۆستایان و ئێستە چی دەبینم، ئێمە خوێندبوومان قوتابی منداڵی هەرکەسێک بێت پێویستە بەیەک چاو تەماشا بکرێن لە قوتابخانەدا، کەچی جیاوازی ئەوەندە ئاشکرایە ڕێبواریش هەستی پێدەکات. ئەگەر بڵێم تاقیکردنەوەکان هەر بۆ منداڵی هەژاران و چینی ناوەندی بوو زۆر موبالەغەم نەکردووە، چونکە دەرچوونی منداڵانی چینە بەرزەکان و فەرمانبەرانی میری مسۆگەر بوو.

لەو ساڵەدا هەرچۆن بوو تاقە قوتابخانە سەرەتاییەکەی کوڕانی شارۆچکەکەی هەڵەبجە جووڵەیەکی تێکەوت، وەک کۆڕ کۆبوونەوەی وتار و شیعر خوێندنەوە و نیشاندانی چیرۆکی شانۆیی(١) بەجل و پێویستی خۆماڵییەوە بەڕووناکی چرا و لامپا. (چونکە کارەبای تێدا نەبوو) بەڵام لەدوا دوای بەهاردا دەستکرا بەئامادەبوون و چەقاندنی دیرەگ (عمود) بۆ دامەزراندنی هێزی کارەبا.

لەو ساڵانەدا کۆمەڵەی برایەتی کە لە سلەیمانی دامەزرابوو لقیشی لەوێ هەبوو بەڵام هەر بەناو بوو چونکە هیچ چالاکییەکیان نەبوو.

(١) چیرۆکی دڵداری و پەیمانپەروەری کە خۆم نووسیبووم بەجلوبەرگی خواستەمەنییەوە قوتابییەکان نیشانیان دا.

پاش تەواوبوونی تاقیکردنەوەی گشت پۆلەکان و دەست پێکردنی پشووی هاوین گەڕامەوە بۆ سلەیمانی.

ساڵانی ١٩٣٩-١٩٤٠

لە دوای لابردنی عەبدولمەجید یەعقووبی لە مانگی دووی ١٩٣٩دا حاجی ڕەمەزان بوو بەموتەسەریفی سلەیمانی، ئەم پیاوە هەرچەندە سەرباز بوو، بەڵام پیاوێکی خواناسی ئایینپەروەر بوو حەزی بە پیاوخراپی و ئازاردانی کەس نەدەکرد، بۆیە هەندێک لە دەسەڵاتدارانی ناوچەکە ئەمەیان بەهەل زانی بۆ بەرژەوەندی خۆیان دەستیان کرد بەپێکەوەنانی دەستە و کۆمەڵ و هاندانی پیاوخراپان و ڕاووڕووت کردن و ترساندنی کەسانێک کە ناحەزی خۆیان بوون. بەم ڕەنگە یەک لەدوای یەک (حەمەتاڵ، سەید عەتا، دواییش خولەپیزە) قەزای شارباژێڕ و هەڵەبجە و ناحیەی پێنجووینیان خستبووە مەترسییەوە، جەزرەبەیان بەزۆر کەس گەیاند و گەلێکیان کوشت.

لە هاوینی ئەم ساڵەدا باس هەر باسی حەمەتاڵ و سەید عەتا بوو، لەلایەکی تریشەوە باسی بەرەی (حزب)ی هیوابوو[(١)]، کە بەرەیەکی نهێنی و ڕامیاری بوو بۆ مافی نەتەوایەتی میللەتی کورد تێدەکۆشا، مامۆستای خوالێخۆشبوو ڕەفیق حلمی دایمەزراندبوو لەگەڵ ترسی هەڵگیرساندنی ئاگری دووەم جەنگی جیهانی، چونکە هەڕەشە و گوڕەشەی هیتلەر بەهۆی ڕادیۆوە گوێی هەموو کەسی پڕ کردبوو، بۆیە تۆوی نازییەتی لە سلەیمانیدا کەوتبووە چەکەرەکردن.

وەزارەتی زانیاری یاسای فتوەی خستە کایەوە، بەڕەسمی فەرمانی دەرکرد کە ئەبێت هەموو ئەو مامۆستایانەی[(٢)] لە قوتابخانەی ماڵی مامۆستایان دەرچوون و ئێستەش مامۆستان جلی ئەفسەری دروست بکەن و لەبەری بکەن، پۆلیس و سەرباز لە ڕێگەوباندا سڵاویان بۆ بکەن، لە جیاتی ئەستێرە و نیشانەی سەرشان ئەمان بەپێی مانگانە خەتی سەرشان و قۆڵیان هەبوو. عیبارەتی (إخشوشنو فإن الترف يزيل النعم) واتە (زبر بن چونکە خۆشی ڕابواردن ناز و نیعمەت لائەبات) کرا بە دروشم لە قوتابخانە و دایەرەکاندا هەڵواسران، مەشقی سەربازی بۆ قوتابیان بەجلی دیدەوانییەوە کە ئەبوو لەکاتی دەوامدا لەبەریاندا بوایە بوو بەپێویستی سەرشان، هەر لە پۆلی چوارەمی سەرەتاییەوە تا بەرزترین قوتابخانە.

***

(١) ئەم بەرە و کۆمەڵە لە سەرەتاوە لەگەڵ بەرە و کۆمەڵەی برایەتیدا نارێک بوون، ئەمان دەیان وت بەرەی برایەتی لەلایەن شێخانەوە دامەزراوە، بۆ سوودی ئەوانە. برایەتیش دەیان وت هیوا بۆ سوودی چەند کەسێکە، لە ڕاستیدا هەردوولا ئەندامی خراپیان تێدابوو بۆیە لەئەنجامدا کەوتن.

(٢) تا ئەو ساڵەش مامۆستا هەبوو، جێگری مامۆستاش هەبوو، جێگر ئەوانە بوون کە لە قوتابخانە ڕەسمییەکاندا دەرسیان دەوتەوە بەڵام باوەڕنامەی مامۆستاییان نەبوو.

نزیک تەواوبوونی پشووی هاوین لە هەڵەبجەوە گوێزرامەوە بۆ پێنجوین و کرام بەبەڕێوەبەری تاقە قوتابخانەکەی ئەوێ. کاتی دەست پێکردنی دەوری دووەمی تاقیکردنەوە و تۆمارکردنی قوتابی تازە بۆ پۆلی یەکەم بەپاسەکەی (شەرامی) ئوتومبیلچی (کە ڕۆژێک لە سلەیمانییەوە دەچوو بۆ پێنجوین و ڕۆژی دوایی دەگەڕایەوە) چووم بۆ سەر فرمانە تازەکەم. هەرکە گەیشتم ڕۆژی دوایی چووم بۆ دیدەنی بەڕێوەبەری ناحیە مامۆستای خوالێخۆشبوو ڕەشید سدقی غەفور کە پیاوێکی دەم بەپێکەنین و قسەخۆش و نیکتەباز و دەستپاک و شاعیر بوو، بەڕاستی لە ئەرکی بەڕێوەبردنی ناحیەکەیدا گورجوگۆڵ و تەڕدەست بوو.

پاش چەند ڕۆژێکیش لەگەڵ مەلا عەبدوللا تووتنچی کە نازناوی شاعیری (موفتی) بوو دۆستایەتیمان پەیداکرد، بۆم دەرکەوت سەرەڕای ئەوەی کە لێپرسراوی کۆمەڵەی برایەتییە، پیاوێکی زیرەکی نیشتمانپەروەری کورد خوا و شاعیرێکی کۆمەڵایەتی کەم وێنەیە و شیعرەکانی بێباکانە بۆ سوودی هەژارانە و دژی داگیرکەری خوێنمژی چەپەڵی سەر بەئاغا و بەگ و شێخە.

ئەوەی لەم وەختانەدا کاری نالەباری پڕ دەرد و ستەمی کردە سەر نیمچە شارەکەی پێنجوین و هەموو عێراق و گشت جیهان ئەوەبوو ڕادیۆ پاتریەکەی قوتابخانە لە ڕۆژی هەینی یەکی مانگی ئەیلول ساڵی ١٩٣٩ دەنگوباسی هەڵگیرساندنی ئاگری دووەم جەنگی جیهانی بڵاوکردەوە. هەر بەبیستنی دەنگی جەنگ[(١)] سەرنجم دا شێوەی دەموچاو گۆڕا، پەردەیەکی ماتەمینی درا بەسەر هەموو گوێگرتووەکانی ڕادیۆکەدا.

(١) ئێمە لەم پەڕاوە بچکۆڵەیەدا ناتوانین بەدرێژی باسی چۆنیەتی شەڕەکە بکەین، تەنها ئەمانەوێت زۆر بەکورتی هۆ و شێوەی دەست پێکردن و زیانەکانی و کاری بۆ سەر ئەم ناوچەیە نیشان بدەین.

هۆی هەڵگیرساندنی ئەم دووەم شەڕی جیهانییە دەگەڕێتەوە بۆ کاتی کۆتایی یەکەم جەنگی جیهانی و هەڵەکانی بەرەی سوێندخواران لە کۆنگرەی ئاشتی سیڤەر کە لە ساڵی ١٩٢٠دا بەسترا و، دوای ئەویش کۆنگرەی لۆزان.

بەرەی سوێندخواران بادەی سەرکەوتن وای سەرخۆش کردبوون هەرچیان وتبوو لەکاتی شەڕەکەدا و هەر پەیمانێکیان دابوو بەنەتەوە بچووکە چەوساوە ژێردەستەکان هەموویان فەرامۆش کرد و لەبیر بردەوە پیاوە نەخۆشەکە (واتە دەوڵەتی عوسمانی)یان وا لەت لەت کرد ببڕای بتوانێت هەڵسێتەوە، ئەڵمان دوای ئەوەی خەرج و باجێکی جەنگی زۆری ئەوتۆیان خستەسەر کە لە وزەبەدەر بوو، گشت وڵاتانی ژێردەستیان لێ سەندەوە، یاسای قەیسەریان پێ لابرد، (بەندەری دانزیخیان) لێ دابڕی و کردیان بەبەندەرێکی ئازادی دەوڵەتەکان. بەکورتی کارێکیان پێکردن هەر یەکێک لە نەتەوەی ئەڵمان هەستی بەناتەواوی و کزی و سەرشۆڕی و زەبوونی و ژێردەستەیی و کەم نرخی دەکرد.

وڵاتە عەرەبییەکانی ژێردەستی عوسمانیان لەمیانی ئینگلیز و فەرەنسە دابەش کرد بەبێ ئەوەی گوێ بدەنە هاواری نیشتمانپەروەران و ڕۆشنبیرانی ئەو وڵاتانە کە داوای ئازادی و ژیانی سەربەخۆییان دەکرد، بۆیە هەموولایەک بەتایبەتی نەتەوەی ئەڵمان کە ڕقوکینەیەکی بێ ئەندازەی لە دڵ و دەروونیدا کۆکردبووەوە گشت=

هەر بۆ بەیانی واتە ڕۆژی دووەم بازاڕ گۆڕا و خواردەمەنی شاردنەوە دەستی پێکرد و ترسی گرانی پەیدابوو. میری ئەوساکەی عێراق سەر بەئینگلیز، بەپێی پەیمانێک کە لەمیانی هەردوو لایاندا هەبوو، هەر لە سەرەتاوە ئیعلانی حاڵەتی نائاسایی کرد و بەرەبەرە ڕۆژنامە و گۆڤار و چاپەمەنی و دایەرەی پۆستە و تەلەفۆن و تەلەگرافی خستەژێر چاودێرییەوە، بەپێی پێویست دەستی کرد بەپشکنینی ماڵان و مرۆڤ و جێگای گومان لێکراو، لە ئەهالی گەیاندن کە نابێت کەس لە سەربازگە و جێگە گشتییەکان نزیک ببێتەوە، دەستی کێشا بەسەر هۆی گواستنەوە و خواردەمەنی و پێویستییەکانی ژیان، مافی دا بەئینگلیز کە بەئارەزووی خۆی ڕێگەوبان و فڕۆکەخانە و بیمارستانەکان لەکاتی خۆیدا بۆ سوودی خۆی

= یەک ڕەنگ چاوەڕوانی ڕۆژی تۆڵەبوون، لەبەرئەوە پاش مارشال (هەندەمبورگ) کە سەرەک کۆماربوو ڕێگەیان چۆڵکرد بۆ هەتلەر و بەرەی نازی کەدەست بکێشن بەسەر وڵاتدا چونکە ئەوان هەمیشە پەیمانی تۆڵەسەندن و لابردنی ئەو لەکەی نام و نەنگەیان دەدا بەمیللەتی ئەڵمان کە سوێندخواران بەزۆر سەپاندبوویان بەسەریاندا، جا هەر بەم سەبارەتە کاتێک تەنیا بیست ساڵ و چەند مانگێک تێپەڕبوو بوو بەسەر جەنگی یەکەمدا کە هەتلەر توانا و دەسەڵات و هێزی لەخۆیدا گومان کرد.

ڕۆژی هەینی یەکی ئەیلولی ١٩٣٠ پاش بڕوبیانوویەکی زۆر بەپۆڵەندە لە زەوی و ئاسمان و دەریاوە بەلەشکرێکی ئێجگار بێ شومارەوە هێرشی کردە سەر پۆڵەندە کە پەیمانی دۆستایەتی و لەسەرکردنەوەی لەگەڵ ئینگلیز و فەرەنسەدا هەبوو، کە ئەوان لەسەری هەڵیان دایە شەڕەکە بوو بەشەڕێکی تێوەدانی جیهانی، لەم شەڕەدا (٥٧) دەوڵەتی سەر زەوی بەشداری تێداکرد، ئەڵمان، ئیتاڵیا، ژاپۆن لەلایەکەوە پێیان دەوتن بەرەی تەوەرە (محور). ئەوانی تر وەک ئینگلیز، ڕووس، فەرەنسە و ئەمەریکا و لایەنگرەکانیان کە پێیان دەوتن هاوپەیمانان یاخود سوێندخواران (حلفاء). ئەم شەڕە بۆ ماوەی شەش ساڵ دنیای وێرانکرد، کارەساتی ئەوتۆی دا مێژوو شەرمەزارە لە ناوهێنان و نووسینی چونکە نزیکەی بیست ملیۆن مرۆڤ لەناوچوو، شەڕەکە (٤١٣) هەزار ملیۆن لیرەی زێڕی تێچوو، ئەو ساختمان و کارگانەی وێران و کاوڵ بوون بایی (٨٢٥) هەزار ملیۆن لیرەبوو (ئەم ژمارانە لە گۆڤاری دووەم جەنگی جیهانی ژمارە یەک ساڵی ١٩٥٩ کە لە بەیروت دەرچووە لە لاپەڕە ٦، ٧، ٨وە وەرگیراوە).

هەر چەند لە سەرەتاوە دەستەی تەوەرە بەتایبەتی ئەڵمان سەرکەوت و زۆر وڵاتانی ئەوروپا و ئەفەریقا و ئاسیایان داگیرکرد، بەڵام لە ئەنجامدا لەبەر درێژبوونەوەی ماوەی شەڕەکە و دوورکەوتنەوەی لەشکری ئەڵمان لە بنکەی خۆی و شەڕکردن لەهەر چوارلاوە و زۆری دەوڵەتە سوێندخوارەکان و دەوڵەمەندییان بەتایبەتی ئەمەریکا و کەم ڕەتی هەتلەر و بیروباوەڕە دیکتاتۆرییەتە شوڤینیانەکەی خۆی و بەرەی نازییەتی کە دەیان وت ئەڵمان دەبێت لە ژۆر هەمووانەوە بێت لەشکرەکەیان بەپاشدا هات و ڕووی کردە شکست و کشانەوە تا لە ئەنجامدا دوای شەش ساڵ پاش تەقینەوەی بۆمبا ئەتۆمییەکەی ئەمەریکا کە دای بەسەر هێروشیمادا لە ١٤ مانگی ئابی ١٩٤٥، ئەڵمان و هاوڕێکانی بێ چەندوچۆنی خۆیان دا بەدەستەوە، تەنیا ژاپۆن یەک مەرجی هەبوو ئەویش ئەوەبوو کە ئەبێت ئیمپراتۆر (هیرۆهیتۆ) پارێزراو بێت.

بەم ڕەنگە ئەڵمان جارێکی تر کەوتەوە ژێر دەسەڵات و ڕەحمەتی سوێندخواران، وەلێ هەتلەر کورد واتەنی (بۆ ڕیش چوو سمێڵیشی نایە بانی) خۆی و پایتەختەکەی بەیەکەوە تێداچوون.

بەکاربێنێت، بەم ڕەنگە و بەبێ ئەوەی پرس بەکەس بکرێت عێراق ڕاکێشرایە ناو نێرینەی جەنگەکەوە، لە ناخۆشی و زیان لێکەوتندا بوو بەبرای هاوبەشی سوێندخواران.

بێجگە لەتەنگ و چەڵەمەیەک کە لە ڕووی جەنگەکەوە دەستەویەخەی هەموو کەسێک بوو لە یەکەم ساڵدا وەک بەڕێوەبەری قوتابخانەیەکی سەرەتایی ئەم گیروگرفتە تایبەتییانەم تووش هات:

١- بوونی حوجرە لە نیمچە شارەکەدا واتە قوتابخانەی ئەهلی کە کوتە مەلا لە ڕێگەی حونجکردنەوە فێری خوێندنیان دەکردن، ناو و ناتۆر و بێ دینی و فەرمەسۆنییان بەئێمە و قوتابخانەکەمان دەوت، بۆ من لە زەحمەتکێشان و دەردی سەری خاڵی نەبوو.

٢- سەرەڕای نەبوونی پەڕاو بەزمانی کوردی مامۆستاکان یەکێکیان نەبێت، ئەوانی تر هەموو جێگری مامۆستا بوون، واتە پلەی زانیارییان نزم بوو، ئەمەش بۆ من وەک لێپرسراوێ تەواوکردنی بەرنامە دیارە بێ گیروگرفت نەبوو.

٣- دانیشتوانی پێنجوین ئەو حەلە منداڵ ناردنیان بۆ قوتابخانەی ڕەسمی بەتاوان و بێ دینی دەزانی چونکە لەلایەکەوە بەڕێگەی دەنگی فێری خوێندن و نووسین دەکرێن، لەلایەکیشەوە فێری بێ دینی و خوانەناسی دەکرێن (وەک خۆیان دەیان وت)، جا وەرە لەگەڵ ئەوەشدا منداڵەکەی بەزۆر لێ بسێنە، هەر بەزۆریش ناچاری بکە کە گەیشتە پۆلی چوارەم و بەرەو ژوورتر جلی دیدەوانی بکات و لەبەری بکات، ئەژنۆی دەربکەوێت، کە ئەمە بێ شەرعی و خوانەناسێتییە بەلای ئەوانەوە لەو زەمانەدا.

لەگەڵ ئەم ناتەواوی و گیروگرفتانەدا کە زۆر بەکورتی باسمان کردن، ڕامان کێشا و لە تەواوبوونی ساڵی خوێندندا ١٢ قوتابی پۆلی شەشەم بۆ تاقیکردنەوەی بەکەلووری (وەزاری) چوون بۆ سلەیمانی، ئەنجامی تاقیکردنەوەکەشیان مام ناوەندی بوو بەهەردوو دەورەکە دووانیان دەرنەچوو.

ساڵانی ١٩٤٠-١٩٤١

لە هاوینی ساڵی ١٩٤٠دا چەند جارێک بەسەردان چوومەوە بۆ سلەیمانی، لەم کاتەدا حاجی ڕەمەزان گوێزرابووەوە، ئەرکی موتەسەریفی بەجێگر دەبرا بەڕێوە، ئەوەی سەرنجی ڕاکێشام کۆمەڵەی برایەتی ڕوو لە کزی و بەرەی هیوا بەرەو برەو دەڕۆیشت، من وا دەزانم لەبەرئەوەی ئەڵمان وەک لەپێشەوە وتمان لە سەرەتای شەڕەکەوە ڕوو لە سەرکەوتن بوو، بۆیە کشتەی نازییەتی بەڕەنگێک سەوز بووبوو هەندێک لە ئەندامانی بەرەی هیوا خۆیان وا نیشان دەدا کە لایەنگری ئەوانن.

نزیک تەواوبوونی پشووی هاوین و نزیکبوونەوەی کردنەوەی قوتابخانەکان و دەست پێکردنی ساڵی خوێندن بەڕێوەبەری ناحیەی پێنجوین گوێزرایەوە، کاک بەهائەدین عارف کە یەکێک بوو لە دەرچووانی کۆلیجی حقوق و پیاوێکی تا حەزکەیت ڕەوت جوان و بێ وەی بوو، بوو بەبەڕێوەبەری ناحیە.

لەم ساڵی خوێندنەدا بێجگە لەو گیروگرفتە کە لەمەوپێش باسم کرد هیچ زەحمەت و ناڕەحەتییەکی ترم تووش نەهات کە پەیوەندی بەفرمانەکەی خۆمەوە هەبێت، لە سەرەتای بەهاری ئەم ساڵەدا (سەید عەتا) کوژرا لاشەیان لە یەکێک لە مزگەوتەکانی پێنجوین شت و بەخاکیان سپارد، بەڵام (حەمەتاڵ) پێش

چوونی من بۆ پێنجوین کوژرابوو.

له مایسی ١٩٤١دا ڕەشید عالی گەیلانی که سەرۆک وەزیرانی عێراق بوو بەرامبەر بەئینگلیز شۆڕشی کرد و لەگەڵیان کەوتە شەڕەوە، بەم بۆنەیەوە له سەراسەری وڵاتدا ئاهەنگ گێڕرا و خۆشی دەربڕا، ئێمەش له پێنجوین ئاهەنگێکی خنجیلانەی جوانمان گێڕا، بەڵام شۆڕشەکه ئەوەندەی نەخایاند، بەبیری من لەبەر ئەم هۆیانە زوو کەوت:

١- پیاوەکانی ئینگلیز له سەراسەری وڵاتدا لەکاتی شۆڕشەکەدا هەر کنەیان دەکرد.

٢- ڕای گشتی پێشەکی بۆ شۆڕشەکه ئامادە نەکرابوو.

٣- هەرچییەک تەقەمەنی حکومەتی عێراق هەبوو گشتی له ئینگلیز وەرگیرابوو بۆیە خۆیان دەیانزانی چەندە و کەی دەبڕێتەوە.

بەم سەبارەتە شۆڕشەکه زوو کەوت و ڕەشید عالی له ڕێگەی خانەقینەوە چوو بۆ ئێران و هەموو شت له عێراقدا چووەوە دۆخی جاران و بەڵکو خراپتر.

لەم کاتانەدا شێخ مەحموودی نەمر که له (صليخ - أعظمية) دەستبەسەر بوو، بەبێ ڕەزامەندی میری هەر له خۆیەوە گەڕایەوە بۆ شارباژێڕ بۆ گوندی سیتەک. بەم بۆنەیەوە له هەموولایەکی لیوای سلەیمانییەوە کەسانی زۆر چوون بۆ خزمەتی، له پێنجوێنیشەوە چەند کەسێک بەناوی دانیشتوانەوە چوون، یەکێک لەو پیاوانە خوالێخۆشبوو حاجی عەبدوللای ناوبوو که ئەمینداری کۆمەڵەی برایەتی بوو، ڕۆژی دوای گەڕانەوەیان موفتی شاعیر بەناوی گلەییەوە بۆ منی گێڕایەوە که حاجی عەبدوڵڵا هەرچی پارەیەکی کۆمەڵەی برایەتی لقی پێنجوین هەیبوو (بریتی بوو له ٢٠٠ دینار) بەناوی دیارییەوە پێشکەش بەشێخی کردووە، ئەم کردەوەیەی حاجی عەبدوڵڵا بوو بەهۆی ناکۆکی موفتی شاعیر و پێنجوێنییەکان و کەم هێزبوونی کۆمەڵەی برایەتی[1] بەڵکو نەمانی، چونکه موفتی وازی لێ هێنا، که هەر ئەویش وەک کۆمەڵێک دەیبرد بەڕێوە.

هەر له پایزی ئەو ساڵەدا حوسێن فەوزی ناو بوو بەموتەسەریفی سلەیمانی، بەڵام ئەوەندە نەمایەوە، شتێکی ئەوتۆش ڕووی نەدا له زەمانیدا، منیش لەگەڵ پشووی هاویندا بۆ یەکجاری گەڕامەوە بۆ سلەیمانی. بۆ ساڵی خوێندنی تازە گوێزرامەوە بەمامۆستایی بۆ قوتابخانەی ئەیوبییە لەناو شاردا.

ساڵانی ١٩٤١-١٩٤٢

لەم ساڵی خوێندنەدا که له بەڕێوەبەرێتی قوتابخانەی سەرەتایی ناحیەوە بووم بەمامۆستا له قوتابخانەی ناو شاردا، هەرچەند لێپرساویم کەم بووەوە و هاتەسەر ڕۆژی چەند دەرسێک که بەقوتابییەکانی بڵێم، هەروەها هەستان و دانیشتن لەگەڵ زۆرکەسان و هەموو چینەکانی گەل بەتایبەتی مامۆستایان بۆم دەرکەوت هەرکەسە له ئاوازێک دەخوێنێت.

(١) من ئەندام نەبووم له کۆمەڵەی برایەتیدا بەڵام موفتی هیچی لێ نەدەشاردمەوە له زۆر شتدا پرسی پێدەکردم.

هەندێک له دەوڵەمەندان و بەرژەوەند ڕۆیشتوو سەر بەئینگلیز بوون، هەندێک بەجێماوی ژیان سەر بەنازی، هەندێک بەناوی ئەندامی کۆمەڵەی برایەتییەوە خۆی بادەدات، هەندێک بەناوی ئەندامی بەرەی هیواوە که ئەڕوات منەت بەسەر زەوییەکەدا دەکات. کەچی نیشتمانپەروەری و نەتەوە دۆستی و خزمەتی گشتیان تەنیا قسەی ڕووت و زمانی لووس و پاراویان بوو. بەڵگەی سەلماندنیشیان سوێندبوو بەشەرەف و سەری باوکیان. بۆیە وام بەباشزانی سەر بەهیچ لایەک نەوەستم، هەر له سنوور فرمان و توانای خۆمدا وەک زۆر کەسانی تری ئەوکاتە خزمەتی گشتی بکەم، وەک دڵسۆزبوون بەقوتابی و نەتەوە و لایەنگری هەژار و لێقەوماوان.

له سەرەتای هاوینی ١٩٤١دا شێخ مستەفا قەرەداخی که ئەوساکه یاریدەدەری بەڕێوەبەری بەڕێوەبەرایەتی وەزارەتی ناوخۆیی بوو هاتە سلەیمانی و چوو بۆ سیتەک بۆلای شێخ مەحموودی نەمر. (چونکه نازانم بۆچی چووبوو، باسی چییان کردبوو بۆیە لێیی نادوێم)، ئەوەندە دەزانم که شێخ مستەفا گەڕایەوە بۆ بەغداد له تەموزی ١٩٤١دا بوو بەموتەسەریفی سلەیمانی، پاش ماوەیەکیش شێخ تەشریفی بردە گوندی داری کەلی و لەوێ دانیشت.

ساڵی خوێندنیش له ئەیلولی ١٩٤١ تا حوزەیرانی ١٩٤٢ هەرچەند شێوەیەکی ئاسایی هەبوو بەڵام لەبەرئەوەی هەموو شت نرخی گرانبوو، ژیان ڕووی کردە زەحمەتی، میریش دەستی گرت بەسەر خواردەمەنی و پێویستییەکانی تری ژیاندا، بۆیە سەرەتای ژیانێکی ناخۆش له داهاتوودا خۆی دەنواند.

هەرچۆن بوو ساڵی خوێندن تەواوبوو، منیش گوێزرامەوە بۆ قوتابخانەی (فيصلية) که له جێگەی بازاڕی عەسری ئێستەدا بوو له سلەیمانی.

ساڵانی ١٩٤٢-١٩٤٣

له هاوینی ساڵی ١٩٤٢دا جموجوڵی نیشتمانپەروەرانە زۆربوو لەلایەن هەندێک له ئەندامانی کۆمەڵەی برایەتی و هیوا و هەموو قوتابخانەکان و کەسانی سەربەخۆی نیشتمانپەروەر له فەرمانبەران و له ئەهالی بەتایبەتی که بیسترا له ئێران کۆمەڵەی ژ .ک (ژیانەوەی کورد) له ١٦ی ئابی ١٩٤٢دا دامەزرا. هەرکەسە و هەرلایە له ڕاستی خۆی کەوتە جووڵە و چالاکی نواندن، دوایی ئەم کۆمەڵەیە بوو بەدیموکراتی کوردستان.

که ساڵی خوێندن دەستی پێکرد و چوومە قوتابخانەی (فيصلية) لەگەڵ مامۆستای خوالێخۆشبوو عەبدولواحید نوری بەدوو سەبارەت دۆستایەتیمان قایم و بەتین بوو، یەکەم پیشەی مامۆستایی دووەم هاوبیریمان له نووسیندا که له گۆڤاری گەلاوێژ و ڕۆژنامەی ژیندا بڵاومان دەکردەوە، بۆیە بەیەکەوە لەگەڵ مامۆستای خوالێخۆشبوو جەلال محەمەد بڕیارمان دا هەموو پەڕاوەکانی قوتابخانە سەرەتاییەکان لەسەر بەرنامەی خۆمان دایان بنێین و هەر خۆشمان چاپیان بکەین. بەم ڕەنگە بۆ یەکەم جار مێژووی پۆلی سێیەمی سەرەتاییمان دانا و بەناوی هەرسێکمانەوە چاپکرا و له ماوەیەکی کەمدا هەمووی فرۆشرا. بەڵام ئەم هەنگاوەمان بووە هۆی ئەوەی زۆر ناحەزمان بۆ پەیدا بوو له مامۆستایان.

لەو زەمانەدا چەند مامۆستایەک هەبوون ئاژاوەنانەوەیان لەمیانی مامۆستایان و بەڕێوەبەرانی قوتابخانەکاندا دەستمایەی خۆبردنە پێشەوەیان بوو. هەر ئەو ساڵە من چیرۆکی دڵداری و پەیمانپەروەریم چاپکرد کە لە ساڵی ١٩٣٣دا دامنابوو، بەم کردەوە بەتەواوی ئاوم کردە ژێر خۆم، دوای چەند مانگێک ئەو قوتابخانەیەم نەدییەوە.

دەربارەی شێوەی ژیانی گشتی هەروەک لەمەوبەر وتم میری نزیک تەواوبوونی ساڵی ١٩٤٢ دەستی کرد بەدەست بەسەراگرتنی خواردەمەنی و پێویستییەکانی ژیان تا ساڵی ١٩٤٣، گشت شتێکی خستە ژێر چنگی خۆیەوە وەک گەنم و جۆ و هەموو جۆرە دانەوێڵە و شەکر و چا و سابوون و ڕۆن و قوماش و خام و بلووری و چیت... هتد.

لە لیواکاندا بەڕێوەبەری بۆ دانا بەناوی بەڕێوەبەری بەرهەمەکان و تەموینەوە لەگەڵ فەرمانبەرانی پێویست و فرۆشیار بۆ دابەشکردنی شتومەکەکان بەپێی کۆبۆنێک کە بەدەست هەموو خێزانێکەوە بوو. بۆ ئەم مەبەستە لەکاتی سەری مانگان یا ئەو حەلەی شتومەک ببوایە هەرکەسە دەچووە لای فرۆشیارەکەی خۆی، شتەی وەری دەگرت بەپارە پارچە کۆبۆنی لە دەفتەرەکەی دەکردەوە. جا لەبەرئەوەی هەموو پێویستییەکی ژیان هەر لای فرۆشیارەکانی میری دەست دەکەوت ئەویش بەڕێکوپێکی دەست هەموو کەس نەدەکەوت، بۆیە بازاڕی ڕەش کەوتە برەو و گرانییەکی قاتی ئاسا لە سەراسەری عێراقدا پەیدابوو، تا گەیشتە ڕادەیەک کیلۆی شەکری زەردی ساوەری بوو بە ٧٥٠ فلس، کەللەی شەکر تا دوو دینار فرۆشرا و دەست هەموو کەسیش نەدەکەوت، لەبەرئەوە فەرمانبەری مانگانە کەمی خێزاندار و ئەهالی تا چینی ناوەندیش هەندێکیان موحتاج و ڕووت کەوتن، لەولاشەوە هەندێک بوون بەلۆرت کە تا دوێنێ هیچیان نەبوو.

هەر بەم سەبارەتەش لە نزیک کۆتایی ساڵی خوێندندا ئاژاوەیەک ڕووی دا لەناو قوتابخانەکان و دایەرەی زانیاریدا، کە ئێستە مادام کاتی بەسەرچووە پێویست ناکات باسی بکرێت، کە بوو بەهۆی گواستنەوەی چەند مامۆستایەک لە ساڵی دواییدا لەناو شارەوە بۆ لادێ، کە من یەکێک بووم لەو مامۆستایانە و بۆ ساڵی خوێندنی ١٩٤٣-١٩٤٤ گوێزرامەوە بۆ قوتابخانە سەرەتاییەکەی سوورداش.

ساڵانی ١٩٤٣-١٩٤٤

لە وەرزی هاویندا لەکاتی پشووی مامۆستایان و قوتابیان و کەمی ئیشوکاریاندا هەموو ساڵێک بەهۆی نیشتمانپەروەران و شاعیران و ڕۆشنبیران و دڵسۆزانەوە چالاکی نەتەوایەتی و نیشتمانپەروەری و کوردایەتی پتر لە وەرزەکانی تر جووڵەی تێ دەکەوت بەتایبەتی لەم کاتی دووەم جەنگی جیهانییەدا کە ئەم حەلە ئاش لەگەڕ دابوو، چونکە هەندێک لەو باوەڕەدابوون ئەگەر بێت و ئەم شەڕە کۆتایی بێت و کورد شتێکی بۆ نەبێت دوای ئەوە مردنی گەلێ خۆشترە لە ژیانی بەندەیی و نۆکەری.

بەڵام ئەم هاوینە جیاوازییەکی تەواوی هەبوو لە هاوینەکانی تر، چونکە شێوەی گرانی و ئەرکی زۆری ژیان لە وزە بەدەربوو، مەگەر بەدەگمەن ئەگینا کەس نەی ئەپەرژایە سەر ئەو جۆرە باسە. کۆمەڵەی برایەتی

ناوی نەما، بەرەی هیوا لاواز و بێ دەسەڵات کەوت، هەندێک فەرمانبەران لەبەر بۆ هەڵنەسووڕان لەجیاتی چاکەت و پانتۆڵ جلی کوردییان لەبەرکرد. لەبەر گرانی ماوەیەک پێشتر فتوە بۆ مامۆستا و قوتابی نەما. لۆری بە ٦٠ دینار و بیکاب بە ٤٠ دینار لە سلەیمانییەوە دەچوون بۆ قەڵادزێ و پێنجوین، ئوتومبیلی بچووک کە پێیان دەوت تەنتە لە ١٢وە تا ١٥ دینار لەمیانی کەرکووک و سلەیمانیدا هاتوچۆیان دەکرد.

ئەوەندەی نەمابوو پشووی هاوین تەواو ببێ خراپ نەخۆش کەوتم، لەو باوەڕەشدا بووم کە فەرمانم بۆ بێت بگوێزرێمەوە بۆ جێگایەکی کەس نەویست، من لەم پەژارە و پەشێوی ژیانەدا لەپڕ قوڵتی نەگبەتی بەرەو پیرم هات ئەویش: تازە لارەلارە جاروبار لە ماڵ دەچوومە دەرەوە، خۆرئاوایەک لە چایخانەی حەمەڕەق دانیشتبووم، سەید نوری برام کە ئەودەمە پۆلیسی شەقام بوو هات و بانگی کردم بەهەنسکەوە وتی: کاکە نەجمەدینم کوژراوە، کە بەتوندییەکەوە لێی تووڕەبووم وتم ئەم قسەیە چییە دەیکەیت وتی بەڕاستمە. برووسکەیەک لە بەڕێوەبەری پۆلیسی موسڵەوە هاتووە دەڵێت (قۆمیسەری گەیارە نەجمەدین شێخ جەلال کوژراوە بەکەسوکاری بڵێن، ئەگەر دێن بۆ تەرمەکەی باشە ئەگینا ئێمە لێرە خۆمان ئەینێژین). هەروەها وتی کە من ویستم بەڵێنی مۆرکراویان بدەمێ کە دەچین بۆ تەرمەکەی ڕازی نەبوون، وتیان بەتۆ نایەتەوە، ئوتومبیلی تەنتە لێرەوە بە ١٥ دینار دەچێت بۆ کەرکووک، بڕۆ یەکێک بێنە بتوانێت بیهێنێتەوە، کە وتم فیسارە کەس برامە وتیان زۆرباشە بچۆ با ئەو بێت بۆمان مۆرکات تا ئێمەش وەڵامی برووسکەکەی موسڵ بدەینەوە، دوای ئەمە بەیەکەوە ڕۆیشتین بۆ دایەرەی پۆلیس، تا ئەوێ من هەر لە گوماندا بووم. کە لەوێ وێنەی بەڵێنەکەیان بەنووسراوی دایە دەستم و خوێندمەوە بێدەسەڵاتانە دەستم کرد بەگریان، دوای مۆرکردنی کە هاتینە دەرەوە تاوێک لێکم دایەوە بۆم دەرکەوت تووشی بەڵایەکی گەورەی چاوەڕوان نەکراوبووم چونکە ئەو هەموو پارەیەی لەو کاتەدا هەمبوو لە ٢٥ دینار تێنەدەپەڕی و هێنانەوەی تەرمەکەش لە ٤٥ - ٥٠ دیناری دەوێت. بەڵێ ڕاستە هەموو شت هەر بەپارە ناکرێت، هەر زەمانە پیاوی خۆی هەیە، بەڵام کەسیش بەبێ پارە هیچی پێ ناکرێت.

لە هەڵوێستی ئەو ڕۆژەدا پێویستی سەرشانی من بوو تەرمەکە بهێنمەوە چونکە کەسی تر نەبوو لە خێزانەکەماندا بتوانێت ئەو کارە بکات، خۆم بەخۆمم ئەوت من ئەتوانم ئەگەر چاو لە قەرزاری بپۆشم، من لەو خەیاڵەدا و ڕووەو ماڵەوە دەڕۆیشتین، حاجی قادری جەبار کە لەو حەلەدا دراوسێ بووین ڕووبەڕوومان هات هەر لە دوورەوە وتم حاجی پارەت پێیە، حەق ئەبێ بوترێت وتی پێشم نەبێ هەیە چەندت ئەوێت وتم لە (٣٠) دینار کەمتر بەشم ناکات خۆشم بیست دینارێکم پێیە، کە پارەکەم لە حاجی قادر وەرگرت هۆشێکم پێدا هاتەوە، دەستبەجێ کەوتینە گەڕان بەدوای ئوتومبیلدا، لەو ئێوارەی ڕوو لە شەودا لە هەموو سلەیمانیدا یەک ئوتومبیلی تەنتە هەبوو پاش مشتومڕێکی زۆر ڕازی بوو بە ١٥ دینار بمان گەیەنێتە کەرکووک و بەس.

لە ئێوارەی ڕۆژی دواییدا شەهیدەکەمان لە گردی سەیوان سپارد بەدوا ئارامگە.

لە دووەم ڕۆژی پرسەکەدا فەرمانم وەرگرت کە گوێزرامەوە بۆ بەڕێوەبەری قوتابخانە بێ قوتابییەکەی

سووررداش. پاش چەند ڕۆژێک دەستێک جلی کوردی لەبەردا، جووتێ کڵاش لەپێدا بەو لۆریەی شتومەکی تەموینی برد بۆ سووررداش بەدینار و نیوێک لەسەر فەردەوە سواربووم و چووم بۆ ئەوێ، لە قوتابخانەکە دابەزیم، بۆ ئێوارە بەڕێوەبەری ناحیەکە کە لەوە پێش لە هەڵەبجە بەیەکەوە بووین و یەکێک بوو لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی برایەتی (خوا پێم نەگرێ هەر بەو بۆنەیەوە بوو بەبەڕێوەبەری ناحیە) لەگەڵ قۆمیسەر و چەند فەرمانبەرێک هاتن بۆلام. کە سەرنجی قسە و دانیشتنی بەڕێوەبەرم دا لەبەرچاوی ئەوان، بۆم دەرکەوت، کۆنە مامۆستای چی و بەڕێوەبەری ناحیە چی، نەمرووددێکە بۆ خۆی، هەر ناچێت بەلای ئەوەدا کە لەوەبەر چاوی بەمن کەوتبێت، بۆیە منیش لە پێویست بەدەر گوێم نەدایە، ئەوەندە ڕووم تێنەدەکرد لە دانیشتنەکەدا. تا چەند ڕۆژێک لەو قوتابخانە سەرەتاییەدا کە دەر و ژووری بەنووسین و وێنەی ڕەنگاوڕەنگ بۆ داکۆکی و پڕوپاگەندەکردن بۆ بەرەی سوێندخوارانی شەڕەکە بەتایبەتی بۆ ئینگلیز ڕازابووەوە، تەنیا سێ قوتابی هاتوچۆیان دەکرد.

ئەو حەلە گوندی سووررداش نەدەگەیشتە چل ماڵ، لە پێش پەیدابوونی گرانییەکەدا بەبۆنەی تەموین و جەنگەکەوە لە گوندی (خوردەلوک و هۆمەر قەومەوە قوتابی دەهاتن بۆ قوتابخانەکەی سووررداش کە لەم کاتەدا مزگەوتێک و دوو دوکانی تێدا هەبوو لەگەڵ چایخانەیەک کە چای دیشلەمەی بەنقوڵەوە دەدا بەفەرمانبەرانی میری و دەوڵەمەندەکان، چای دیشلەمە بەمێوژ بۆ کەسانی تر. ماڵی بەڕێوەبەری ناحیە و سەرا لە خۆرهەڵاتی گوندەکەدا گردێک لە بەینیانا بوو.

ئەوی ڕاستی بێت پێش ئەوەی چاوڕووم بکرێتەوە لەگەڵ دانیشتواندا، بەتەواوی وەڕس و بێ تاقەت بووم. بۆیە نووسراوێکم نووسی بۆ بەڕێوەبەری ناحیە لەگەڵ لیستەی ناوی قوتابییەکانی ساڵی پێشوو کە نەدەهاتنەوە. لە ئەنجامدا بەزۆری پۆلیس ١٦ قوتابی پێکهێنرا لەمە تەنها ٩-١١ منداڵ دەهاتن، زۆریان ڕووت و قووت و ناتەواو بوون، گونیە لەبەریشیان تیابوو. ئەم ١٦ قوتابییە بریتی بوون لە پۆلی یەکەم، دووەم، سێیەم و پێنجەم، پۆلی چوار و شەشمان نەبوو. لەم کاتەدا مامۆستایەکیشیان بۆ ناردین خەڵکی تەلکێف بوو ناوی یەڵدا بوو، بەکوردی قسەی نەدەکرد، ئەو ڕۆژی تاوێک لەگەڵیان خەریک دەبوو، منیش زمانی کوردی و دەرسی خەلدونییەم بەپۆلی یەک کە شەش قوتابی بوون دەوتەوە، لەگەڵ هەموو دەرسەکانی پۆلی پێنجەم کە دوو قوتابی بوون.

ئەم ساڵەم لە سووررداش ڕێکەوتی ئەو ساڵە دەکات کە حەقەکانی (سەرگەڵوو و کلکەسماق) هەموو سامان و زەویوزار و ئاژەڵ و شتومەکی خۆیان تالان فرۆشکرد و ڕووەو کەرکووک ڕۆیشتن بەو نیازەی بچن بۆ شام، لەوێ میری نەیهێشت و گێڕانیەوە، مامەڕەزای سەرۆکیانی دەستبەسەر نارد بۆ هەڵەبجە، ئەوانی تریش بەملا و بەولادا بڵاوەیان تێکەوت.

من لە حەقە و حەقایەتی شارەزانیم، ئەوەی لێم دیون، جلوبەرگ سادە، لەناو خۆیاندا یەک دڵ و زمان، سامان نەویست، یەکتری خۆشەویست. وەک ئەیان وت ژن و پیاو تێکەڵ. نیشانەی جیاییان لەگەڵ کەسانی تر پوزەوانە و دارێکی کورت بەدەستەوە کە پێیان دەوت دارە قوڵە. ئافرەتیشیان دەست بەخۆداهێنان و چاوڕشتنێکی تۆخ. لە هەندێک پیاوی پیری وریای ئەو ناوەم بیست دەیان وت

بیستوومانە شێخەکانیان پەڕاوی بەهائەڵڵایان دۆزیوەتەوە کە لەکاتی خۆیدا دوو ساڵ لە ئەشکەوتی[١] سەرگەڵوودا بووە. جا یا تێنەگەیشتوون یا بەهەڵە بەکاریان هێناوە، جیاوازیان لەگەڵ بابییەکاندا ئەمەیە: ئەم بەهائەڵڵا پێغەمبەری بابییەکانە و ئەوەیە کە لە کوردەواریدا پێی دەڵێن (باب)، بەوانەی بڕوایان پێ کردووە دەڵێن (بابی). ئەوەی ببوایە بەبابی بەهیچ ڕەنگێک پەشیمان نەدەبووەوە و ڕازی دڵی خۆشی (بێجگە لە خۆیان) بەکەسی تر نەدەوت، بۆیە پێیان دەوتن خورمای بابییان خواردووە.

لە ناوەڕاستی ئەم ساڵی خوێندنەدا باری ڕامیاری میری لە نەرمونیانییەوە ڕووەو توندوتیژی گۆڕا، شێخ مستەفا قەرەداخی لە سلێمانییەوە گوێزرایەوە لەجیاتی ئەو پیاوێکی سەربازی لیوا روکن (بەهائەدین نوری) لە ١٩٤٤/٢/١٢ بوو بەموتەسەریفی سلێمانی، ئەم پیاوە بەڕەگەز کوردبوو هەرچەند زمانی کوردی نەدەزانی، خۆشەویستی بەرامبەر نەتەوەی کورد بێ سنوور بوو، هەوڵ و تەقەلاشی بۆ خزمەت زۆربوو، کوردایەتی خستەبرەو، لە کاروباری فرمانەکەیدا زۆر توندوتیژ بوو بەتایبەتی بەرامبەر سەرۆک دائرەکان، ڕقی لە خراپە و خراپەکاران بوو، نەفرینی لە فەرمانبەری دز دەکرد، بەرتیلخۆری بەتاوانێک دەزانی لێی خۆش نەدەبوو.

لە مانگی نیساندا هات بۆ سووررداش، پێش هەموو جێگەیەک هات بۆ قوتابخانەکە، کە بازاڕی نالەباری کەساسی و هەژاری قوتابییەکانی دی زۆر پەست بوو، بەکاک مەحموود میرزا ئەحمەدی خەفافی وت کە یاوەری بوو برووسکەیەک بدات بەسلێمانی و بڵێت تا دە ڕۆژی تر ١٦ قات جل بگاتە قوتابخانەی سووررداش، بەپێی ئەو ئەندازانەی کە لە منیان وەرگرت. لەڕاستیدا پێش دە ڕۆژەکە هەموو جلەکان گەیشت، بەسەر قوتابییەکاندا دابەش کرا.

دوای ئەوە ئەوەندەی پێنەچوو پشووی هاوین دەستی پێکرد منیش گەڕامەوە بۆ سلێمانی.

ساڵانی ١٩٤٤-١٩٤٥

کە کاتی پشووی هاوین هاتمەوە بۆ سلێمانی زۆر زوو چووم بۆ سەردانی مامۆستای خوالێخۆشبوو عەبدولواحد نوری، لەگەڵ بینینی حاڵی بووم نەخۆشییەکەی سنگی تەواو کاری تێکردووە لە وەخت و سەعات دایە، لەبەرئەوەی زۆر دۆست و دڵسۆز و خۆشەویستم بوو بەدڵتەنگییەوە بەجێم هێشت. ئەمزانی پێی خۆشە زوو زوو ئەچووم بۆلای، گەلێک جار مامۆستای خوالێخۆشبوو جەلال محەمەد سەیفوڵڵاشم لەلای ئەدی، بۆ دواجار ڕۆژی ٥ی تەموز سەرلەبەیانی چووم بۆ لای هیچ جیاوازییەکم لەگەڵ ڕۆژاندا نەدی، پاش نەختێک ماڵئاواییم کرد و ئەویش بەسەر و دەست خواحافیزییەکی بەگەرمی لێکردم. من

---

(١) ئەو ئەشکەوتانەی کە نزیک سەرگەڵوون (باب) ماوەیەک تێیاندا ژیاوە، دوانن: یەکەمیان بەو شاخەوەیە کە بەرامبەر سەرگەڵووە، ئەویش دوو ئەشکەوتە لەناو یەکدا، جێگەی هاوینی بووە. دووەمیان لە خوار گوندەکەوەیە لە قەدی شاخەکە دروستکراوە، ئەوساکە من دیم جێگەی گرێژەنە و کلۆمی دەرگای دیاربوو، ئەمەیان جێگەی زستانی بوو. پیاوێکمان لەگەڵ بوو پێی وتین من نەنە فاتەم دیوە، ئەم نەنە فاتەیە گشت ڕۆژێک نان و شیری هێناوە بۆ ئەم ئەشکەوتە بۆ (باب).

نەمئەزانی دوا خوا حافیزییە جا نازانم ئەو.

دوای نانخواردنی پاش نیوەڕۆ لە ماڵەوە ڕاکشابووم کە فازڵ نیزامەدینی برازام بەڕاکردن هاتەوە و لە دوورەوە وتی مامە مامۆستا عەبدولواحد مرد، بەپەلە چووم بۆماڵیان. هەر لە ڕێگەی گردی سەیوان لەگەڵ خوالێخۆشبوو مامۆستا جەلال محەمەد بڕیارمان دا کۆبوونەوەی یادی چل ڕۆژەی کۆچکردنی بۆ بکەین، ئەشمزانی کۆبوونەوەکە ئاسان و بێ ترس نییە، ترسی میری لەلایەکەوە، ترسی هاوڕێی بەخیلی حەسوود لەلایەکی ترەوە. کە دەسمایەی دەستیان بۆ خۆبردنە پێشەوە تانە و تەشەرە لەو کەسانەی شتێکی باشی نیشتمانەروەرانەیان لە دەست بێت، لەگەڵ کۆسپ دروستکردن لە ڕێگەیاندا سەرنەکەون هەرچۆن بوو لەکاتی خۆیدا کۆبوونەوەکە لە حەوشەی قوتابخانەی گۆیژەی کوڕاندا پێکهات، هۆنراوەی جوان و پەخشانی شیرین لە بابەت ڕەوشت و ژیانی مامۆستای کۆچ کردووەوە خوێنرایەوە.

وەکو بیستبووم ئەو بەڕێوەبەری قوتابخانە و مامۆستایانەی کە بوونە هۆی گواستنەوەم بۆ سووورداش شادمان و دڵخۆش بوون بەگواستنەوەکەم، بۆیە منیش بەقینندا کەوتم، داواکارییەکی توندوتیژم پێشکەش بەبەڕێوەبەری زانیاری کرد، تێیدا نووسیبووم ئەگەر لە ساڵی داهاتوودا نەمگوێزنەوە بۆ سلەیمانی، ئەوا لە ئێستەوە ئاگادارتان دەکەم لەو لیوایەدا مامۆستایی ناکەم، یان بەمامۆستایی دەچم بۆ شارێکی تر، یان دەچمەوە بۆ بەغداد بۆ خوێندن.

هەر لەم ساڵەدا بەرەی (حیزب) هیوا دواکۆنگرەی لە شاری کەرکووک بەست، ئەنجامی کۆنگرەکە حیزب دووپەل بوو، پەلی چەپڕەوەکان لێی کشانەوە، پەلەکەی تریش نەیتوانی بیبات بەڕێوە، بۆیە بۆ یەکجاری کەوت و نەما.

لە مانگی ئابی ١٩٤٤دا جارێکی تریش شێوەی ڕامیاری گۆڕا و بەهائەدین نوری گوێزرایەوە و مەعروف چیاوک کە یەکێک بوو لە کوردانی ناسراوی ئەو سەردەمە بوو بەموتەسەریفی سلەیمانی. نیشتمانپەروەران و کورد خواکان چاوەڕوانی کردەوەی جوانی سوودبەخش بوون، کەچی وا نەبوو

بۆ ساڵی خوێندنیش لە مانگی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٤٤دا قوتابخانەی سووورداشم دایە دەست مامۆستای خوالێخۆشبوو ڕەفیق چالاک کە لەوەپێش لەگەڵ خوالێخۆشبووان مامۆستایان ڕەمزی قەزاز و عەبدوڵلا گۆران چووبوون بۆ ئیستگەی ڕادیۆی خۆرهەڵاتی نزیک لە (یافا) لەوێ بەبۆنەی شەڕەکەوە بەرنامەیان بەزمانی کوردی بڵاو دەکردەوە، ئەو بەتەنیا هاتبووەوە، خستبوویانەوە سەر فرمانەکەی خۆی کە مامۆستایی بوو، کردبوویان بەبەڕێوەبەری قوتابخانەی سووورداش و منیشیان بەمامۆستایی گواستەوە بۆ گۆیژەی کوڕان لەناو شاردا.

لە قوتابخانە تازەکەمدا، پاش ماوەیەک بۆم دەرکەوت بەڕێوەبەری قوتابخانە ئەوەی بەبیردا نەیەت و بەتەنگیەوە نەبێت بەرژەوەندی قوتابی و قوتابخانەیە، تووشی نەخۆشی خۆ نزیک خستنەوە بوو لە گەورەپیاوان، بەتایبەتی بەڕێوەبەری زانیاری. جا بۆیە ئەگەر مامۆستاکان ویجدانی خۆیان ڕێی بدانایە و ڕۆژی یەک پێتیان نەوتایەتەوە کەس نەبوو بڵێت بۆچی. بەڵکو لەلای هەندێک تاریک دڵ و ساویلکە ئەمەیان بەباشی بۆ دادەنا، چونکە لای ئەو جۆرە کەسانە پیاوباش ئەوەیە بێ دەنگ بێت و وەی بۆ کەس

نەبێت، نازانن لە لای زانایان و پسپۆران پیاوباش ئەوەیە لەسەر هەق هەڵبداتێ و ڕاستگۆ بێت و سوودبەخش بەکەسانی تر و ناوچە و نەتەوە و مرۆڤایەتی، نەک بێدەنگ بێت وەکو مردوو یا وەیدار بێ وەک مار و دووپشک.

***

شێوەی باری گشتی ناو شار بەم جۆرە بوو: تارمایی مۆتەکەی گرانی ئاشکرا هەر دیاربوو لەلایەکەوە، لەلایەکی تریشەوە چونکە ئەڵمان و دەوڵەتەکانی تەوەرە ڕۆژ بەڕۆژ ڕوو لە شکست بوون، سەرکەوتنی دەستەی سوێندخواران لە جەنگەکەدا گومانی تێدا نەمابوو، بۆیە نازی خواکان لە ڕاستی خۆیان بەبێ دەنگی سەریان کزکردبوو، بەڵام ڕۆشنبیران و شاعیران و نیشتمانپەروەران لە گشت وەخت زیاتر هەرکەسەیان لە ڕاستی خۆی کەوتبووە جموجۆڵ، چونکە وەک ئەیان وت وا شەر ئەبڕێتەوە و کوردیش هەروەک خۆی هیوا بڕاوە لەوەی شتێکی دەستکەوێت، ئەوەی دیارە و گوایە دەستکەوتە ڕادیۆکەی کوردستانە لە شاری یافا، ئەویش تێگەیشتووان دەیانزانی بۆ ترساندنی تورک کرابووەوە بۆ ئەوەی ڕێ بدات بەسوێندخواران سەربەست بەگەرووی دەردە نیلدا هاتوچۆ بکەن، ئەگینا بۆ بەرژەوەندی کورد دانەمەزرابوو، ئێستگە دەستکەوتووەکەش بێ بەڵا بێت هەر خەریکی بەزموڕەزم و چاوی کاڵ و لێوی ئاڵ بوو، ناو بەناویش بەناوی مژدەوە بۆ کورد مۆسیقایەکی لێدەدا و دەیوت ئەمە مارشی کوردییە و شاخی بزنەکانی کوردستانیش شێوەی (٧) ڤییە واتە نیشانەی سەرکەوتنی ئینگلیز.

هەر لەم ساڵەدا بەماوەیەک دوای نەمانی بەرەی هیوا، بەرەی ڕزگاری دامەزرا و گۆڤاری ڕزگارییان دەرکرد و سەرنجی زۆرکەسیان بۆلای خۆیان ڕاکێشا و بوون بەیەکە جێگەی ئاوات. بەم بۆنەیەوە هەر کەسە لە ڕاستی خۆی کەوتە جووڵە.

لە جەژنی نەورۆزی ساڵی ١٩٤٥دا کە لە کارێزی وەستا شەریف و گردی مامەیارە کرا زۆر چالاکی نوێنرا. قوتابییانی قوتابخانەی گۆیژەی سەرەتایی ئەم هۆنراوەیەی منیان لەسەر ئاوازێک کە خۆم بۆم دانابوو بەسروود لەبەردەم میستەر ئەدمۆنس و موتەسەریف مەعروف چیاوک و بانگکراوەکاندا وت، خوالێخۆشبوو فائق بێکەس شیعری ٢٧ ساڵەی خوێندەوە.

سروودی بەخێربێن[١]

بەخێربێن ئێوە و نەورۆز و بەهار
دواڕۆژمان ئەوێت لە گەورە و سەردار
دواڕۆژێکی ڕوون، گەشی ڕەونەقدار
شەوقی بهاوێت بۆ هەردە و کۆسار

(١) تا تەواوبوونی ئاهەنگەکە دانیشتوان چەند جارێک سروودەکەیان بەقوتابییەکان دووبارە کردەوە، لە هەمان کاتدا بوو بەدروشمی سەیرانی ئەو بەهارە.

ئەمڕۆ سبەیەک جەنگ ئەبڕێتەوە
سوپای سەرکەوتوو ئەگەڕێتەوە
میللەتان حەقیان پێ ئەدرێتەوە
وریابن کە کورد بیر نەچێتەوە
کۆرس:
بەخێربێن ئێوە و نەورۆز و بەهار...
هەولێک، هیمەتێک یەک دڵ و زمان
بۆ بەرزی خاکی هەموو نیشتمان
بۆ خۆشی و شادی شار و لادێکان
دەبا یەکگرن دەستەی لاوەکان
کۆرس:
بەخێربێن ئێوە و نەورۆز و بەهار...

لە سەیرانی بەهاری ئەو ساڵە و ساڵی دواییدا ئەم سرووده باوی سەند، هەشبوو پێی ناخۆشبوو، نەیدەویست گوێی لێ بێت، چونکە لە پەنای دۆستایەتی درۆدا دوشمنایەتی ڕاستی بەرامبەر بەکوردیان پێ سپێررابوو. ئاغای وای دەرس دادابوو لەکاتی پێویستدا بڵێت کورد چی ئەوێت لە ئینگلیز؟ کەی کورد لەپێش ئینگلیزدا حاڵی لە ئێستە باشتربووە، لە شانسی ئەو جۆرە کەسە لە ساڵانی دواییدا دوشمنایەتی بەرامبەر بەکورد، بۆ کورد بوو بەنیشتمانپەروەری، بەم ڕەنگە کە هەردووکیان بوون بەیەک. ئەو سروودە و هۆنراوەی جۆری ئەو سروودەیان کرد بەبڤە و تووڕیان دایە کون و قوژبنی بیرچوونەوە.

پێش ئەوەی پشووی هاوین دەست پێ بکات ترس و لەرزی مامۆستا گرتن و مامۆستا دەرکردنیان بڵاوکردەوە بۆ ئەوەی کەس نەوێرێت لە پێستی خۆیدا بجووڵێتەوە.

ساڵانی ١٩٤٥-١٩٤٦

لە هاوینی ساڵی ١٩٤٥دا ڕۆژی ١٤ی تەموز دوای بۆمبا ئەتۆمییەکەی کە ئەمەریکا دای بەسەر هیرۆشیمادا لە ژاپۆن، ئەڵمان و ژاپۆن بێ چەند و چۆنی خۆیان دا بەدەستەوە، تەنیا ژاپۆن مەرجی ئەوەبوو کە ئیمپراتۆر هیرۆهیتۆ نابێت هیچی لێ بکرێت، بەڵام ئیتالیا لەوەبەر لەگەڵ سوێندخواران ڕێک کەوتبوو. بەم بۆنەیەوە لە سەراسەری عێراقدا کرا بەشایی و بەزموڕەزم[١] بەتایبەتی لە سلەیمانیدا لەلایەن نۆکەران و بێگانەپەرستان، بەزۆری ئەوانەی تا ماوەیەکی کەم پێش کۆتایی جەنگەکە نازی بوون،

(١) لەبەردەم سەرای سلەیمانیدا ئاهەنگی هەڵپەڕکێ کرا، کابرایەکی لادێیی زۆرجوان هەڵدەپەڕی. بەو بۆنەیەوە بڕە هۆنراوێکم وت، ئەمە یەکەم پێنجینەکەیەتی: =

ملیان قوت کردەوە، سەریان بەرزکردەوە، بەڵام ئەمجارە ڕوو لە شوێنێکی تر بوون. خوا گشت پیاو باشێک بپارێزێت لە بەڵای ئەم جۆرە کەسانە، بەڕاستی دەردێکی سامناک و کوشندەیە لەهەر ناوچە و کۆمەڵ و نەتەوەیەکدا ئەگەر زۆربن.

هەر لە پایزی ئەو ساڵەدا بەرەی کۆمۆنیست واتە شیوعی کورد دامەزرا، ڕۆژنامەیەکیان دەردەکرد کە ناوی شۆڕش بوو، بەبیری من دامەزرێنەرانی بەرەکە نازانم بڵێم درەنگ خەبەریان بووەوە یان بەهەڵەدا چووبوون چونکە بەرەی کۆمۆنیستی عێراق کە لە ساڵی ١٩٣٤ دامەزرابوو، بێگومان پەلی هاویشتبووە ئەم ناوچەیە و کنەی تێدا کردبوو. دیارە دوو دەسەڵاتی پێچەوانەی یەکتر مەبەست بەیەک ڕێبازدا و لەیەک وڵاتدا هەرگیز بەیەکەوە ناگونجێن و ڕێک ناکەون، بۆیە بەرەی کۆمۆنیستی کورد تەمەن درێژ نەبوو.

کە قوتابخانەکە کرایەوە لە جێگەکەی خۆم مابووم. ساڵی خوێندن بەشێوەیەکی ئاسایی وەک ساڵەکانی تر ڕۆیشت، تەنیا ئەوەندە هەیە لەسەر داواکردنی بەڕێوەبەری زانیاری چیرۆکی دلداری و پەیمانپەروەریمان لە حەوشی قوتابخانەی گۆیژەی کوڕاندا نیشان دا. لەبەرئەوەی هەر یەکەم شەو بوو بەبەزم و هەرا و شیعر خوێندنەوەی حەماسی، بۆ بەیانی پۆلیس پێی ڕاگەیاندین کە نابێت دووبارە بکرێتەوە.

لە کۆبوونەوەی جەژنی نەورۆزی ساڵی ١٩٤٦دا کە لە قوتابخانەی غازی سەرەتایی کرا دانیشتوان داوایان لە خوالێخۆشبوو (بێکەس) کرد کە شیعرێک بخوێنێتەوە، ئەویش هەستا و شیعری (بەهار نامەوێ جوانیت ببینم)ی خوێندەوە، داوایان لە منیش کرد کە شیعرێک بخوێنمەوە، ئەوی ڕاستی بێت بۆ من وەک تەڵە وابوو چونکە بەترسنۆکی و نەنگیم دەزانی بڵێم شیعر ناخوێنمەوە، هیچ شیعرم لەبەرنەبوو بێجگە لە شیعری (ئەی کورد خۆت هەڵتەکێنە...) کە لەو ساڵەدا وتبووم، هەرچۆن بوو پێم نا بەجەرگی خۆمدا و خوێندمەوە، کە گەیشتمە سەر ئەم پێنجینەیە:

تا تۆ ژیانت هەر بۆ پارە بێت
ئەویش بۆ پێک و بۆ ئێوارە بێت
بێ شێو هەزاریش هەر لەم شارە بێت

= ئەی کورد
خۆت هەڵتەکێنە ڕەنگینە کۆڵت
کوا لە دوور خۆشی دەنگی دەهۆڵت
کەس گوێ ناگرێت لە بۆڵەبۆڵت
واستەی پەستی بۆ شێو و دۆڵت
دوودڵی خۆتە و باوانی چۆڵت
هۆنراوەکە هەمووی لە بەشی دووەمی شیعری چاپکراودا لە ساڵی ١٩٥٩ چاپکراوە.

رێگەی نەجات وا و، ئەمەش چارە بێت
بگری بۆ بەخـــتی ڕەشی کـــلـــۆڵت

بوو بەهەرا و چەپڵەڕێزان و دەنگی دیسانەوەیەکی ئەوەندە زۆر سەرنجی گشت کۆمەڵ و دەستەکانی بیرورا جیاجیاکانی وا ڕاکێشا، بووە هۆی ڕق هەڵسانی بەسەر زاری هاوڕێ و لەژێرەوە ناحەزەکانم و ئیخبارییە یەک لە دوای یەک دەستی پێکرد. لە بەڕێوەبەری زانیاری و پۆلیسەوە بانگ کرام، لەهەر لا چەند پرسیارێکیان لێکردم، هەندێک ئامۆژگاریان کردم و وتیان ئاگات لە خۆت بێت و برۆ. بەڵام بەلای خۆمەوە هۆی سەرەکی ئەوەبوو، ڕامیاری میری بۆ هەر مەبەستێک بوو، ئاشکرا بۆ ئەم بابەتانە لە جاران زیاتر جڵەوی شل کرد.

موتەسەریف مەعروف چیاووک گوێزرایەوە، فرمانەکەی بەجێگر دەبرا بەڕێوە.

ساڵانی ١٩٤٦-١٩٤٧

لە ساڵی ١٩٤٦دا میری ئەوساکە بەڕەسمی ڕێگەی دا پێنج بەرە (حیزبی) سیاسی لە پایتەخت دامەزرا:

١- بەرەی سەربەخۆ (حیزبی إستقلال).
٢- بەرەی سەربەستان (حیزبی أحرار).
٣- بەرەی نیشتمانی دیموکراتی (حیزبی وطنی دیمقراطی).
٤- بەرەی گەل (حیزبی شعب).
٥- سەربەستی نیشتمان (تحرر وطن).

بەپەیدابوونی ئەم بەرە ڕامیارییانە، وڵات جوولەیەکی سەربەستانەی ڕووەو ئازادی تێکەوت، هەرکەس لە ڕاستی خۆی توانی هەناسەیەکی ئاسوودانەی دڵ ئارامییانەی ڕوو لە خۆشی بدات.

بەرەی شۆڕش واتە کۆمۆنیست لە کوردستانی عێراقدا لەو هاوینەدا، لە یەکەم هەفتەی مانگی ئابدا کۆنگرەی گشتی گرت و لە ئەنجامدا بڕیاری هەڵوەشاندنی خۆیان دا بۆ ئەوەی لەگەڵ بەرەی دیموکراتی کوردی بێن بەیەک، لە هەفتەی دووەمی هەمان مانگدا بەرەی ڕزگاریش هەر لە بەغداد کۆبوونەوەی گشتی کرد و بڕیاری نەمانی خۆی دا بەمەرجی یەکبوون لەگەڵ بەرەی دیموکراتی کوردی. بەم ڕەنگە لە ئەندامانی (ژ.ک) ژیانەوەی کورد لقی سلێمانی و ئەندامانی کۆمەڵەی برایەتی و هیوا و ڕزگاری لە ١٦ی ئابی ١٩٤٦ بەرەی دیموکراتی کوردی لە بەغداد بەنهێنی دامەزرا و دەستی کرد بەفرمان. وەلێ لە ڕووی ئەندام وەرگرتن و هەندێک ڕەفتارەوە نەیتوانی لە هەڵەی ئەوانی پێش خۆی، خۆی دووربخاتەوە (هەر زۆر بێت و بۆربێت)، بەبێ پێویست ئەندامەکانی لە گشت جێگەیەک هەموو کەس دەیانناسین.

کە قوتابخانەکان کرانەوە، بەڕێوەبەری قوتابخانەکەمان گوێزرایەوە، بەڕێوەبەرێکمان بۆ هات. کە هەر لە قوتابخانەی گوێژەی سەرەتاییدا چوار مامۆستا هەبوون هەریەکەیان سێ ساڵ لەپێش ئەودا لە

قوتابخانەی پێگەیاندنی مامۆستایانی سەرەتایی دەرچووبوون و دەسەڵاتی بەڕێوەبردنی قوتابخانەشیان زۆر لەو باشتربوو. بەڵام ئاشکرا زۆر کەس دەیانزانی بۆچی و چۆن ئەو لەولاوە هێنراوە. بەڕێوەبەری تازە پلەی خوێندەواری و ڕەوشتی خراپ نەبوو، بەڵام زۆر وشک و خۆ پەسەند بوو، بۆ خۆ بردنە پێشەوەش لە هیچ شتێک سەرپێچی نەدەکرد، ئەو ئاژاوەیەی ئەم نایەوە لە قوتابخانەکەدا جیاواز بوو لەو ئاژاوەیەی کە بەڕێوەبەری پێشوو دروستی کردبوو. سا هەر چۆن بوو کاروباری قوتابخانە دەڕۆیشت بەڕێوە.

لێرەدا بەشێوەی گشتی پێویستە کەمێک لەباری نالەباری ئەو ڕۆژەی عێراق بدوێم، چونکە بێگومانە شێوە گشتییەکە کار دەکاتە سەر ئەم ناوچەیەش بەتایبەتی سلێمانی. لەم ماوەیەدا ئەو کابینەی ئەنجوومەنی وەزیرانەی کە ڕێگەی دا بەدامەزراندنی بەرە ڕامیارییەکان و هەندێک سەربەستی دا بەمیللەت لابراو کابینەیەکی توندوتیژ هاتە سەرکار و دەستی کرد بەهێرش بردنە سەر بەرە نیشتمانییەکان و توندوتیژییەکی وای بەکارهێنا تا کار گەیشتە ڕادەیەک قەڵاچۆکەی گاورباغی لە کەرکووک و کوشتاری کرێکارانی ڕێگەی ئاسن لە بەغداد ڕوویان دا. بەکورتی دەویسترا بەزۆر و ستەم نواندن سەر بەگەلی عێراق دانەوێنن بۆ بەرژەوەندی داگیرکەر.

ئەم توندوتیژییە لە سلێمانیشدا زۆرخراپ دەستی پێکرد، پیاوانی داگیرکەر کەوتنە خۆ قیت کردنەوە و چاو زەق کردنەوە. گرتن و دوورخستنەوە دەستی پێکرد. بۆ بەرەنگاری ئەم کردەوانە بەرەنیشتمانییەکان کەوتنە جووڵە، بەداخەوە بۆ یەکەم جار لە سلێمانییدا بۆنی دووبەرەکییەتی لێ دەهات، زۆرجاریش دووکەس کە هەریەکەیان سەر بەلایەک بوون لێیان دەبوو بەشەڕ، میریش لەهەر لایە بەم ناوەوە چەند کەسێکی لە هەردوولا دەگرت.

لەم حەلانەدا هەڵسووڕێنەرانی ئێستگەی ڕادیۆی کوردستان لە یافا هاتبوونەوە و چووبوونەوە سەر فرمانەکانی پێشووی خۆیان، باسیان هەر باسی جوانی ئەو وڵاتە و ڕابواردنی خۆشی شەوانی بوو. جەژنی نەورۆز لەم ساڵەدا بەئاشکرا نەکرا، بەدزییەوە لە چەند لایەکەوە ئاگر کرایەوە. بەم ڕەنگە و لەژێر باری ترس و لەرزێکی زۆردا ساڵی خوێندن تەواوبوو پشووی هاوین دەستی پێکرد.

ساڵانی ١٩٤٧-١٩٤٨

لەم کاتانەدا کابینە توندوتیژەکە لابرا، کابینەیەکی تر هاتە سەرکار، ڕایگەیاند کە ئەم بەنەرمونیانی وڵات دەبات بەڕێوە، بۆیە هاتۆتە سەرکار، پەرلەمانێکی یاسایانەی کە لە ڕێگەی هەڵبژاردنێکی سەربەستانەوە پێک بێت، بێنێتە بەرهەم بۆ ئەوەی وڵات لە ئاژاوە ڕزگار ببێت، کەچی لە ڕاستیدا مەبەستی ئەوەبوو بەڕێگەی زۆرەملێ پەرلەمانێک دروست بکات وەک داشی دامە بەدەست میرییەوە بۆ ئەوەی پەیمانی ١٩٣٠ نێوان عێراق و ئینگلیز دەستکاری بکرێت، وا بگۆڕێت سوودداراتر بێت بۆ داگیرکەر، کە نوێنەرەکانی گەلی بەداتاشراوەیی پێکهێنا، خۆی وازی هێنا و وەزارەتێکی تر هاتە سەر کار.

یەکەم فەرمانی ئەم وەزارەتە ئەوەبوو نێرراوی عێراق بەسەرۆکایەتی سەرەک وەزیران چوو بۆ لەندەن بۆ

بەستنی پەیمانێکی نوێ لەجیاتی پەیمانی ١٩٣٠. کاتێک ڕۆژنامەکان و ڕادیۆی عێراق دەنگوباسەکەی بڵاوکردەوە، لە زۆر جێگەوە بەتایبەتی لەناو قوتابخانەکاندا مانگرتن و خۆپیشاندان بەرەنگێ لە پایتەخت دەستی پێکرد کاری کردە سەر قوتابخانەی لیواکانیش، بۆیە بەنەهێنی فەرمان هات بۆ قوتابخانەکان کە نابێت ماوە بدرێت بەقوتابی هاوبەشی خۆپێشاندانەکان بکەن، پێویستە لەکاتی خۆپێشاندانەکاندا دەرگای قوتابخانە دابخرێت، لەگەڵ ئەوەشدا جووڵانەوەکە بەربەست نەکرا، بۆیە میریش لەپێشەوە هەندێک بەنەرمی کەوتە هەڕەشە و گوڕەشە و ترساندن.

کاتێک سەرەک وەزیران لە لەندەن گەڕایەوە بەتەواوی زانرا کە پەیمانەکە لە ١٥شوباتی ١٩٤٨دا مۆرکراوە و زۆریش زیانبەخشترە لە پەیمانەکەی ١٩٣٠ بۆ گەلی عێراق، بۆیە مانگرتن و خۆنواندن لە سنوور دەرچوو، میریش بەوپەڕی توانایەوە دەستی کرد بەدەست وەشاندن، وەک گرتن، گواستنەوە، کوشتار لەناو قوتابخانەکاندا لە بەغداد و قەڵاچۆی سەر پردی کۆن(١) کە دوایی ناونرا پردی شەهیدان.

ئەم باری نالەباری پایتەختە کاری کردە سەر هەموو لیواکان، بەتایبەتی سەر سلەیمانی، چونکە داخ لە دڵی زۆر تیابوو، هەموو ڕۆژ کۆبوونەوە و خۆپێشاندان ڕوویان دەدا، پۆلیس بەتێڵاوە دەکەوتە گیانی خەڵقەکە و ڕاونان و گرتنیان.

ئەوەی لێرەدا ئەبێ بیڵێم ئەوەیە، لەم کاتانەدا کە بەزۆری دوانیوەڕوان و سەر لەئێواران خۆپیشاندان و کۆبوونەوە دەستی پێدەکرد، هەموو ماڵانی ئەو دەوروبەرە، دەرگایان دەخستە سەرپشت بۆ ئەوەی ئەگەر پۆلیس یەکێک یا چەند کەسێکی ڕاونا بۆ ئازاردان و گرتن، خۆیان بکەن بەو ماڵانەدا و دەرباز بن، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە زۆرکەس لە دانیشتوانی شارەکە لەگەڵ خۆنیشاندەرەکان بوون.

ئەم حاڵە لە عێراقدا تا هات لە خراپەوە بۆ خراپتر دەڕۆیشت و گشت بەندیخانەکان پڕکران لە گیراو، زۆر لە فەرمانبەران دەرکران و دوورخرانەوە، زۆر کەس کوژران، کەچی مانگرتن و هاواری خۆنیشاندەرەکان بۆ بەرەڵاکردنی گیراوەکان و لابردنی پەیمانەکە و هەڵوەشاندنەوەی ئەنجوومەنی بەدرۆ نوێنەرانی گەل و لابردنی وەزارەت تا دەهات بەرزتر دەبووەوە، بەرەنگێ سەرەتای شۆڕشێکی چەکداری ناوخۆیی لە هەموو لایەکەوە دەرکەوت.

ئەنجوومەنی وەزیران وازی هێنا، پەیمانەکە لەغوکرا، هەندێک گیراوان بەردران، کابینەیەکی لەسەرخۆ هاتە سەرکار، حاڵ لە عیراقدا نەختێک هێمن بووەوە. کەچی ئەوەندەی نەخایاند بەناوی پاراستنی بنکەی لەشکری عێراقییەوە کە چووبوو بۆ شەڕی فەلەستین (لەوێش نەیانهێشت بچێتە کۆڕی شەڕەکەوە) ئیعلانی عورفی کرا. ترس و لەرز دەستی پێکرد.

ئاهەنگ و کۆبوونەوەی بەهار و نەورۆزی ساڵی ١٩٤٨ لە تووی مەلیک کرا، هەرچەند ترس دەستی

(١) لەناو قوتابییە کوژراوەکاندا دوو قوتابی کچیش کوژرابوو، بۆیە پیرەمێرد شاعیری کورد ئەڵێت:

تا ئێستا ڕووی نەداوە لە تاریخی میللەتا
قەڵغانی گوللە سنگی کچان بێت لە هەڵمەتا

پێکردبوو، لەگەڵ ئەوەشدا قەڵەباڵغییەکی زۆر کۆبووەوە. شیعرەکەی پیرەمێرد:

ئەم ڕۆژی ساڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە
جەژنێکی کۆنی کوردە بەخۆشی و بەهاتەوە

بۆ یەکەم جار لەم کۆبوونەوەیەدا بەئاوازێکی خۆش وترا، بەڵام ئەوەی سەر و دڵی سەیرانکەرەکانی گرت بێجگە لە میری ترسان، ئەوەبوو: لەکاتی وتار و شیعر خوێندنەوەدا چەند کەسێک لە وتار خوێنەوەکە ڕاپەڕین و بوو بەشەڕ. بەم ڕەنگە تۆوی دووبەرەکی چەکەرەی کرد و بوو بەداخی سەردڵی نیشتمانپەروەرانی سەربەخۆ. زۆریان لە داخدا ئاهەنگەکەیان بەجێهێشت و گەڕانەوە بۆ ناو شار. بەزمانی حاڵ دەیان وت ئەم دووبەرە ڕامیارییە لەم هەڵوێست و ڕێکەوتە ناسکەدا لەکاتێکدا دوشمن لە مەڵاس و کەمین دایە و دان لە هەردوولا جیر دەکاتەوە، بۆچی لەسەر شتێکی هیچ ئەم شەڕەیان دامەزراند؟ بوونە هۆی تێکدانی ئاهەنگەکە کە لەژێرەوە لایەکیان یا هەردووکیان سەرپەرشتییان دەکرد و خۆیان بەخاوەن ئاهەنگ دەزانی.

دوای ئەمە شتێکی وا ڕووی نەدا کە شیاوی باسکردن بێت تا پشووی هاوین.

ساڵانی ١٩٤٨-١٩٤٩(١)

لە هاوینی ساڵی ١٩٤٨دا لەجیاتی حەوانەوە و پشوودان، لەگەڵ مامۆستا کاک خالید شەفیق بەگ بۆ ماوەی دوو مانگ (تەموز و ئاب) ناردیانین بۆ دەورە لە بەغداد. هەرچەند ماوەی دەورەکە زۆر زەحمەت بوو، دەسەڵات چییە؟ لەوە دەچوو هەردووکمان لە مامۆستا نەویستەکانی زانیاری بوون، ئەگینا مامۆستای تر زۆر هەبوو. کە ناردنیان بۆ دەورە لە ئێمە پێویست تر بوو دەورەکە لە قوتابخانەی ماڵی مامۆستایان بوو لە (أعظمية)، هەریەکەمان ڕۆژی چارەکە دینارێک و جێگەی نوستنمان هەبوو و بەس.

پاش نیوەڕۆی ڕۆژێکی تەموز کە تەواو لەبەر گەرما بێ ورە و ئارام بووبووین لەپڕ ٧٠٠-٨٠٠ ژن و پیاو خۆیان کرد بەقوتابخانەکەدا، بەناو ڕەدهەکاندا بڵاوبوونەوە، لەگەڵ ئێمەدا بەتێکەڵی دانیشتن. جلوبەرگی ئافرەتەکان زۆر لە جلوبەرگی ئافرەتی کوردی پشدەری و لای ڕانیە دەچوو. کراس و ئاوەڵ کراسی، سوخمە و کۆڵوانە، لەچک و پشتێنی چیت، فێست و بەرچاوگە و پۆیلانە. ڕێک وەک ئافرەتی کوردەواری.

بەڕاستی لە دیمەنەکە واق وڕماو و سەرسوڕماو بووم. تومەز ئەمانە هەموو دانیشتووی فەلەستین، جوولەکە بەزۆر ئاوارەی کردوون، پەنایان هێناوەتە بەر عێراق. بەڕاستی ئەوەندە زویر و دڵتەنگ بووم چاوم پڕبوو لە ئاو، چونکە لەمە گرنگتر و زەحمەتتر و جگەربڕتر کارەسات لە مێژووی مرۆڤدا ڕووی نەداوە، پیاو لە نیشتمانی هەزار ساڵەی باوک و باپیری بەسەڵتی ئاوارە و دەربەدەر بکرێت بۆ دوور وڵاتان.

(١) لە ڕۆژی ١٩٤٩/٣/٨ دوو ڕێکخراوی تەموین لە سلەیمانی لابرا.

هەر لەم دوو مانگەدا بوو کە پایەبلند و مێژوونووسی بەناوبانگ محەمەد ئەمین زەکی بەگ لە سلەیمانی کۆچی دوایی کرد. بۆ کۆبوونەوەی یادی چل ڕۆژەی لە سلەیمانی نووسراوم بۆ هات بۆ بەشداربوون لە کۆبوونەوەکەدا. منیش ئەو پەخشان و هۆنراوەیەی کە لەپەڕاوی یادی محەمەدئەمین زەکی بەگدا نووسراوە ناردم بۆ کۆبوونەوەکە و خۆم نەگەڕامەوە.

دوای تەواوبوونی دەورەکە ڕۆژی یەکی ئەیلول بەرێگەی ئاسندا گەڕاینەوە، تا گەیشتینەوە سلەیمانی لە دە جار زیاتر لەناو شەمەندەفەر و ئوتومبیلدا خۆمان و باوڵەکانمانیان پشکنی، بەوەدا زانیم باری ڕامیاری سلەیمانی ئاڵۆزە.

لەگەڵ گەڕانەوەدا قوتابخانە کرابووەوە، ئەوەندەی پێ نەچوو زۆرخراپ نەخۆش کەوتم، پزیشکی بەرێوەبەرایەتی زانیاری لە تەقریرەکەیدا نووسیبووی بۆ بەرێوەبەر: بۆ ئەوەی ژیانی ئەم مامۆستایە پارێزراو بێت پێویستە بۆ ماوەی ساڵێک لە فرمانی مامۆستایی دووربخرێتەوە. بەرێوەبەریش بەنووسراوێکی جوانەوە تەقریرەکەی نارد بۆ وەزارەتی زانیاری. لە ئەنجامدا وەزارەت ڕازی بوو ساڵێک بەناوی چاودێرەوە بچمە نامەخانەی گشتی. ئەو حەلە نامەخانەی گشتی بریتی بوو لە دوو دۆلاب پەڕاو، لە خانووەکەی شێخ عەزیزی تاپۆ لە تەنیشت گەراجی سەید نوری نەقیبەوە.

کەس نەدەهات بۆ خوێندنەوە، فەرمانبەری نامەخانە لە خۆیەوە چەند ناوێکی دەنووسی کە گوایا ئەو چەند کەسە لەو ڕۆژەدا هاتوون و پەڕاویان خوێندۆتەوە، لەڕاستیدا خۆشی پەڕاوی نەدەخوێندەوە.

ئەم ساڵی خوێندنە بۆ جەژنی بەهار و نەورۆز بەئاشکرا هیچ نەکرا. ترس و لەرزی مامۆستا گرتن و دەرکردن زۆربوو، من بەهۆی نەخۆشی و دووریم لە پیاوخراپان تا ڕادەیەک ئاسوودە بووم لەم ڕووەوە تا هاوین هات و پشووی قوتابخانەکان دەستی پێکرد.

ساڵانی ١٩٤٩-١٩٥٠

لە هاوینی ساڵی ١٩٤٩دا هەر لە نامەخانەی گشتی بووم، جێگەکەم بەلاوە خراپ نەبوو، ئەو ترسەم هەبوو، لەگەڵ کردنەوەی قوتابخانەکان بەچەند مانگێک ماوەکەم تەواو دەبێت و پێویستە دوای ئەوە بچمەوە بۆ قوتابخانەکەی خۆم.

لەکاتێکدا کاروباری بەرێوەبردنی دایەرەی زانیاری چەند دەموچاوێکی تازە لەژێرەوە دەیانبرد بەرێوە (چونکە بەرێوەبەری زانیاری زمانی کوردی نازانێت، خەڵقی سلەیمانی نییە، کەس ناناسێت) بۆیە هەرشتێک کە بیویستایە بیکردایە ناچار بوو لەوانی دەپرسی، ئەوانیش چۆن چۆن و لە کوێوە بۆ کوێ بەباشیان بزانیایە بۆ خۆیان لەوێوە بۆی دەچوون و ئەو ڕێگەیەیان پیشان دەدا. ئەوەی بەبیریاندا نەهاتایە بەرژەوەندی قوتابخانە و شار و میللەتەکە بوو.

لەم کاتەدا ڕۆژێک تووشی دۆستێکم بووم کە لە دایەرەیەکی تر فەرمانبەر بوو، دوای چاک و چۆنی وتی ئەمساڵ دەبیت بەبەرێوەبەری قوتابخانەی کانی ئاسکانی سەرەتایی، منیش لە وەڵامدا سەرم بۆ لەقان و وتم باوەڕناکەم، تا ئێستە چەند جار بەرێوەبەری قوتابخانە چۆڵ بووە، نەمن، نەئەو

مامۆستایانەی کە وەک منن نەیان کردووە بەبەرێوەبەر. دۆستەکەم وتی: ڕاست دەکەیت، ڕێکەوتێکی سەیربوو، من هەموو شتم لە بەرێوەبەر گەیاند و ئەوەشم بۆ شی کردەوە بۆچی ئێوەمانان ناکەن بەبەرێوەبەری قوتابخانەکان، بۆیە پێشەکی پێم وتیت بۆ ئەوەی ئامادە بیت، من دڵنیام کە دەبیت، چونکە من لەلای بەرێوەبەر بووم کە لە یەکێک لە کاربەدەستانی خۆیانی پرسی کە کێ بکەن بەبەرێوەبەری کانی ئاسکان ئەویش مامۆستایەکی زۆر گەمژەی پێ وت. کە فەرمانبەرەکە ڕۆیشت، من باسەکەم لەگەڵ کردەوە، تەواو حاڵیم کرد ئەویش ناوەکەی تۆی لەلای خۆی نووسی.

لەوەدەچێ دۆستەکەم ڕاستی کرد چونکە پاش چەند ڕۆژێک فەرمانم بۆ دەرچوو کە بچم قوتابخانەی کانی ئاسکان لە بەرێوەبەری پێشوو کە خانەنشین کرابوو وەربگرم، لەکاتی وەرگرتنی شتومەکی قوتابخانەکەدا بۆم دەرکەوت قوتابخانەیەکی چوار پۆلی، لە هەموو ڕوویەکەوە پاشکەوتووە. لەگەڵ ئەوەشدا زۆری پێ نەچوو فەرمانم بۆ هات کە بۆ ساڵی خوێندن ئەبێت قوتابخانەکە بکرێت بەشەش پۆل، واتە سەرەتایی تەواو.

لەسەر ئەوە بەپێی پێویست داوای کورسی، ڕەحلە، نەخشە، تەختەی ڕەش، و هەندێک شتومەکی ترم کرد، ئەوەندەی پێ نەچوو شتومەکەکانم بۆ هات. بەڵام چیم بۆ هات، کۆنە و شکاو و ناشیرین چاککراوی قوتابخانەکانی تر. لەکاتێکدا ئەمزانی هینی تازە پڕ عەمارەکانە، بۆیە دوا لێکدانەوە وام بەخەیاڵدا هات کە ئەمە سەرەتای فڕوفێڵە لە من. کەواتە ئەم بەرێوەبەرییە نەکەم چاکترە، لەبەرئەوە ڕاستەوخۆ چووم بۆ لای بەرێوەبەری زانیاری، تکام لێ کرد کە لە قوتابخانەیەک بمکاتەوە بەمامۆستا، کە تێگەیشت سەبارەت بەچییە، نەیکردە نامەردی یەکێک لەو کاربەدەستانەی بووبوونە هۆی ناردنی ئەو شتومەکە خراپانەی بانگ کرد و وتی: هەر ئێستە نووسراوێک بنووسە بۆ مەخزەن و بڵێ بەپێی نووسینی بەرێوەبەری کانی ئاسکان ئەبێت ئەمڕۆ هەمووی تازەی بۆ بنێرن، وێنەی بدەن بەو قوتابخانانەی ئەو شتومەکە کۆن و شکاوانەیان بۆ ناردووە خۆیان بچن بیان بەنەوە بۆ قوتابخانەکانی خۆیان، لێیان بپرسن کێ پێی وتوون ئەو ئەشیایانە بنێرن بۆ قوتابخانەی کانی ئاسکان.

بەم ڕەنگە و بەهەر کوێرەوەرییەک بوو ساڵی خوێندنمان بردەسەر، بەبێ ئەوەی لە بەهار و نەورۆزی ئەو ساڵەدا چاومان بەسەیران و ئاهەنگ بکەوێت. شەو و ڕۆژێک لەسەریەک دڵنیای ترسی دوورخستنەوە و گرتن بین.

ساڵانی ١٩٥٠-١٩٥٤

لە ساڵی ١٩٥٠وە تا ساڵی ١٩٥٤ بەشێوەی گشتی باری ڕامیاری و بەرێوەبردنی عێراق بەتایبەتی سلەیمانی لەسەر دوو شێوە دەڕۆیشت بەرێوە. ماوەیەک توندوتیژی، فەرمانبەر دوورخستنەوە، گرتن و لێدان و ئازاردان و ماوەیەکیش جڵەو شلکردن و هەندێک گیراو بەرەڵاکردن و دڵنەوایی و ڕێدان بۆ خۆ پیشاندان. ساڵی وا هەبوو چەند جارێک ئەم دوو شێوەیە دووبارە دەکرانەوە.

هەر لە دوا دوای ساڵی ١٩٤٨وە ئەم پیاوانە یەک لەدوای یەک بوون بەموتەسەریفی سلەیمانی، داود

سەلمان، نەجمەدین سائیب، جەلال خالید، مزاحم ماهر. شێوەی نەرمونیانی لە زەمانی داود سەلمانەوە کە ماوەکەی زۆرکەم بوو دەستی پێکرد، دوای ئەو توندوتیژی. ئەم شێوەیەش لەناو بەڕێوەبەرێتی زانیاری و قوتابخانەکاندا هەر وابووە.

تەنیا شتێک کە پێویستە باس بکرێت چونکە جیاوازی پلەی سەربەستی و ئازادی و چون یەکیەتی ژن و پیاو دەردەخات لەو کاتە و لەم ڕۆژەدا ئەویش ئەوەیە کە لە ساڵی خوێندنی ١٩٥١-١٩٥٢دا چەند کچێکی سلەیمانی لە بەغداد قوتابخانەی پێگەیاندنی مامۆستایانی سەرەتایی کچانیان تەواو کردبوو، یەکێکیان ئافتاو غەفور پەیوەندی بەمنەوە هەبوو، هەر سێ ساڵەکەی قوتابخانە بەیەکەم دەرچووبوو، وەزیری زانیاری لە ئاهەنگی دەرچووندا بەدەستی خۆی خەڵاتی پێ بەخشیبوو، زۆر سوپاسی زیرەکی و ڕەوشتی کردبوو. ئەو حەلە لەبەرئەوەی بودجەی قوتابخانەی کچان لە ئیدارە محەلی سلەیمانیدا کەموکوڕ بوو، نەدەتوانرا ئەم کچانە بکرێن بەمامۆستا لە قوتابخانەی کچاندا، بۆیە دەبوو بچوونایە بۆ شارەکانی باشووری عێراق بۆ ئەوەی بەمامۆستایی دابمەزرانایە یان لە ماڵەوە دابنیشتنایە.

بەڕێکەوت ئەم باسەم بۆ مامۆستا موسا صەمەد بەڕێوەبەری قوتابخانەی ئامادەیی کوڕانی سلەیمانی کرد، وتم ئەو کچە نیازی وایە خەڵاتەکەی وەزیری زانیاری دەباتەوە بۆ وەزیر و پێی دەڵێت سوپاست ئەکەم خەڵاتەکەت بەهیچ نەچوو چونکە جێگە نییە بمکەن بەمامۆستا.

کاک موساش باسەکەی بۆ بەڕێوەبەری زانیاری ئەحمەد ڕفعەت ئاغا کە ئەویش هەولێری بوو گێڕابووەوە، بۆیە ناردی بەدوای مندا و بەدرێژی باسەکەی لێ پرسیم و وتی چۆن ئێستە کچێک لە هەموو عێراقدا یەکەم دەرچووی قوتابخانەی ماڵی مامۆستایان لە بەغداد خەڵقی سلەیمانییە و لێرەیە؟ وتم بەڵێ، ڕووی کردە کاک موسا ڕاستە زۆر نەنگ و شوورەیییە ئەمە لە شارەکەی خۆیدا دانەمەزرێت. پاش ماوەیەک بێدەنگی وەک بیر بکاتەوە، سەری هەڵبڕی و ڕووی کردە من وتی: دەڵێیت چی لەسەر بودجەی قوتابخانەی کوڕان لەلای تۆ دایان بمەزرێنم تا دەرفەتێک دەبێت ئەوسا دەیانگوێزمەوە بۆ قوتابخانەی کچان.

وتم خۆت دەزانیت. دوای چەند ڕۆژێک فەرمان دەرچوو بەگواستنەوەی چەند مامۆستایەک و لەجیاتی ئەوان ئافتاو غەفوور، ناهیدە کەریم. نەزیرە مەحموود، سەبیحە تۆفیق کران بەمامۆستا لە قوتابخانەی کانی ئاسکانی سەرەتایی کوڕان.

هەر لەگەڵ دەرچوونی فەرمانەکە باسی ئەم کچانە و قوتابخانەکانی کانی ئاسکان و بەڕێوەبەری قوتابخانەی کانی ئاسکان بوو بەبنێشتە خۆشەی ژێر دانی زۆر کەس، چونکە لەکاتێکدا ئافرەت هەموو بەعەبا و پەچەوە هاتوچۆ بکەن، پیاوی نامەحرەم نابێت کچی لە دە ساڵ بەرەوژوورتر ببینێت لەپڕ چوار کچ بچنە قوتابخانەی کوڕانەوە، دیارە ئەم کارە لە تانە و تەشەر و پلار بێبەش نابێ. من هیچ گوێم نەدایە بەتایبەتی کە سوریە محەمەد خێزانی ئەفسەرێک بوو لە موسڵەوە گوێزرابووەوە بۆ سلەیمانی ئەویش هاتە کانی ئاسکان. سەرنجم دا قوتابخانەکە کە لەوەپێش قوتابخانەیەکی چوار پۆلی بوو، لەناو قوتابخانەکاندا هیچ کێش و ناوێکی نەبوو، خەریکە لە هەموو ڕوویەکەوە بەرەو ڕێکبوون و پێشکەوتن

دەڕوات بەڕەنگێ لە ساڵی دواییدا ئەنجام بەم ڕەنگە بوو.

یەکەم – لە پێشانگەی ئەوساڵەدا بەهۆی ئیشی دەست و نەخشەی بەچنین دروستکراوی ئەو کچانەوە قوتابخانەکە بەچوارەم دەرچوو، کە لە ساڵانی پێشوودا هاوبەشی هیچ چالاکییەکی نەدەکرد.

دووەم – لە وەرزش و یاری ئۆلومپیدا لە ئیستعرازی ئەو ساڵەدا زۆرتر بەهۆی قوتابی پۆلی شەشەم بابەکر مەحموود ئاغا پشدەر وە کە لەواییدا لە ڕاکردنی ١٥٠٠م بوو بەیەکەم و حەوت نوختەی وەرگرت، قوتابخانەکە بوو بەیەکەم و کاسەی ئیستیعرازی لەناو هەموو قوتابخانە سەرەتاییەکانی کوڕاندا وەرگرت.

سێیەم – لە ڕووی خوێندنەوە لە ئەنجامی تاقیکردنەوەی کۆتایی ئەو ساڵەدا پۆلەکانی یەکەم، دووەم و سێیەم لە ٩٦٪ بەرەوژووریان دەرچووبوون. ئەمەش نیشان دەدات کە لە فێرکردنی منداڵی سەرەتایی خوێندندا ئافرەت سەرکەوتووترە لە پیاو، چونکە بەتاقەتترە لە پیاو لەگەڵ منداڵ. لە تاقیکردنەوەی هەر ئەو ساڵەدا یەکەم قوتابی لەهەموو لیوادا شەرەف محیەدین قوتابی پۆلی شەشەمی کانی ئاسکان بوو.

ئەم ئافرەتانە بەرەودوا گوێزرانەوە بۆ قوتابخانەی کچان، ئاخر دووانیان ساڵی ١٩٥٤ گوێزرانەوە.

***

هەر لەو ساڵانەدا خواردن دان بەقوتابی لە چێشتەنگاودا دەستی پێکرد لە قوتابخانە سەرەتاییەکاندا، لە سەرەتاوە هەر بۆ هەژاران، دوایی خواردن و شیر و کەبسول بۆ هەموو قوتابیان. جلوبەرگ هەر بۆ هەژاران بوو لەگەڵ پێڵاودا. جل و پێڵاو دەدران بەقۆنتەرات، کام بەرگدروو و قۆندرە دروو بەهەرزان بیکردایە دەیاندا بەو.

ساڵانی ١٩٥٤-١٩٥٨

لە ساڵی ١٩٥٤دا هەڵبژاردنێکی تری نوێنەرانی گەل کرا لە عێراقدا بەپێچەوانەی تەوژم و تینی میرییەوە، بۆ ئەوەی نوێنەرەکان گشت پیاوی خۆی بن، دوانزە نوێنەری بەرهەڵستکاری سەربەگەل هاتنەکایەوە.

لە سلەیمانیشدا لەجیاتی شامل یەعقووبی کە لەم کاتانەدا تەنیا دوو مانگ موتەسەریف بوو پیاوێکی نەرم و هێمن و لەسەرخۆ بوو. عومەر عەلی کە پیاوێکی توندوتیژ و سەربازی لیوا ڕوکن بوو، بوو بەموتەسەریفی سلەیمانی. ئەم پیاوە لە سێ قۆڵەوە دەستی بەفرمان کرد:

١- توندوتیژی و جەزرەبە گەیاندن بەڕەنگێک ئەو ئاژاوە و چەتەگەرییەی کە ماوەیەک پێش هاتنی ئەو لە ناحیەی پێنجوین و قەزای شارباژێڕدا بەرپابوو بوو نەیهێشت، خولەپیزەی لەناوبرد. ئەم توندوتیژییەی لەناو شاریشدا هەر دەکرد و لە ئازاردان و لێدان و گرتن بەتایبەتی بەرامبەر مامۆستایان و قوتابیان سەرپێچی نەدەکرد. بەم کردەوەیەی هەندێک ترسنۆکانی لە مەیدانی خەبات دوورخستەوە.

٢- ئیش دۆزینەوە بۆ ئینتهازی و ئەو بێکار و فرمانانەی کە هەر بۆ پارە و پایە و بەرژەوەندی خۆیان،

خۆیان هەڵدەپەسێرن بەرێکخراو و پارت و بەرەکاندا. کاتێک ئەم بەئیش بۆ دۆزینەوە دەرگای دەوڵەمەندبوونی بۆ خستنە سەرپشت ئیتر ئالآنە ئەم و ئەوانیان لەبیر خۆیان بردەوە. ئەم جۆرە کەسانە هەمیشە لە کۆمەڵگای دواکەوتوودا زۆرن و هەر ڕۆژە ڕوو لە جێگەیەک دەکەن کە سوودی خۆیانی تێدا بدۆزنەوە بەناوی هەوڵدان بۆ سوودی گشتی. بەم ڕەنگە هەندێکی تریشی لە کۆڕی خەبات دەرهاوێشت.

٣- بەڕێوەبەرایەتی زانیاری و زۆر لە دایەرەکانی تری میری و هەموو قوتابخانەکان و فەرمانبەران گەورە و بچووک وەک پەڕەی ئاش خستنیەگەڕ بۆ پێکهێنانی پێشانگای گشتی کشتوکاڵ، پیشەسازی، بەروبووم، گوڵ بەخێوکردن، جل و پێلاوی خۆولاتی و زۆر شتی تر. سەپاندی بەسەر هەموو قوتابخانەکاندا کە دەبێت هەموو یەکێک چیرۆکێکی شانۆیی پیشان بدات یەکی چەند شەوێک پیشان بدرێ. دیارە ئەبێت هەمووش لەتەک ڕەوڕەوەی ڕامیاری میریدا جووت بن، سەرەڕای ئەمانەش مەشغول کردن بەوەرزش و یاری ئولومپی و ئاهەنگگێڕان بەبۆنەی ڕۆژی منداڵان و شتی ترەوە. کارێکی کرد شارەکەی وا خستە جووڵە کەس نەیدەپەڕژا سەری خۆی بخورێنێت و لێرەشەوە توانی دەستەیەک لە خەباتکەران دووربخاتەوە.

ئا بەم ڕەنگە توانی بۆ ماوەیەک ئاسایشێکی ساتگەر بهێنێتە کایەوە، بەڵام چونکە بەرهەڵستی هەستی نەتەوایەتی دانیشتوانی شارەکەی دەکرد، هەموو ساڵێک لە نزیک نەورۆزدا جەژنی دارودرەختی دەهێنایە پێشەوە و نەیدەهێشت ئەو چالاکییانەی کە دەکران بۆیەی کوردەواری پێوە بێت، لەبەرئەوە هەرچەند لە هەندێک ڕووەوە خزمەتی شارەکەی کرد بەڵام لەلای ڕۆشنبیران نەدەچووە دڵەوە، ئەوەی بووە سەرباری ئەمەش ئەوەبوو لە ڕۆژی ١٨/ ١٠/١٩٥٦دا شێخ مەحموودی نەمر لە بیمارستانی حەیدەرییە لە بەغداد کۆچی دوایی کرد. هەر بەبیستنی دەنگەکە سلێمانی پەردەیەکی ماتەمی قیناوی بەسەردا کشا. کە شەو تەرمەکە گەیشت، ڕێکەوتەکە و تاریکی شەو بوونە هۆی خۆپیشاندان و پەلاماردانی پۆلیس و سەرای میری بەشێوەیەکی توندوتیژ، تا کار گەیشتە ڕادەیەک پۆلیس بەقەستی کوشت دەستی کرد بەتەقە بریندار و کوشتار ڕوویان دا. لەناو کوژراوەکاندا ئافرەتیش هەبوو کە ناوی ئەختەر سالح ژنی ڕەشۆڵی گۆرانیبێژ. هەر بەوشەوە ڕەدوونان و گرتن دەستی پێکرد.

لەو شەوەدا عومەر عەلی لە سلێمانی نەبوو، بۆ بەیانی کە هاتەوە لێدان و ئازاردان و گرتن هەر بەردەوام بوو، ترس و لەرزێکی زۆر بڵاوکرایەوە. ئەم ئاژاوە و پەشێوی و باری نائاساییە هەبوو تا لە ١٥/٥/١٩٥٧دا عومەر عەلی گوێزرایەوە، (عبدالمطلب أمین) بوو بەموتەسەریفی سلێمانی، ئەم پیاوە پیاوێکی دیبلۆماسی نەرمونیان بوو، هەر بەرێگە و شوێنەکەی عومەر عەلیدا دەڕۆیشت، بەڵام لەسەرخۆ و بەنەرمی و ڕووی خۆشەوە لەگەڵ هەموو کەس گفتوگۆی دەکرد، گەلێک کەسی لەخۆی نزیک کردەوە، هەروەک سوودی پێگەیاندن، سوودیشی لێ وەرگرتن.

***

لە پایزی ساڵی ١٩٥٧دا لە تۆمارکردنی گشتی دانیشتوانی عێراقدا کرام بەمودیر قوطاعی قەڵادزێ و هەموو قەزای پشدەر، ئەوسا مەرکەزی قەڵادزێ ٥٧٩ دەرگابوو، خانووی وا هەبوو ١٢ خێزانی

سەربەخۆی تێدابوو. هەر لەوەختی تۆمارکردنەکەدا لە پایزێکی زوودا لافاوە بەناوبانگەکەی سلێمانی، ناوچەی پیرمەسوور و خۆرهەڵاتی سەرای وێرانکرد، قەیسەری وەسمان پاشا و قەیسەری نەقیبی بەجارێک کاولکرد، زیانی سەر و ماڵی زۆری دا لە شارەکە، گەلێک خێزان بێ لانە و بێ بەرگ و نان مانەوە، هەندێک کەسیش خنکان. تاوانی ئەمەش خرایە پاڵ کەمتەرخەمی شارەوانی و گوێنەدان بەپێویستی سەرشانی، چونکە لەکاتی خۆیدا شیو و ژێر ئاوەکانی پاک نەکردبووەوە، تا ئەو کارەساتە ڕوونەدات.

***

کاتێک لە پایزی ئەو ساڵەدا ئەنجوومەنی نوێنەرانی گەل کۆبوونەوە، دوانزە نوێنەرە موعاریزەکە بەبەربەرەکانی کردن، شۆڕش بەرپابوو لە پەرلەماندا. ڕۆژ بەڕۆژ ڕۆژنامەکانی پایتەخت دەنگوباسی دانیشتنەکانی پەرلەمانی دەنووسی و بڵاوی دەکردەوە. ڕێکخراو، دەستە، پارت و بەرە نیشتمانییەکانیش کەوتنە هاندان بۆ بەربەرەکانی کردنی میری و پرۆژەکانی بەمانگرتن و خۆپیشاندان.

میریش لەجیاتی ئەوەی بیر بکاتەوە و لە ڕێگەیەکی نەرمی جوانی خوێندەوارانە و ڕۆشنبیرانەوە هەوڵ بدات بۆ کۆکردنەوەی گرێ کوێرەکەی میانی خۆی و گەل. کەچی ئەو شەلم، کوێرم، ناپارێزم بەڕاست و چەپدا کەوتە دەست وەشاندن و ئازاردان و گرتن و کوشتن بەڕەنگێک گرتووخانەکان هەموو پڕبوون. لەگەڵ ئەوەشدا تا دەهات بڵێسەی ئاگری مانگرتن و خۆپیشاندان بەرزتر دەبووەوە.

ئەوەی لێرەدا دەبێت لە بیرمان نەچێت ئەوەیە: ئەو شمشێرەی لەم کاتانەدا دەوەشێنرا دوو دەم بوو، بەدەمێکی لە چەپڕەویان دەدا و بەدەمەکەی تری لە کورد. هەموو شتێک بۆنی کوردی لێ بهاتایە بڤەبوو، نەدەبوو باس بکرێت.

لە بەهار و نەورۆزی ئەو ساڵانەدا ئاهەنگی جەژنی دارودرەختیان دەخستە نزیک ڕۆژی نەورۆزەوە، بۆ ئەوەی نەورۆز لەبیر بچێتەوە، بەم ڕەنگە زۆر کەس لەگیانی خۆی وەڕس بووبوو، تەنیا ئەوەندە هەیە تێگەیشتووان دەیانزانی مادام کاسەکە تەواو پڕبووە دەبێت بڕژێت، بۆیە لە مانگی مارتی ١٩٥٨ بەدواوە گەلێک کەس چاوەڕوانی ئەوەبوو کە لەو نزیکانەدا لە ڕەگەوە گۆڕانێک ڕووبدات. یەکێک لە بەڵگەی سەلماندنی ئەو چاوەڕوانە ئەم برە هۆنراوەیەی خۆمە کە بۆ نەورۆزی ئەو ساڵە نووسیبووم، لە پەڕاوی بەرهەمی خەباتدا (بەشی دووەمی هۆنراوەدا کە لە ساڵی ١٩٥٩ دەرچووە چاپکراوە)

نەورۆزی نوێ ١٩٥٨

وەتەن مژدە بێ لە شاخ و هەردە
لە دەشت و دۆڵ و چیا و زەردە
لە کێڵگە و باخ و لە لالەزارت
لە ڕۆژی ڕوونی ڕوو لە بەهارت

ئەوا نەورۆز و ڕوو لە بەهارە
بەڵگە بەخۆشی لە دوور دیارە
کڕێوەی دەست و پەنجەی زۆردار
وا هەوای خۆشی لێ کەوتۆتە کار
کلیلەی بەفری کۆتی هەردە و کێو
چۆڕ چۆڕەی ژێری ڕووی کردە نشێو
چووزەرەی گوڵی نووستووی ژێر خاک
خەبەر بوونەوە بەجارێ سەرپاک

***

هەرز و گوڵاڵە و سوسەن و نەسرین
بەڕازاوەیی وەک بووکی ڕەنگین
بەڕیز بەدەستە لە خاک دەرپەڕین
ئەمەیان دەوت بۆ دڵەی حەزین
وەتەن نەورۆزە نیشانەی بەهار
دەک پیرۆزت بێ نەک جارێ سەد جار
تا دوشمن بمرێ و دۆستیش بەشادی
بژی و ببینێت ڕۆژی ئازادی

***

خرمەی ڕەهێڵەی بارانی بەهار
بەشەماڵ لەرەی شۆڕە بی و چنار
خشپەی درەخت و دەوەن و نزار
هەرسێ ئەم دەنگەن بۆ گوێی ستەمکار
وەتەن نەورۆزە نیشانەی بەهار
دەک پیرۆزت بێ نەک جارێ سەد جار
تا دوشمن بمرێ و دۆستیش بەشادی
بژی و ببینێت ڕۆژی ئازادی

***

لەم شەودا کاتێک کە بەیان ئەنگووت
تاوێک بەرلەوە هەڵبێت خۆری ڕووت

بەنەورۆزی تۆی کە شادی بزووت
فریشتە لە ئاسمان ئەمەیان ئەوت
وەتەن نەورۆزە نیشانەی بەهار
دەک پیرۆزت بێ نەک جارێ سەد جار
تا دوشمن بمرێ و دۆستیش بەشادی
بژی و ببینێت ڕۆژی ئازادی

***

دەستەی قوتابی کچ و کوڕی ورد
نەوەی کەڵوڕ و زازا و هەموو کورد
لە قوتابخانە شێرانە وەک گورد
ئا ئەم بەیانیە ئەمەیان ئەوت
وەتەن نەورۆزە نیشانەی بەهار
دەک پیرۆزت بێ نەک جارێ سەد جار
تا دوشمن بمرێ و دۆستیش بەشادی
بژی و ببینێت ڕۆژی ئازادی

***

بڕیاری لاوی هۆگری خوێندن
ئاواتی بەرزی لەڕێتدا مردن
خولیای هەمیشەی بۆت خزمەتکردن
ئەم دوو هەڵبەستە بەهۆرەکردن
وەتەن نەورۆزە نیشانەی بەهار
دەک پیرۆزت بێ نەک جارێ سەد جار
تا دوشمن بمرێ و دۆستیش بەشادی
بژی و ببینێت ڕۆژی ئازادی

دوایی ئەم هۆنراوەیە بەسێ مانگ و نیو لە بەرەبەیانی ڕۆژی ١٤ی گەلاوێژی ساڵی ١٩٥٨دا ڕادیۆی پایتەخت دەنگوباسی شۆڕشی سوپا و گەلی بڵاوکردەوە. هەموو کەس بەڕووی خۆشەوە بەرەو پیری چوو، ئەم شۆڕشە لە بنەڕەتەوە شێوەی ژیانی عێراقی لە بارێکەوە بۆ بارێکی بەتەواوەتی پێچەوانەی جاران گۆڕی.